

We Are
MENA

אדריכלי המזרח התיכון החדש

תפקידם של צעירים בקידום אזוריות ושיתופי פעולה חוצי-גבולות

מאי 2026

ניהול מחקר וכתיבה: עינת לוי
חוקרת: ד"ר עאישה קנדירי
אנליסט: טהא בנג'לון

MIGDALOR
CONSULTING

مركز البحوث والدراسات العلمية
EMIRATES SCHOLAR
Scientific Research Center

אדריכלי המזרח התיכון החדש

תפקידם של צעירים בקידום אזוריות ושיתופי פעולה חוצי-גבולות

מאי 2026

ניהול מחקר וכתביבה: עינת לוי

חוקרת: ד"ר עאִישה קנדירי

אנליסט: טהא בנג'לון

אודות רשת WeAreMENA

WeAreMENA היא רשת המחברת בין מנהיגים, מחנכים, מוסדות וארגוני צעירים מהמזרח התיכון וצפון אפריקה. הרשת יוזמת שיתופי פעולה אזוריים ומפתחת תוכניות מנהיגות וחינוך. על ידי כך, WeAreMENA מובילה את הדור הבא של מנהיגות אזורית, ומחזקת את התשתית האנושית למען עתיד משותף של שגשוג וצמיחה.

דבר היוזמים

“The youth are humanity’s eternal possibility for happiness”

מעטים האזורים בעולם שחוו בעשורים האחרונים משברים עמוקים כמו המזרח התיכון וצפון אפריקה. מלחמות אזרחים, עימותים אזרחיים, טרור, קריסת מדינות ומשברים פוליטיים חריפים הפכו לחלק בלתי נפרד מחייהם של מיליוני בני אדם. גם בעת כתיבת שורות אלה, המלחמה שהחלה ב-7 באוקטובר 2023 ממשיכה לזעזע את האזור כולו ולהותיר אחריה כאב, אובדן, הרס וחוסר ודאות.

דור שלם במרחב המזרח התיכון וצפון אפריקה גדל אל תוך מציאות של פחד, קיטוב, דהומניזציה ושפיכות דמים. זהו דור המכיר היטב את מחירי האלימות והקיצוניות, אך בה בעת נושא בתוכו את היכולת לדמיין עתיד אחר.

בשנת 1918, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, מלחמה שטלטלה את העולם האנושי בעוצמה שלא נודעה כמותה עד אז, כתב הפילוסוף וההוגה מרטין בובר: "הנוער הוא הסיכוי הנצחי לאושר של האנושות". בובר ראה בנוער ובצעירים לא רק שלב ביולוגי בחיי האדם, אלא כוח מוסרי והיסטורי המסוגל לחדש את החברה האנושית דווקא ברגעי משבר. הוא האמין כי בתקופות של טלטלה עמוקה, הדור הצעיר מסוגל להתקומם נגד מציאות של שואה, ציניות והשלמה, ולפעול מתוך אידיאל, אחריות ותקווה.

למעלה ממאה שנים לאחר מכן, נדמה כי רעיון זה ממשיך לקבל ביטוי ממשי בפעולתם של מאות ארגוני צעירים ויוזמות חינוכיות ברחבי המזרח התיכון וצפון אפריקה. חרף האלימות, הפחד והקיטוב, צעירים ברחבי האזור ממשיכים לבחור במפגש, בדיאלוג, בחינוך, בהיכרות בין-תרבותית ובבניית שותפויות אזרחיות.

תפיסה זו עומדת גם בבסיס פעילותה של רשת WeAreMENA – רשת אזרחית הפועלת לחיבור בין ארגוני צעירים, מחנכים ויוזמים חברתיים מכל רחבי האזור, מתוך אמונה כי חינוך, מפגש אנושי ועשייה משותפת אינם רק תוספת שולית לתהליכים מדיניים וכלכליים, אלא חלק מהותי מהתשתית האנושית הנדרשת לעתיד יציב, משגשג ומחובר יותר באזורנו.

מחקר זה עוסק בתפקידם של צעירים, ארגוני נוער ויוזמות חינוכיות לקידום שיתופי פעולה חוצי גבולות, בבניית אמון ובהנעת תהליכי אזרחיות במרחב המזרח התיכון וצפון אפריקה. הוא מבקש לבחון כיצד מפגשים אנושיים, מסגרות חינוכיות ויוזמות אזרחיות יכולים לתרום לעיצוב דור צעיר הרואה באזור לא רק זירת סכסוך, אלא גם מרחב של שותפות, הכרה הדדית ועתיד משותף.

המחקר נשען על מיפוי וניתוח של 125 ארגונים ויוזמות מכ-25 מדינות ברחבי האזור, לצד ראיונות עומק וניתוח מגמות מרכזיות בתחום. הוא נולד מתוך ההבנה כי על אף התפתחותן של יוזמות אזרחיות וארגוני צעירים ברחבי המזרח התיכון וצפון אפריקה, עדיין קיים מחסור משמעותי בידע, נתונים ותשתית מחקרית עבור מקבלי החלטות, מוסדות בין-לאומיים וגורמי חברה אזרחית המבקשים להבין לעומק את הפוטנציאל הטמון בצעירים ככלי לקידום מתינות, חיזוק קשרים אזרחיים ובניית תשתית אנושית יציבה יותר לעתיד האזור.

המחקר נשען גם על הניסיון שנצבר בשנים האחרונות במסגרת פעילותה של WRM (WeAreMENA), ומתוך אמונה כי מפגשים בין צעירים, מחנכים וקהילות אינם שוליים למציאות האזרחית, אלא חלק חיוני בעיצובם של יחסי שכנות, שיתוף פעולה ותקווה במזרח התיכון וצפון אפריקה.

אנו מאמינים כי גם במהלך תקופה של מלחמה וחוסר יציבות, חיזוק הקשרים האנושיים בין צעירי האזור אינו מותרות, אלא תנאי יסוד לכל אפשרות של עתיד אחר.

לו יהי

תום ויזל

מייסד ומנהל רשת WeAreMENA

תודות

סיומו של מחקר זה הוא הרבה מעבר להשלמתו של פרויקט מחקר או מסמך מדיניות. הוא עדות חיה לכוחם של קשרים אנושיים ושל חזון משותף במרחב המזרח-תיכוני, שבו ההפרדה והמחלוקת הן לעיתים קרובות ברירת המחדל.

לפני הכול, תודתי העמוקה נתונה ל**תום ויזל**, חברי לדרך ומייסד ארגון WeAreMENA, רשת ארגוני הצעירים שיזמה והניעה מחקר זה, על האמון המלא בדרך ועל המשאבים שהוקצו לטובת הפרויקט. תמיכה זו אפשרה לי לצאת למסע של גילוי באקוסיסטם האזורי המרתק של ארגוני הצעירים, תוך ידיעה שממצאי המחקר ישמשו מצפן מעשי לפעילות הרשת ולעוסקים בתחומי האזורים וקידום שיתופי הפעולה במזרח התיכון.

תודה מיוחדת לשותפינו **ד"ר פיראס חבאל** ו**ד"ר פואז חבאל** מ-Emirates Scholar Research Center על שיתוף הפעולה הפורה, ועל הבמה ותיבת התהודה המאפשרות לנו לשתף ולהנגיש את תובנות המחקר לקהלים ברחבי המזרח התיכון ומעבר לו.

אני מבקשת להודות מקרב לב לצוות המחקר המסור שליווה אותי במלאכת מחשבת זו:

לד"ר עאִישה קנְדִירִי, שהובילה במיומנות רבה את שלב המיפוי והראיונות. המקצועיות והרגישות שבהן ניהלה את המפגשים הולידו תובנות עומק יקרות ערך, ואפשרו לנו להבין ולשקף נאמנה את חשיבותם של ארגוני הצעירים בתהליכי האזורים המתהווים.

לטהא בנג'לון, על הסיוע המקצועי באיתור וניתוח המידע. תרומתו למיפוי האסטרטגיות הלאומיות במדינות האזור ולמיפוי אקוסיסטם הצעירים הייתה חיונית להבנת הזווית המדינתית ולגיבוש תמונת המצב האזורית המורכבת, כפי שהיא משתקפת בנקודת זמן קריטית זו.

תודה והערכה נתונות גם לכל אחד ואחת ממנהיגי ומובילי ארגוני הצעירים, שפתחו בפנינו את דלתם והקדישו לנו מזמנם היקר. הראיונות עמם, במיוחד בתקופה כה סוערת ומאתגרת, היו עבורנו תזכורת יומיומית לחוסן, לתקווה, לפרגמטיות וליצירתיות של הדור שמעצב כעת את האזורים החדשה.

בפן האישי, אני מוקירת תודה על הזכות והאפשרות לחיות וליצור מרבאט שבמרקו – מגדלור של סובלנות ושותפות בינדתית ורב־תרבותית, שהייתה ועודנה עבורי מקור לחכמה, השראה וחיבור בלתי אמצעי למזרח התיכון. מחקר זה הוא גם הזדמנות לנסח במילים ולהעביר הלאה תובנות שזכיתי בהן במהלך חמש־עשרה שנות עשייה לבניית גשרים וקירוב לבבות באזור.

תובנות אלה הן פרי של אינספור שיחות, מפגשים ורגעים של חסד. מי ייתן והן יעמדו לזכות כל מי שמאמין כי צעירים הם תקווה וכי עתיד האזור נכתב כבר עכשיו – מלמטה למעלה.

עינת לוי, מאי 2026

תקציר מנהלים

1. חשיבות המחקר: צעירים כאדריכלי האזריות במזרח התיכון

במרכזו של מחקר זה עומדים שני אתגרים מרכזיים במזרח התיכון ובצפון אפריקה, השזורים זה בזה: אתגר הדור הצעיר ואתגר האזריות. מצד אחד, האזור מאופיין באוכלוסייה צעירה במיוחד, כאשר בני 15-29 מהווים כרבע מתושביו, שהם כ-165 מיליון בני אדם. דור זה מתמודד עם שיעורי אבטלה מהגבוהים בעולם, פערי מיומנויות, שיעור אזורי גבוה של צעירים שאינם במסגרות תעסוקה, השכלה או הכשרה (NEET) ותופעה של "Waithood", תקופת המתנה ממושכת המעכבת את המעבר לבגרות כלכלית, עצמאות והשתלבות מלאה בחיי החברה.

מצד שני, המזרח התיכון מצוי בעיצומו של מומנטום אזורי חדש של קישוריות תשתיתית, כלכלית וטכנולוגית, המתבטא ביוזמות אזוריות, מסדרונות סחר, השקעות באנרגיה, חדשנות והסכמים מדיניים כגון "הסכמי אברהם". אולם קישוריות תשתיתית אינה ערובה לאינטגרציה חברתית. למרות התפתחויות אלו, האזור ממשיך להתאפיין בפיצול פוליטי, סכסוכים מתמשכים, הקצנה ומשברים אזוריים. נזקי המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר 2023 מחזקים עוד יותר את הצורך הבווער להשיב על השאלה: כיצד ניתן ליצור עתיד משותף ולפתח שיתופי פעולה אזוריים בני-קיימא במרחב רווי חוסר אמון, כאב ופוליטיזציה.

בנקודת המפגש בין שני האתגרים הללו טמונה הנחת המוצא של מחקר זה: צעירים אינם רק "בעיה" חברתית-כלכלית או קהל יעד של מדיניות, אלא שחקנים אסטרטגיים חשובים בעיצוב עתיד האזור. החיבורים אל המרחב האזורי והבין-לאומי עשויים להוות מענה לחלק מאתגרי הפנים של הדור הצעיר. דווקא בשל היותם דור דינמי, מחובר דיגיטלית, גמיש ורווי יוזמה, צעירים וצעירות מצליחים לעיתים להתגבר על חסמים עיקשים ולכונן צורות חדשות של אזריות אזרחית הצומחת צעד צעד מלמטה למעלה. ברוח זו, מחקר זה מבקש לבחון את **תפקידם של ארגוני צעירים בקידום שיתופי פעולה חוצי-גבולות ואזריות במזרח התיכון**.

2. המסגרת המושגית

המחקר נשען על חמש גישות מושגיות: **גישת האזריות החדשה, גישת השלום הצומח, דיפלומטיית צעירים, חברה רשתית וחוסן אדפטיבי**. גישת האזריות החדשה מאפשרת לראות באינטגרציה האזרית לא רק תהליך מדינתי-מוסדי, אלא גם תהליך אזרחי הצומח מלמטה. תפיסת השלום הצומח מדגישה כי אמון ושלום נבנים בהדרגה ובאופן מתמשך באמצעות מפגש, עשייה משותפת ופתרון בעיות קונקרטיות, ולא רק באמצעות הסכמים פורמליים. מושג החברה הרשתית מסביר כיצד צעירים פועלים דרך רשתות דיגיטליות, מקצועיות ואזרחיות חוצות-גבולות. דיפלומטיית צעירים מציבה אותם כשותפים לעיצוב סדר היום העולמי – כסוכני שינוי ו"יזמי נורמות", ואילו חוסן אדפטיבי מסביר כיצד ארגוני צעירים מצליחים להמשיך לפעול גם בתנאי משבר, סיכון ואי-ודאות.

יחד, מושגים אלה מובילים לכך שצעירים יכולים **לתווך בין רמת המאקרו לרמת המיקרו**: הם מתרגמים רעיונות של שלום, קישוריות ואינטגרציה לפרקטיקות יומיומיות של עשייה משותפת, רשתות חוצות-גבולות, בניית אמון וחוסן אזרחי. לכן, אין לראותם רק כקהל יעד פסיבי למדיניות כזו או אחרת, אלא כשחקנים פעילים וכאדריכלים של אזריות אזרחית חדשה שצומחת מלמטה למעלה.

3. אקוסיסטם הצעירים האזורי

אקוסיסטם הצעירים האזורי מורכב מארבע רמות שחקנים בעלות תלות גומלין ביניהן: הרמה המדינית, הכוללת משרדי ממשלה ורשויות לאומיות ייעודיות לעיצוב מדיניות בתחום; הרמה האזרחית והמינילטרלית (כדוגמת ה-GCC (Gulf Cooperation Council), איחוד הים התיכון והמרכז הערבי לצעירים), הפועלת בגמישות לקידום שיתופי פעולה אך יוזמותיה נותרות לרוב זמניות; הרמה המולטילטרלית והבין-לאומית (סוכנויות האו"ם, הבנק העולמי והאיחוד האירופי), מספקת תשתית מחקרית ופיננסית בגישת "מלמעלה למטה", אולם לעיתים אינה מחוברת דיה להקשר המקומי; והרמה האזרחית, המהווה את השכבה הדינמית ביותר וכוללת עמותות וארגוני חברה אזרחית, יוזמות קהילתיות ורשתות מקצועיות חוצות גבולות, המאפשרות ערוצי פעולה אלטרנטיביים, משלימים ומתחרים.

פעילות הארגונים מתרכזת בשש זירות עיקריות, המהוות מרחבים לפיתוח קשרים חוצי-גבולות ולבניית אמון: חינוך והכשרות מקצועיות, אקדמיה, מעורבות אזרחית ופוליטית, אקטיביזם סביבתי, חדשנות ויזמות ותרבות. עם זאת, בהיעדר תיאום מוסדי ותשתית יציבה, ריבוי השחקנים והזירות באזור נוטה להתפזר לכדי פעילויות נקודתיות, לרוב מנותקות אלה מאלה, וטרם התפתח לכדי אקוסיסטם משולב וקהילה אזרחית אזורית.

4. מקרי בוחן מדינתיים: כיצד מדינות מתמודדות עם שילוב הצעירים?

המחקר התעמק בשלושה מקרי בוחן עבור האופן שבו צעירים באים לידי ביטוי באסטרטגיה הלאומית של שלוש מדינות מן האזור: מהמפרץ, מצפון אפריקה ומהלבנט – המייצגות את הגיוון המאפיין את תת-האזורים השונים במזרח התיכון:

א. איחוד האמירויות הערביות (גישת "מלמעלה למטה" ודיפלומטיית חדשנות): האמירויות עברו תהליך מיסוד מואץ, כולל הקמת רשות פדרלית לצעירים וגיבוש "אג'נדת הצעירים 2031". הצעירים נתפסים שם כ"שגרירים של עוצמה רכה" ומשולבים בפורומים בין-לאומיים (כגון COP) כדי לקדם נרטיב של סובלנות, קדמה וחדשנות (למשל השתלבותם בפרויקט החלל "Amal"). הגישה ריכוזית אך מבטיחה משאבים ניכרים למיצוב הצעירים כעוגן אסטרטגי עולמי.

ב. מרוקו (צעירים כהבטחה ליציבות מול איומי הקצנה): תחת חסות המלך מוחמד השישי, מרוקו רואה בצעירים מנוע לפיתוח לאומי וכלי לבלית תסכול ורדיקליזציה. הממלכה ממנפת מנהיגות צעירה כדי לפתח ערוצי דיפלומטיה תרבותית ומבוססת אמונה, וממצבת את צעירי מרוקו כגשר גיאופוליטי בין אירופה, אפריקה והמזרח התיכון דרך תוכניות מנהיגות בין-לאומיות.

ג. ירדן (צעירים כסוכני שלום וביטחון): למרות משאבים דלים ולחץ דמוגרפי בשל גלי פליטים, ירדן מיצבה את עצמה כחלוצה עולמית בתחום "דיפלומטיית צעירים". בהובלת יורש העצר הנסיך חוסיין, הממלכה יזמה את החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 2250 (צעירים, שלום וביטחון) שהגדירה צעירים כ"הבטחה ולא סכנה" וכשותפים למניעת הקצנה ועיצוב מדיניות שלום.

5. קולות מהשטח: תובנות מראיונות עם מובילי ארגוני צעירים במזרח התיכון

מניתוח ראיונות העומק שהתקיימו עם מובילי ארגוני הצעירים במזרח התיכון, עולות שש תמות מרכזיות המבטאות את האופן שבו הם פועלים במרחב כדי לפתח ולקיים שיתופי פעולה חוצי-גבולות:

- **מעבר משיח אידיאולוגי ל"עשייה משותפת" (Co-creation):** ארגוני צעירים מעדיפים להימנע מדיונים אידיאולוגיים מופשטים ובמקום זאת להתמקד ביצירת פרויקטים משותפים סביב אתגרים מעשיים כמו מים, אקלים, יזמות טכנולוגית, חיים משותפים וקשרים בין-דתיים. מערכת היחסים שנוצרה סביב ביצוע והוצאה לפועל של פרויקט משותף מעודדת תקשורת מקרבת ומאפשרת לבסס אמון ותחושת שותפות. זו, בתורה, מעודדת שיח אינטימי ויכולת להחזיק מחלוקות מתוך היכרות אישית ולא מפוזיציה אידיאולוגית.
- **היכרות עם ה"אחר" על בסיס מורשת משותפת:** ארגונים מפתחים שיתופי פעולה חוצי-גבולות, תוך התבססות על היסטוריה ומורשת תרבותית משותפת. זאת במטרה לעודד היכרות על בסיס מכנה משותף, תוך הסרת מחיצות פסיכולוגיות וסטריאוטיפים הרווחים ברשתות החברתיות. לדוגמה, שימור המורשת היהודית במרוקו כחלק מהסיפור המרוקאי השלם מאפשר ליצור מכנה משותף בין מוסלמים ויהודים החיים במרוקו ומחוצה לה.
- **חוסן אדפטיבי ו"פעילות שקטה":** במרחב דינמי ורווי סכסוכים, ארגוני צעירים מפתחים יכולת הישרדות. בעתות של משבר חריף (כמו המלחמה שפרצה באוקטובר 2023), ארגונים נסוגים מהמרחב הפומבי ומאמצים אסטרטגיה של "פעילות שקטה" (under the radar), כדי להגן על ביטחון הפעילים תוך שמירה על רציפות תפקודית וערוצי הקשר.
- **מנהיגות נשית ככוח מניע וקטליזטור:** נשים צעירות מציעות מודלים של הכלה, חמלה ופתרון בעיות המתאגרים את המבנים הפוליטיים ההיררכיים המסורתיים. הן פועלות בחזית בניית השלום, זכויות מיעוטים ומניעת רדיקליזציה, ומתגלות כגורם מכריע ללכידות חברתית וחיבור אזורי.
- **טכנולוגיה ככלי לעקיפת חסמים פיזיים:** כאשר מגבלות פוליטיות מונעות תנועה, הטכנולוגיה, כדוגמת מציאות רבודה AR לשימור אתרי מורשת או פלטפורמות למידה ותקשורת מקוונות, הופכת לאמצעי יומיומי לביסוס אקוסיסטם של ידע, דיאלוג ושיתוף חוצה-גבולות.
- **הפזורה כ"ארגז חול" (Sandbox) אזרחי:** צעירים וצעירות מהמזרח התיכון אשר להם גישה למרחבים באירופה, בארה"ב ואחרים, מנצלים את המרחב הפתוח יחסית (אך לא חף מאתגרים) כדי להתמודד עם חסמים מבניים ופוליטיים. בפזורה הם נחשפים לאנשים ולרעיונות, מקבלים גישה למקורות מימון נוספים ולעיתים יציבים יותר, ומתנסים במודלים של חיים משותפים (למשל בין מהגרים מסוריה ומטורקיה החיים בגרמניה). כך, הם מרחיבים את אזור הנוחות של ארגוני הצעירים באזור ומייצאים חזרה את התובנות והרעיונות שאליהם נחשפו כ"נורמות חדשות" לקהילות המוצא שלהן במדינות המזרח התיכון.

6. חסמים ואתגרים מרכזיים:

למרות הפוטנציאל העצום, היכולת של צעירים לקדם אזוריות נתקלת במספר חסמים ואתגרים:

- **חסמים מבניים וגיאופוליטיים:** מגבלות מחמירות על ויזות ותנועה מונעות את המפגש הפיזי, שהוא קריטי לבניית אמן. לצד זאת, הזהות האזורית המשותפת במזרח התיכון חלשה יחסית, וכתוצאה מכך, יוזמות אזוריות פוגשות תגובות של ניכור וציניות על רקע סכסוכים אלימים היסטוריים ומתמשכים. כמו כן, ניכרת ירידה באמון הצעירים במוסדות הרשמיים, וחסמים מגדירים עדיין מגבילים את השתתפותן המלאה של צעירות, אשר מתקשות לעיתים להגיע לעמדות הובלה ציבוריות או אזוריות.
- **פערי תרבות וחוסר היכרות עם האזור:** המזרח התיכון הוא מרחב מורכב, הכולל אזורי משנה שונים כמו המפרץ, הלבנט וצפון אפריקה, כשלכל אחד מהם היסטוריה, מבנה חברתי, תרבות פוליטית ודפוסי פעולה שונים. לצד היותו ערש הולדתן של הדתות המונותאיסטיות המרכזיות, האזור מאופיין בריבוי שפות, להגים, קבוצות אתניות, קהילות דתיות, זהויות לאומיות וזיכרונות היסטוריים. מורכבות זו מייצרת פוטנציאל רב למפגש, ללמידה וליצירתיות אזורית, אך גם פערים בהבנה, רגישויות, סטריאוטיפים וחוסר אמון בין צעירים וארגונים ממדינות ותתי-אזורים שונים. לאור זאת, שיתופי פעולה חוצי-גבולות עלולים להיתקל בקשיי תרגום תרבותי, אי-הבנות, פערי ציפיות וקושי לבסס שפה משותפת. לכן, פיתוח יכולות של למידה בין-תרבותית, היכרות עם המרחב המזרח-תיכוני על גווניו ויכולת לפעול ברגישות בתוך מציאות רב-זהותית מהווים תנאי יסוד לבניית שיתופי פעולה אזוריים בני-קיימא.
- **חסמים כלכליים:** ארגוני צעירים רבים באזור פועלים בתנאי מחסור מתמשך במשאבים, המקשה עליהם לשמר צוותים, ידע ארגוני, קשרים אזוריים ויכולת פעולה רציפה. מרביתם תלויים במימון חיצוני, תחרותי וקצר-טווח, המיועד לרוב לפרויקטים נקודתיים ולא לבניית תשתיות ארגוניות ארוכות טווח. כתוצאה מכך, ארגונים נדרשים להשקיע חלק ניכר ממשאביהם בהישרדות, בגיוס כספים ובדיווח לתורמים, במקום בפיתוח אסטרטגיה, העמקת שותפויות והרחבת השפעה אזורית. מחסור בתקצוב ליבה מוסדי (Core Funding), הכולל מימון לצוות מקצועי, ניהול ידע, מערכות הערכה, תכנון אסטרטגי, אבטחה דיגיטלית ותחזוקת רשתות שותפים, פוגע ביכולתם של ארגונים להפוך יוזמות חד-פעמיות למסגרות פעולה יציבות. לכן, החסם הכלכלי אינו רק מחסור בכסף לפרויקטים, אלא היעדר השקעה בתשתית הארגונית הדרושה לבניית חוסן, המשכיות ושיתופי פעולה חוצי-גבולות בני-קיימא.
- **פערי מיומנויות וכשירויות:** לצד החסמים הפוליטיים והכלכליים, ארגוני צעירים רבים מתמודדים עם פערים במיומנויות הנדרשות לניהול שיתופי פעולה אזוריים מורכבים. פעילות חוצת-גבולות מחייבת יכולות שאינן תמיד נרכשות במסגרות חינוך או הכשרה רגילות: ניהול שותפויות רב-צדדיות, גישור ויישוב מחלוקות, תקשורת בין-תרבותית, ניהול פרויקטים בסביבה רגישה, גיוס משאבים, הערכת אימפקט, עבודה דיגיטלית מאובטחת והבנה גיאופוליטית של האזור. בהיעדר כשירויות אלו, יוזמות רבות נותרות תלויות במנהיגות אישית או בהתלהבות ראשונית, אך מתקשות להתפתח למסגרות יציבות ומתמשכות. לכן, בניית יכולות מקצועיות ודיפלומטיות צעירים ולשיתופי פעולה אזוריים היא תנאי מרכזי להפיכת יוזמות נקודתיות לאקוסיסטם אזורי בר-קיימא.

7. המלצות אופרטיביות:

כדי לתרגם את פוטנציאל דור הצעירים לקידום שיתופי פעולה חוצי-גבולות ואזוריות במזרח התיכון לאסטרטגיה בת-קיימא עולות מן המחקר ההמלצות הבאות:

- חיזוק ארגוני הצעירים ומימון תשתיות ליבה (Core Funding):** בהקשר של פיתוח שיתופי פעולה חוצי-גבולות, ארגוני הצעירים הם פלטפורמה קריטית, משום שהם מסוגלים לייצר מנגנונים ולבסס שיתופי פעולה עמוקים וארוכי-טווח. לכן, יש לשנות את תמהיל המימון של קרנות פילנתרופיות ובין-לאומיות מפרויקטים קצרי-טווח להשקעה ביכולות הארגוניות עצמן (צוותים, ניהול ידע, הערכה, תכנון אסטרטגי). השקעה זו תבנה ותחזק חוסן אדפטיבי שיאפשר לארגונים לשרוד טלטלות פוליטיות. כמו כן, יש לתעדף תמיכה בארגונים הפתוחים לשיתוף פעולה עם כלל המזרח התיכון, על גווניו האתניים, התרבותיים והדתיים השונים, כדי לעודד התבססות של מסגרות שיחברו את חלקי האקוסיסטם הנפרדים.
- משיח אידיאולוגי לפרויקטים מבוססי עשייה משותפת (Co-creation):** העדפת מימון לפרויקטים המתמודדים עם סוגיות קונקרטיות כגון תעסוקה, מים, אקלים ויזמות טכנולוגית. פעילות זו מקלה על מתחים פוליטיים, מייצרת מיקוד בעשייה עצמה ומייצרת אמון התורם לחיזוק האינטרס המשותף.
- יצירת "מרחבים בטוחים" וגיבוי לפעילות דיסקרטית:** על השותפים והתורמים להבין שבעתות משבר ביטחוני, היעדר נראות פומבית של הפרויקט אינו חולשה אלא אסטרטגיה חיונית. יש לתמוך במרחבים המאפשרים לצעירים לפעול בשקיפות חלקית כדי לא לחשוף אותם לסיכונים חברתיים או ביטחוניים.

- ד. **השקעה בפזורה ושילובה באקוסיסטם:** ממצאי המחקר מצביעים על כך שהפזורה המזרח־תיכונית באירופה ובמערב מהווה גשר ו"חממה" ליצירת שותפויות אזרחיות אזרחיות. לפיכך, קיימת חשיבות אסטרטגית בהשקעה בקהילות הפזורה כ"מרחבי גשר" לפיתוח אזרחיות ושילובן במסגרות של עשייה מזרח־תיכונית.
- ה. **שילוב מוסדי של ארגוני צעירים במסגרות רשמיות:** הגדרת מכסות ונציגויות קבועות של רשתות צעירים בפורומים מולטיטורליים, בוועידות אזרחיות ובתהליכי יישום של הסכמים מדיניים, כדי להבטיח שחזון האזרחיות יחלחל לשטח ולא יישאר רק ברמת ההנהגה.
- ו. **העצמת מנהיגות נשית ופיתוח פלטפורמות דיגיטליות אזרחיות:** יש להעניק תמיכה ייעודית לרשתות המובילות על ידי צעירות, ולהקים מרחבים דיגיטליים מקוונים שיאפשרו למידה, יזמות והכשרה מקצועית – המהווים חלופה נגישה כאשר הגבולות הפיזיים חסומים.
- ז. **הכשרות מקצועיות ל"דיפלומטיית צעירים" ואימוץ מודלים מינילטורליים:** פיתוח סלי כשירויות לפעילים (גישור, משא ומתן, התמודדות עם משברים) וקידום קואליציות אזרחיות קטנות וגמישות סביב אינטרסים ממוקדים, המספקות מרחב פעולה מהיר ויעיל יותר ממוסדות רחבים ונוקשים. נספח ג' מציע מודל כשירויות בתחום.

8. סיכום

מהמחקר עולה פער קריטי במזרח התיכון: בעוד האזור חווה מומנטום של קישוריות כלכלית, טכנולוגית ותשתיתית, האינטגרציה החברתית נותרת מוגבלת, משום שאינה יכולה להיבנות אך ורק באמצעות מסילות רכבת, צינורות גז או הסכמים מדיניים בין מנהיגים. תשתיות אלו, חשובות ככל שיהיו, לא יחזיקו מעמד לאורך זמן ללא תשתית אזרחית רחבה וגמישה, המושתתת על אמון אנושי, היכרות הדדית ורשתות אזרחיות חוצות־גבולות. כאן טמון הצורך בשינוי פרדיגמה: במקום לראות בדור הצעיר אתגר שיש לנהל, יש להכיר בו כשותף אסטרטגי בעיצוב עתיד האזור וככוח אקטיבי המעצב אזרחיות אזרחית. בסביבה מורכבת ורדודת מחלוקות, הם אלה שמצליחים לתרגם חזון אזרחי מופשט לעשייה יומיומית של שיתופי פעולה ויזמות אזרחיות, תוך שהם מחברים בין צרכים מקומיים להזדמנויות אזרחיות ובין־לאומיות.

עבודתם של ארגוני הצעירים מתרחשת דרך מפגשים אישיים, עשייה משותפת ויזמות קהילתיות חוצות־גבולות. דווקא מרחבים אלו, שאינם תמיד עומדים על סדר היום המדיני, הם שבונים בפועל מערכת קשרים אזרחית ומעניקים לה חוסן חברתי. לכן, ההשקעה בארגונים וברשתות צעירים אינה רק השקעה בעתיד התעסוקתי של בני הדור הבא, אלא בנייה מהותית של התשתית האזרחית ההכרחית לשגשוג, ליציבות וללכידות במזרח התיכון. הפיכת האזור ממרחב של סכסוכים למרחב אינטגרטיבי תלויה בהשקעה קבועה ומוסדית ביכולתם של צעירים אלה להמשיך וליצור את האזרחיות מלמטה למעלה – כמנוע של צמיחה, אמון ויציבות עבור האזור כולו.

תוכן עניינים

3	דבר היוזמים
5	תודות
6	תקציר מנהלים
13	הקדמה ומתודולוגיה
17	פרק 1 - המומנטום האזורי: בין קישוריות ותשתיות לאינטגרציה אזרחית
21	פרק 2 - אזורים "מלמטה למעלה": הצעירים כאדריכלי המזרח התיכון החדש
25	פרק 3 - אקוסיסטם הצעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה
35	פרק 4 - מבט פנימה: הצעירים באיחוד האמירויות הערביות, במרוקו ובירדן
41	פרק 5 - פרק 5 - קולות מהשטח: ניתוח תמטי של ראיונות עם מובילי ארגוני צעירים באזור
48	מסקנות והמלצות
51	צוות המחקר
	נספחים
53	נספח א' - רשימת מרואיינים והארגונים המשתתפים במחקר
54	נספח ב' - טבלת קריטריונים למיפוי ארגוני צעירים
55	נספח ג' - מודל הכשירויות לדיפלומטיית צעירים במזרח התיכון
60	רשימת מקורות

הקדמה ומתודולוגיה

במרכזו של חיבור זה ניצבים שני אתגרים מרכזיים במזרח התיכון, הכרוכים זה בזה: אתגר הדור הצעיר ואתגר האזרחיות. אתגר הדור הצעיר נוגע לקבוצה דמוגרפית המהווה חלק ניכר מאוכלוסיית האזור, שבו בני 15-29 מהווים כרבע מן האוכלוסייה במדינות רבות במזרח התיכון וצפון אפריקה (UN DESA, 2022; World Bank, 2023). דור זה מתמודד עם צורך דחוף בביטחון כלכלי, בתחושת שייכות וביצירת אופק לעתיד ראוי, על רקע שיעורי אבטלת צעירים גבוהים, פערי מיומנויות והיקפים משמעותיים של צעירים שאינם משולבים בתעסוקה, בלימודים או בהכשרה (ILO, 2024; OECD, 2018; UNDP 2021). הצעירים במרחב MENA (Middle East North Africa) אינם מסתפקים עוד בהישגות בתוך המציאות הקיימת, אלא שואפים לממש את הפוטנציאל שלהם ולהיות שותפים פעילים בעיצוב גורלם. עם זאת, במקרים רבים המסגרות המדינתיות הקיימות מתקשות לספק מענה מלא לשאיפות אלו.

האתגר השני הוא אתגר האזרחיות. למרות התנופה הדיפלומטית של השנים האחרונות, ובפרט על רקע הסכמי אברהם, המזרח התיכון נותר אחד האזורים הפחות משולבים בעולם, בעיקר במונחים של אינטגרציה כלכלית וחברתית (World Bank, 2010; World Bank 2021). קושי זה אינו נובע רק מן הסכסוך הישראלי-פלסטיני או מן היחסים בין ישראל למדינות האזור, אלא גם ממארג רחב של קווי שבר אזרחיים: מלחמת עיראק מאז 2003, הפיצול הפלסטיני הפנימי מאז 2006-2007, מלחמות האזרחים בסוריה ובלוב מאז 2011, המלחמה בתימן מאז 2014-2015, היריבות בין איראן לערב הסעודית, המשבר בין קטר למדינות המפרץ בשנים 2017-2021, המשבר הפוליטי והכלכלי בלבנון מאז 2019, המלחמה בסודאן מאז 2023, והמלחמה האזרחית המתמשכת בעקבות אירועי 7 באוקטובר 2023 (Fawcett, 2019; Del Sarto 2017). ריבוי משברים זה ממחיש כי האזרחיות במזרח התיכון מתפתחת בתוך מרחב המאופיין במלחמות אזרחים, מאבקי השפעה, מתחים עדתיים ואידיאולוגיים, גבולות סגורים, משברי אמון וחולשה של מוסדות אזרחיים.

בנקודת המפגש בין שני אתגרים אלו טמון פוטנציאל למענה אפשרי: יכולתם של צעירים לשמש גשר לבניית "אזרחיות אזרחית" הצומחת מלמטה למעלה. בזכות מאפייניהם הייחודיים – היותם דור מחובר טכנולוגית, דינמי ובעל תפיסות עולם רעננות – צעירים מסוגלים לעקוף חלק מן החסמים המסורתיים וליצור דפוסים חדשים של חיבוריות אזרחית ודיגיטלית (Arab Social Media Report, 2017; UNDP 2021).

כמו כן, בשנים האחרונות אנו עדים למגמה בולטת של צמיחת רשתות, תנועות וארגוני צעירים הפועלים במגוון תחומים, מאקלים ועד חדשנות. מגמה זו מעידה על כך שאין לראות בצעירים רק פרטים הפועלים לבדם, אלא גם שחקנים הפועלים באמצעות פלטפורמות מוסדיות, פיזיות ודיגיטליות. התפתחות זו מקלה על יצירת מנגנונים ונורמות לשיתוף פעולה חוצה גבולות, באמצעות קשרים בין ארגונים והפיכת האזרחיות מיעד מדיני מופשט לעשייה יומיומית ומתמדת. במילים אחרות, החיבורים "החוצה" אל המרחב האזרחי יכולים להוות מענה ישיר לאתגרי ה"פנים" של הדור הצעיר.

על אף חשיבותה של מגמה זו, הידע האמפירי על האופן שבו ארגוני הצעירים מכוננים את שיתופי הפעולה הללו ומתנהלים בפועל נותר מוגבל. מחקר זה מבקש למלא פער זה, ומתמקד בשאלה: מהו תפקידם של צעירים וצעירות בקידום שיתופי פעולה אזרחיים ותהליכי אזרחיות במזרח התיכון?

בהתאם לכך, למחקר ארבע מטרות עיקריות:

1. מיפוי הארגונים המרכזיים של הצעירים במרחב MENA, בדגש על ארגונים בעלי אוריינטציה אזרחית.
2. ניתוח דפוסי הפעולה והפרקטיקות שבאמצעותם מתפתחים שיתופי פעולה בין ארגונים.
3. חשיפת הפוטנציאל הלא-מומש לצד האתגרים הכרוכים בשיתופי פעולה אזרחיים.
4. הצעת המלצות יישומיות עבור מקבלי החלטות, ארגוני צעירים, מוסדות בין-לאומיים וגורמי מימון.

המחקר בנוי מחמישה פרקים. הפרק הראשון מציג את המונח האזרחי במזרח התיכון ואת התנאים להתפתחות תהליכי אינטגרציה חברתית. הפרק השני מפתח את המסגרת הרעיונית של אזרחיות "מלמטה למעלה", תוך הגדרת תפקידם של צעירים כאדריכלים וכשגרירים של אזרחיות. הפרק השלישי מנתח את אקוסיסטם הצעירים באזור: מאפייניו, השחקנים הפועלים בו, זירות הפעולה והאתגרים המרכזיים. הפרק הרביעי כולל ניתוח השוואתי של מקרי בוחן מדינתיים באיחוד האמירויות הערביות, במרוקו ובירדן. הפרק החמישי מביא קולות מהשטח באמצעות ניתוח תמטי של ראיונות עומק עם מובילי ארגוני צעירים מהאזור. המחקר מסתיים בסיכום ובהמלצות, ומציע כיווני פעולה לחיזוק שיתופי פעולה אזרחיים בקרב צעירים. המחקר, על כלל חלקיו, מציע תמונת מצב של אקוסיסטם הצעירים באזור, ומדגיש את תפקידם כאדריכלי האזרחיות האזרחית במזרח התיכון.

מתודולוגיה ושיטות מחקר

במחקר זה נעשה שימוש בגישת שיטות מחקר מעורבות (Mixed Methods), המשלבת מיפוי כמותני, עבודת שטח איכותנית וניתוח השוואתי, במטרה לאפשר התבוננות רב־ממדית בשיתופי פעולה בין צעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה (Creswell & Plano Clark, 2018). שילוב זה מאפשר התייחסות הן לממד המבני של האקוסיסטם האזורי והן לפרקטיקות ולמשמעויות הנוצרות בשטח, ובכך מספק מענה מקיף לשאלת המחקר. הניתוח מתבצע בשלוש רמות משלימות: רמת המחקר, הבוחנת את המערכת המדינית, האזורית והבין־לאומית ואת מנגנוני הלגיטימציה המוסדית; רמת הביניים, המתמקדת בתשתית הארגונית והרשתית התומכת בפעילות; ורמת המיקרו, העוסקת בניתוח אוכלוסיית הצעירים ובמאפייני דור ה־Z.

בהתאם למסגרת ניתוח זו, המחקר מתמקד בארגון כיחידת ניתוח עיקרית. בחירה זו נשענת על ההנחה כי בתהליכי אזוריות מתהווים, ובמיוחד במרחב המזרח התיכון, ארגונים ורשתות אזוריות מהווים את יחידת הפעולה הקריטית: הם משמשים כמתווכים בין האנשים לבין תהליכים מוסדיים רחבים, מספקים לצעירים תשתית מוסדית, מאפשרים שימור ידע, מייצרים המשכיות וחוסן (resilience) מעבר לפעולתם של יחידים, ומשמשים כפלטפורמות לעיצוב ערכים, זהות קולקטיבית ומנגנוני שיתוף פעולה חוצי־גבולות (Keck & Sikkink, 1998; Powell & DiMaggio, 1991). לפיכך, רמת הביניים – הרמה הארגונית והרשתית – משמשת כציר האנליטי המרכזי של המחקר, בעוד שרמות המיקרו והמיקרו משמשות כרקע משלים. מיקוד זה מנחה את אופן עיצוב המחקר, את אסטרטגיית הדגימה ואת כלי האיסוף והניתוח המוצגים להלן.

הגדרת המושג "צעירים" (Youth): במסגרת המחקר נעשה שימוש במונח Youth, בהתאם לטרמינולוגיה הרווחת בארגונים בין־לאומיים כגון האו"ם והבנק העולמי.¹ טווח הגילים המגדיר צעירים אינו אחיד: בעוד שהאו"ם מגדיר צעירים כבני 15–24, רבות ממדינות האזור מרחיבות את טווח ההגדרה באופן משמעותי, בין היתר כדי לשקף את תופעת "הבגרות המעוכבת", המאפיינת את אוכלוסיית הצעירים במזרח התיכון ומתייחסת לפער שבין סיום מסלול ההשכלה לבין השגת עצמאות כלכלית. תופעה זו, הנובעת משיעורי אבטלה גבוהים ויוקר מחייה, מאריכה את תקופת המעבר לבגרות ולעיתים דוחקת אותה עד לשנות ה־30 המאוחרות (Kabbani, 2019). על רקע זה, הגדרת טווח הגילים צעירים אינה רק נתון דמוגרפי, אלא גם בסיס להגדרת קבוצות יעד למדיניות רלוונטית. בהתאם לכך, מחקר זה מאמץ הגדרה מרחיבה של צעירים כבני 15–35, המאפשרת לנתח את הצעירים גם בשלבי בניית קריירה, זהות ומנהיגות אזורית. טווח זה כולל את דור ה־Z לצד מילניאלים צעירים.²

אוכלוסיית המחקר והיקפה: אוכלוסיית המחקר כוללת ארגוני צעירים הפועלים במרחב המזרח התיכון, צפון אפריקה והמפרץ, ומקיפה 25 מדינות: אלג'יריה, בחרין, קפריסין, ג'יבוטי, מצרים, איראן, עיראק, ישראל, ירדן, כווית, לבנון, לוב, מאוריטניה, מרוקו, עומאן, פלסטין, קטר, ערב הסעודית, סודן ודרום סודן, סוריה, תוניסיה, טורקיה, איחוד האמירויות הערביות, תימן ואזרבייג'ן. רשימה זו משקפת תפיסה של "מזרח תיכון מורחב" ומדגישה את אופיו הגמיש והקונטקסטואלי של המונח. בחירה זו מאפשרת לכלול מגוון רחב של תתי־אזורים, מערכות פוליטיות ודפוסים חברתיים־כלכליים, ובכך להבין את מורכבות הקשרים והאינטראקציות בין צעירים במרחב. עם זאת, מספר המדינות הרב מהווה גם אתגר, כפי שיפורט בהמשך.

מיפוי ארגוני צעירים (ניתוח כמותני): לצורך ביסוס תשתית הנתונים, נערך בשלב הראשון מיפוי שיטתי של ארגוני צעירים במרחב. במסגרת שלב זה נבחרו חמישה ארגונים מובילים מכל מדינה, ונבנה קטלוג הכולל 125 ארגונים. בחירת הארגונים והמשתתפים במחקר זה התבססה על אסטרטגיית **דגימה מכוונת** (Purposive Sampling), המהווה נדבך מרכזי במחקר איכותני לשם הבנת תופעות חברתיות מורכבות. כפי שמציין פטון (Patton, 2002), עוצמתה של הדגימה המכוונת טמונה בבחירת "מקרים עתירי מידע", המאפשרים למידה מעמיקה על סוגיות בעלות חשיבות מרכזית למטרת המחקר, ולאו דווקא לשם הכללה סטטיסטית. בהתאם לכך, נבחרו במכוון ארגונים הפועלים בליבת העשייה של הצעירים במזרח התיכון ובהם ארגוני חברה אזורית ורשתות אזוריות, תוך מתן דגש על פוטנציאל ההשפעה שלהם על שילוב אזורי ועל מגוון רחב של הקשרים פוליטיים וחברתיים.

כדי להגיע לארגוני צעירים מרכזיים שאינם מתגלים בסקירה ראשונית, נעשה שימוש משלים בשיטת "כדור השלג". שיטה זו, שתוארה על ידי גודמן (Goodman, 1961) וביקמן (Bickman & Rog, 1998) ככלי יעיל לאיתור אוכלוסיות בעלות מאפיינים ספציפיים דרך רשתות חברתיות ומקצועיות, אפשרה למראיינים הראשונים להפנות את צוות המחקר לארגונים נוספים. שילוב זה בין דגימה מכוונת לבין התבססות על המלצותיהם של ארגוני הצעירים עצמם סייע להבטיח כי המיפוי יהיה מקיף ודינמי, ויתבסס על הידע המצטבר

1 לצד זאת, מוכרים גם מושגים משלימים בעלי דגשים שונים: Young Adults, המתמקד במעבר לאוטונומיה כלכלית; Emerging Adults, מונח אקדמי־פסיכולוגי המתאר את שלב גיבוש הזהות; ו־Young People, המשמש לעיתים כמונח כולל. הבחירה במונח Youth נועדה לאפשר את העיסוק במגוון הרחב של חוויות הצעירים באזור.

2 דור ה־Z מתייחס בדרך כלל לצעירים שנולדו בין סוף שנות ה־90 לתחילת שנות ה־2010, ואשר עוצבו על ידי מציאות דיגיטלית, גלובלית ורשתית. בני דור זה גדלו בעולם של תקשורת מיידית, רשתות חברתיות ונגישות רחבה למידע, ולכן הם נוטים לפעול במרחבים מקוונים, ליצור רשתות חוצות גבולות, ולפתח זהויות והשפעות החורגות מן המסגרת הלאומית בלבד.

של הפועלים בשטח. תהליך זה סייע בתיקוף הממצאים וביצירת מאגר נתונים עשיר המשקף את יחסי הגומלין והמגמות העדכניות בזירת הצעירים האזורית.

קטלוג המיפוי נבנה על בסיס 22 קריטריונים מובנים, ובהם סוג הארגון, תחום הפעילות, קהל היעד, היקף הפעילות הגיאוגרפית, מידת הובלת צעירים בתוך הארגון, וכן מעורבות בשיתופי פעולה חוצי-גבולות. בנוסף, נבחנו מאפיינים מבניים וכלכליים, כגון שנת הקמה, היקף כוח האדם, מקורות מימון ומעורבות ביוזמות אזוריות.

ראיונות עומק ושאלונים (ניתוח איכותני): מתוך קטלוג מיפוי הארגונים נגזרה אוכלוסיית המחקר האמפירית לרובד האיכותני. נבחרו עשרה ארגונים בולטים, המייצגים תתי-אזורים שונים במרחב וכן מגוון אתני ודתי, עמם נערכו ראיונות עומק חצי-מובנים, באורך של כ-60 דקות כל אחד. במקביל, הועברו למובילי הארגונים שאלונים מקוונים, שמטרתם להעריך את תפיסותיהם ביחס למיומנויות וליכולות הארגוניות הנדרשות לפיתוח ולתחזוקה של שיתופי פעולה אזוריים. הניתוח התבצע בגישה אינדוקטיבית, תוך זיהוי קטגוריות חוזרות מתוך הנתונים עצמם, קידוד תמות מרכזיות והשוואה בין מקרים. תהליך זה אפשר לחשוף דפוסים מבניים ופרקטיקות פעולה החוצות הקשרים מדינתיים שונים. כלל הראיונות בוצעו בכפוף לעקרונות אתיים של מחקר איכותני, תוך הבטחת שקיפות, הסכמה מודעת ושמירה על סודיות המשתתפים לפי הצורך ובהתאם לבקשתם. לצורך חיזוק מהימנות הממצאים, נעשה שימוש בגישת טריאנגולציה (triangulation), תוך שילוב בין מקורות נתונים שונים (מיפוי כמותני, ראיונות עומק ושאלונים) והשוואה בין ממצאים ממדינות שונות.

איסוף הנתונים הכמותני והאיכותני התבצע בין ספטמבר 2025 לאפריל 2026, על רקע הטלטלה האזורית בעקבות אירועי ה-7 באוקטובר והמלחמה המתמשכת לאחריהם. תקופה זו שימשה כ"תנאי מבחן" לשיתופי פעולה אזוריים: מחד, היא הציבה מגבלות ואתגרים משמעותיים בפני פעילות אזרחית, ומאידך חשפה את יכולתם של ארגונים להמשיך ואף להעמיק שיתופי פעולה חוצי-גבולות, במיוחד במרחבים אזרחיים ודיגיטליים.

ניתוח השוואתי של מקרי בוחן מדינתיים: כדי להעמיק את ההבנה ברמה התוך-מדינתית, נכללו במחקר שלושה מקרי בוחן משלושה תתי-אזורים שונים ברחבי המזרח התיכון: איחוד האמירויות הערביות כדוגמה מאזור המפרץ, מרוקו כמקרה מצפון אפריקה וירדן כמקרה מהלבנט – שלוש מדינות שלהן מאפיינים מדיניים והיסטוריים מובחנים. בחירה זו נועדה להמחיש את השונות המבנית בין מדינות האזור ואת הדרכים המגוונות לשילוב צעירים בתהליכים מדיניים, חברתיים, כלכליים ואזוריים.

אתגרי המחקר: כתיבת מחקר העוסק בשיתופי פעולה בין ארגוני צעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה, בתקופה כה נפוצה, הציבה שורה של אתגרים מתודולוגיים ומושגיים מורכבים. האתגר הראשון נבע מהשונות המבנית המשמעותית שבין המדינות שנכללו במיפוי, החל ממדינות המפרץ המתאפיינות במשאבים כלכליים נרחבים ועד למדינות הנתונות במלחמות אזרחים ובעימותים מתמשכים כמו לוב וסוריה. שונות זו מחייבת זהירות רבה בניסיון לייצר הגדרות אחידות למושגים כמו "צעירים" או "חברה אזרחית", שכן אלו מקבלים משמעויות תרבותיות ופוליטיות שונות בהתאם להקשר המקומי. בנוסף, עלה הצורך להתמודד עם "הטיית נראות", המטה את המיקוד לארגונים בעלי נוכחות דיגיטלית בולטת ונגישות לזירה הבין-לאומית, תוך מאמץ מתמיד להגיע גם ליוזמות מקומיות ואוטנטיות הפועלות לא פעם הרחק מאור הזרקורים.

יש לציין כי איסוף הנתונים הושפע באופן ישיר מהמלחמה הנוכחית באזור. לצד היותה מעין "תנאי מבחן" לחוסנם של שיתופי הפעולה, תקופה זו יצרה גם חסמים בגישה למרואיינים. במדינות מסוימות, עצם ההשתתפות במחקר העוסק באזוריות ובקשרים חוצי-גבולות נתפסה כרגישה מבחינה ביטחונית, דבר שחייב את צוות המחקר להפעיל רגישות אתית גבוהה ולנקוט אמצעים מחמירים לשמירה על סודיות וביטחון המשתתפים. אתגר זה ליווה גם את שלב הניתוח, שבו נדרשה הצלבת נתונים כדי להבחין בין דיווח עצמי אופטימי מצד ארגונים לבין המציאות המורכבת בשטח. לבסוף, המחקר התמודד עם אתגר מושגי מהותי הנוגע ליציבותן של רשתות וארגוני צעירים. במקרים רבים, עוצמתו של שיתוף הפעולה האזורי נשענת על יכולותיהם והשפעתם של מנהיגים בודדים, מה שמעלה שאלות לגבי היכולת לייצר המשכיות מוסדית ארוכת טווח במרחב פוליטי מקוטע.

הניסיון לשרטט תמונת מצב עדכנית בזמן אמת, תוך שהמציאות הגיאופוליטית משתנה במהירות, דרש איזון עדין בין אובייקטיביות מחקרית לבין הבנה עמוקה של הדינמיקות האנושיות והחברתיות המניעות את האזור. למרות אתגרים אלו, הממצאים שיובאו בפרקים הבאים מצביעים על חיוניותו של המרחב האזרחי ועל הפוטנציאל הטמון בו ובצעירים החיים ופועלים בו לעיצוב עתיד אזורי חדש.

פרק 1

המומנטום האזורי

בין קישוריות ותשתיות לאינטגרציה אזורית

”

השאלה המרכזית אינה רק האם אזורים נעשים מחוברים יותר, אלא האם החיבורים הללו מסוגלים להיתרגם ללכידות אזורית חברתית ואזורית.

“

א. הקישוריות כמגמה עולמית

בעשור האחרון הפכה הקישוריות (Connectivity) לאחד הכוחות המרכזיים המעצבים את הסדר העולמי. גבולות מדינתיים ממשיכים להגדיר את המערכת הבין-לאומית, אך לצד זאת הולכת וגוברת חשיבותן של תשתיות, רשתות, מסדרונות כלכליים, שרשראות אספקה, זרמי מידע וחיבורים דיגיטליים. במציאות זו, עוצמה אינה נמדדת רק בשליטה טריטוריאלית, אלא גם ביכולת להתחבר, להשתלב ולתווך בין מערכות, שווקים וחברות.

הפילוסוף והאסטרטג הגיאופוליטי פאראג קאנה (Parag Khanna) היטיב לבטא מגמה זו בספרו Connectography, שבו טען כי "הקישוריות היא הגורל החדש". לפי קאנה, מפת העולם במאה ה-21 אינה מוגדרת עוד רק על פי גבולות מדינתיים, אלא גם על פי תשתיות ובהן כבישים, מסילות רכבת, נמלים, צינורות וכבלי תקשורת. כלומר, העולם אינו מאורגן רק סביב ריבונות וטריטוריה, אלא גם סביב זרימה, נגישות וקישוריות (Khanna, 2016).

מגמה זו משנה גם את האופן שבו יש להבין אזוריות. אם בעבר אזוריות נתפסה בעיקר כמסגרת מדינית או מוסדית בין מדינות סמוכות, כיום היא מתעצבת יותר ויותר דרך רשתות כלכליות, טכנולוגיות, עירוניות, אזרחיות ותרבותיות. האזור אינו רק מרחב גיאוגרפי, אלא גם מערכת של קשרים, יחסי תלות הדדית ויכולת לפעול במשותף.

עם זאת, קישוריות אינה שקולה לאינטגרציה. תשתיות יכולות לחבר בין מדינות, אך אינן יוצרות בהכרח אמון בין חברות; מסדרונות סחר יכולים להאיץ את תנועת הסחורות וההון, אך אינם מבטיחים תחושת שייכות, הכרה הדדית או שיתוף פעולה אזרחי. לכן, השאלה המרכזית אינה רק האם אזורים נעשים מחוברים יותר, אלא האם החיבורים הללו מסוגלים להיתרגם ללכידות אזרחית חברתית ואזרחית.

ב. המומנטום האזורי של המזרח התיכון

המזרח התיכון מצוי כיום בעיצומו של מומנטום חדש של קישוריות כלכלית, תשתיתית וטכנולוגית. גורם מרכזי לכך הוא הפיתוח הכלכלי המואץ שחל באזור המפרץ בשנים האחרונות, ובמיוחד באיחוד האמירויות הערביות, בערב הסעודית ובקטר, מתוך הצורך לגוון את הכלכלות ולהפחית את התלות בהכנסות מנפט באמצעות פיתוח ענפי כלכלה כגון חדשנות, טכנולוגיה ותשתיות מתקדמות (Hertog, 2020; World Bank 2022). יוזמות כגון Vision 2030 של ערב הסעודית משקפות שינוי זה, ומבטאות תפיסה רחבה יותר של פיתוח הנשען על פתיחות כלכלית, השקעות חוצות גבולות וחיבור לשווקים גלובליים (Kingdom of Saudi Arabia, 2016; Oxford Business Group, 2025). כמו כן, מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ (GCC – Gulf Cooperation Council) מהווה דוגמה למסגרת אזורית מינילטראלית, שהצליחה, במידה יחסית, לקדם אינטגרציה כלכלית וביטחונית, לרבות פיתוח תשתיות משותפות כגון רשת החשמל המפרצית (GCC Secretariat, 2022).

בנוסף, תחום האנרגיה ממשיך לשמש מנוע מרכזי לקישוריות אזורית, אך גם תחום זה עובר שינוי. המזרח התיכון נותר חיוני לביטחון האנרגטי העולמי, אך אינו נתפס עוד רק כספק של נפט וגז, אלא הופך בהדרגה גם למוקד של אנרגיות מתחדשות, מימן ירוק, אנרגיה סולארית והתייעלות אנרגטית, בין היתר בזכות תנאי טבע ומשאבי אנרגיה המצויים באזור בשפע (International Energy Agency, 2022; International Renewable Energy Agency, 2024; World Bank, 2022). המעבר האנרגטי מייצר הזדמנויות חדשות לשיתופי פעולה, ומחזק את ההבנה כי אתגרי האקלים, המים והאנרגיה מחייבים פעולה אזורית משותפת.

המומנטום האזורי בא לידי ביטוי גם בהקמת מסגרות מדיניות ומינילטראליות חדשות. הסכמי אברהם, שנחתמו בשנת 2020 בחסות ארצות הברית, כללו תחילה את נרמול היחסים בין ישראל לבין איחוד האמירויות הערביות ובחריין, ובהמשך הצטרפו למהלך גם מרוקו וסודן במסגרת הסכמי נורמליזציה נלווים (U.S. Department of State, 2020; Singer, 2021). ההסכמים סימנו נקודת מפנה ביחסים בין ישראל למדינות באזור, והביאו להתפתחות שיתופי פעולה פרגמטיים בתחומי כלכלה, חדשנות, טכנולוגיה, ביטחון, תיירות, חינוך, תרבות ובריאות (Miller & Verhoeven, 2020; Abraham Accords Peace Institute, 2023). מעבר לחשיבותם הדיפלומטית, פרופסור אלי פודה מציע לראות בהסכמי אברהם חלק ממודל חדש של נורמליזציה ביחסי ישראל-ערב, השונה מן "השלום הקר" שאפיין את היחסים עם מצרים וירדן, ושואף לכלול לא רק קשרים בין ממשלות אלא גם ממדים כלכליים, תרבותיים וחברתיים רחבים יותר (Podeh, 2022). עם זאת, חשוב לציין כי כינונם של הסכמי אברהם לא התקבל באהדה בקרב כל מדינות האזור, ואף עורר תגובות התנגדות. המלחמה שפרצה באוקטובר 2023 בלמה באופן חלקי את המומנטום, במיוחד בתחומי שיתוף הפעולה האזרחיים.

יוזמה רלוונטית נוספת היא המסדרון הכלכלי (India–Middle East–Europe Economic Corridor, IMEC) שעתיד לחבר בין הודו, מדינות המפרץ, המזרח התיכון ואירופה באמצעות רשת של נמלים, מסילות רכבת, נתיבי סחר, תשתיות אנרגיה וכבלי תקשורת. המסדרון מבטא רצון להבטיח יתירות בנתיבי הסחר, כלומר להפחית תלות בצווארי בקבוק ובחסמים גיאואסטרטגיים, ולהפוך

את המזרח התיכון למרחב מחבר בין יבשות, שווקים, תשתיות ואנשים (Ministry of External Affairs, Government of India, 2023; Atlantic Council, 2025).³ בשונה ממעברים אסטרטגיים קיימים כמו תעלת סואץ, הנשלטים באופן בלעדי על ידי מדינות מסוימות, התפיסה העומדת בבסיס IMEC מבקשת לבזר את הקישוריות ולפזר נכסים ותשתיות על פני מרחב רחב יותר. תפיסה זו באה לידי ביטוי בדבריו של נרנדרה מודי, ראש ממשלת הודו, בעת הכרזת המסדרון בוועידת ה-G20 בניו דלהי בספטמבר 2023, בה הדגיש את חשיבותה של קישוריות פיזית, דיגיטלית ופיננסית, ואת תרומתו הצפויה של המסדרון לקידום אינטגרציה כלכלית בין הודו לאירופה (Ministry of External Affairs, Government of India, 2023).

לצד זאת, ניכרת גם מעורבות גוברת של האיחוד האירופי במרחב המזרח-תיכוני והים-תיכוני. בשנים האחרונות גיבש האיחוד האירופי אסטרטגיה מחודשת כלפי האזור, המתמקדת בקישוריות ירוקה ודיגיטלית, בהשקעה בהון אנושי ובחזיון שיתופי פעולה סביב אקלים, תעסוקה, צעירים ופיתוח כלכלי (European Commission, 2021; European Commission, 2025).

ג. ניסיונות עבר לאינטגרציה אזורית: מדוע הם לא הספיקו?

המומנטום האזורי הנוכחי אינו מתקיים בוואקום היסטורי. לאורך המאות ה-20 וה-21 נעשו ניסיונות רבים לקדם אזוריות במזרח התיכון במישור הפוליטי, הביטחוני והכלכלי. חלק מן היוזמות נולדו מתוך שאיפה לאחדות ערבית או אסלאמית, אחרות מתוך אינטרסים ביטחוניים או גיאואסטרטגיים, וחלקן מתוך ניסיון ליצור מסגרות כלכליות ומוסדיות לשיתוף פעולה ותיאום. אולם, למרות ריבוי היוזמות, מרביתן הניבו תוצאות מוגבלות ולא הצליחו לבסס אינטגרציה אזורית עמוקה ויציבה (Fawcett, 2023; Del Sarto, 2017; Asseri & Ahmad, 2023). בין היוזמות הבולטות ניתן למנות את הליגה הערבית, שהוקמה בשנת 1945; את ברית בגדאד, שנוסדה בשנת 1955 והפכה בהמשך ל-CENTO (Central Treaty Organization); את הרפובליקה הערבית המאוחדת, שהוקמה בשנת 1958 (והתפרקה בשנת 1961); את השוק הערבי המשותף שהוקם ב-1964; את מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ, שהוקמה בשנת 1981; את איחוד המגרב הערבי, שהוקם בשנת 1989; את המועצה לשיתוף פעולה ערבי, שהוקמה באותה השנה; את יוזמת שיתוף הפעולה של איסטנבול, שהושקה בשנת 2004; את האיחוד למען הים התיכון, שהוקם בשנת 2008; ואת פורום הגז של מזרח אגן הים התיכון, שהוקם בשנת 2019. כל אחת מן היוזמות הללו שיקפה רגע היסטורי אחר, סדר עדיפויות אחר ותפיסה אחרת של שיתוף פעולה אזורי (Fawcett, 2023; Arab League, 1945; GCC Secretariat, 2022; WIPO, 1989; EEAS, n.d.; EMGF, n.d.).

עם זאת, ניתן לזהות קו משותף לרבות מהן: הן התבססו בעיקר על הסכמות בין מדינות, מנהיגים ומוסדות רשמיים, ופחות על בניית תשתית חברתית בקרב החברות האזרחיות וביניהן. במקרים רבים, הן נותרו תלויות בשינויים פוליטיים, ביריבויות בין משטרים, באי-אמון ביטחוני, בפערים אידיאולוגיים ובקונפליקטים מתמשכים. כאשר שיתוף הפעולה נשען כמעט כולו על הדרג המדיני, הוא הופך פגיע במיוחד למשברים, חילופי הנהגה, הסלמות ביטחוניות או שינויים במאזני הכוחות (Del Sarto, 2017; Fawcett, 2023; Behr, 2011; & Jokela, 2011).

אין משמעות הדבר שיוזמות אלו היו חסרות ערך. חלקן יצרו מנגנונים חשובים, שפה אזורית, תקדימים מוסדיים או מסגרות לשיתוף פעולה בתחומים מסוימים. אך הן ממחישות כי אזוריות בתקיימא אינה יכולה להתבסס רק על הסכמות בין דרג מדיני. כדי שאזוריות תהפוך לתהליך עמוק ובר-קיימא, עליה לחלחל גם לרמת החברה: למוסדות חינוך, לארגוני חברה אזרחית, לרשויות מקומיות, לאקדמיה, לרשתות מקצועיות, לקהילות דיגיטליות ולמרחבים שבהם אנשים וארגונים לומדים לפעול יחד (Hettne, 2005; Söderbaum, 2016; Acharya, 2012).

ד. האזוריות החדשה והצורך בחיבוריות אזרחית

כדי להבין את הפער בין קישוריות תשתיתית במזרח התיכון לבין מידת האינטגרציה האזרחית באזור, ניתן להיעזר בגישת "האזוריות החדשה" (New Regionalism), שפותחה בין היתר על ידי ביוון הטנה ופרדריק סודרבאום. גישה זו מבקשת להרחיב את ההבנה של אזוריות מעבר להסכמים בין מדינות ולמסגרות מוסדיות פורמליות. לפי גישה זו, אזוריות היא תהליך חברתי, פוליטי, כלכלי ותרבותי רב-ממדי, שבו מרחב גיאוגרפי עשוי להתפתח בהדרגה ממרחב בסיסי של סמיכות גיאוגרפית לכדי חברה אזורית או קהילה אזורית בעלת נורמות, מוסדות, אמון וזהות משותפת (Hettne, 2005; Söderbaum, 2016).

3 דוגמה לצורך ביתירות ניתן למצוא בסבב הלחימה בין ארצות הברית, ישראל ואיראן שהחל בפברואר 2026, והביא לעצירתה של תנועת הסחר הימי בכניסה אל מצרי הורמוז וביציאה מהם, לאחר שאיראן חסמה את המצרים כקלף מיקוח וכמנוף לחץ במהלך המלחמה ובמהלך המשא ומתן על הפסקת אש. דוגמה נוספת היא תעלת סואץ: מכיוון שנתיב השיט בה צר יחסית, כאשר אונייה עולה על שרטון או נתקעת מסיבה אחרת, תנועת הסחר הימי בתעלה עלולה להיעצר למשך ימים ארוכים, לגרום נזק כלכלי כבד וליצור שיבושי אספקה.

הטנה וסודרבאום מתארים את האזוריות כהליך התפתחותי הדרגתי. הם מציעים חמישה שלבי התפתחות לתהליך זה: השלב הראשון הוא קיומו של מרחב אזורי, המוגדר כיחידה גיאוגרפית בסיסית ללא קשרים מהותיים; בשלב השני מתפתח קומפלקס אזורי, שבו נוצרת תלות הדדית סביב סוגיות ביטחון וכלכלה; השלב השלישי הוא היווצרותה של חברה אזורית, שבה שיתופי הפעולה נעשים ממוסדים ומנוהלים באמצעות כללים וארגונים קבועים; בשלב הרביעי מתגבשת קהילה אזורית, המאופיינת בזווית משותפת ובאמון הדדי מעבר לאינטרסים לאומיים צרים; ובשלב החמישי והמתקדם ביותר, האזור פועל כמעט כישות פוליטית מאוחדת בזירה הבינלאומית (Region State), שלב נדיר שאינו מאפיין את רוב האזורים בעולם, ולכל היותר מתאים, באופן חלקי, לאיחוד האירופי (Hettne & Söderbaum, 2000; Hettne, 2005).

החידוש המרכזי של גישה זו הוא המעבר מהתמקדות במדינה אל החברה; ממוסדות פורמליים אל רשתות לא-פורמליות; ומהנחה של הומוגניות תרבותית אל הכרה בריבוי זהויות, אינטרסים ושחקנים. אזוריות, לפי תפיסה זו, אינה רק תוצאה של החלטות מדיניות, אלא גם של תהליכים חברתיים מצטברים: שיתופי פעולה מקצועיים, תנועת אנשים, חילופי ידע, קשרים בין ערים, אקדמיה, יזמות, תרבות וחברה אזורית (Söderbaum, 2016; Acharya, 2012).

בהקשר המזרח-תיכוני, גישה זו מאפשרת למקם את המזרח התיכון על ציר האזוריות של חמשת השלבים כמרחב המצוי כיום בשלב ביניים: מצד אחד, קיימת תלות הדדית גוברת בתחומי ביטחון, כלכלה, אנרגיה, תשתיות, טכנולוגיה וסביבה; מדינות האזור אינן מנותקות זו מזו, והן תלויות יותר ויותר ביכולת לנהל אתגרים משותפים. מצד שני, טרם התגבשה תשתית אזורית רחבה המסוגלת לתמוך באינטגרציה עמוקה ויציבה. קיימים חיבורים, אך לא תמיד קיימת תחושת שותפות; קיימות יוזמות, אך לא תמיד קיימת לגיטימציה ציבורית; קיימת קישוריות, אך היא עדיין אינה מתורגמת במלואה לאזוריות אזורית (Fawcett, 2019; Bilgin, 2005).

זהו האתגר המרכזי של המומנטום האזורי הנוכחי. הוא אינו טמון רק ביצירת הסכמים או תשתיות נוספים, אלא ביכולת להפוך את הקישוריות הזו לחוויה חברתית, אזורית ותרבותית. במילים אחרות, השאלה אינה רק כיצד מחברים את המזרח התיכון דרך מסדרונות, נמלים, רכבות או אנרגיה, אלא כיצד מחברים בין האנשים, הארגונים והקהילות הנוספות – החיים ופועלים במרחב זה (Khanna, 2016; Hettne, 2005).

כאן נכנסים ארגוני צעירים לתמונה. הם פועלים בין המדינה לבין הפרט ומספקים מסגרות שבהן ניתן לבנות אמון, לפתח מנגנוני שיתוף פעולה, לחבר בין מנהיגי המחר ולתרגם רעיונות אזוריים לעשייה בת-קיימא. בכך הם הופכים למנגנון מרכזי בתרגום קישוריות תשתיתית וכלכלית לאזוריות אזורית. הפרק הבא יעמיק בתפיסה זו, ויבחן את תפיסת האזוריות "מלמטה למעלה" כמסגרת להבנת תפקידם של צעירים בעיצוב המזרח התיכון החדש.

4 הדוגמה הקרובה ביותר לכך היא האיחוד האירופי, אף שגם הוא אינו מגלם זאת במלואו. אירופה/האיחוד האירופי היא המקרה המפותח ביותר של מסגרת אזורית שהתקדמה מעבר לשיתוף פעולה כלכלי-מוסדי לעבר קהילה אזורית עם מוסדות על-לאומיים, מערכת משפט משותפת, פרלמנט, שוק משותף, מטבע משותף בחלק מן המדינות ומידה מסוימת של פעולה חיצונית משותפת. עם זאת, גם האיחוד האירופי אינו "מדינה אזורית" מלאה, משום שהמדינות החברות עדיין שומרות על ריבונות לאומית משמעותית, במיוחד בתחומי ביטחון, מדיניות חוץ וזהות פוליטית.

פרק 2

אזורים "מלמטה למעלה"

הצעירים כאדריכלי המזרח התיכון החדש

”הפוטנציאל הטמון במגמה זו הוא הפיכת הצעירים מ"קהל יעד" פסיבי לשגרירים אקטיביים של אינטגרציה אזרית.

פרק זה מבקש להציע התבוננות עדכנית על השינוי שחל בתפקיד הצעירים במציאות האזורית – משחקנים פסיביים או מ"בעיה" לסוכנים פעילים ושותפים אסטרטגיים בעלי השפעה בתהליכי שלום ובאינטגרציה האזורית. הפרק כולל ארבעה חלקים: החלק הראשון מוקדש לביסוס המסגרת התיאורטית, תוך התמקדות בתיאוריות "השלום הצומח" והחברה הרשתית; החלק השני מנתח את ההכרה הבין-לאומית הגוברת בתפקיד הצעירים בתחומי השלום והביטחון בשנים האחרונות; החלק השלישי בוחן את התפתחות תחום "דיפלומטיית הצעירים" וביטוייה במרחב האזורי והגלובלי; והחלק האחרון עוסק בחוסן ובמנהיגות אדפטיביים כמפתח ליכולתם של הארגונים להתמודד עם אתגרים ולשמר המשכיות. שילוב זה מבקש לעמוד על מקומם של הצעירים כשחקנים משמעותיים המעצבים את המרחב בהווה ובעתיד.

א. "השלום הצומח" והחברה הרשתית

תפקיד הצעירים באזור מבוסס בראש ובראשונה על גישת "השלום הצומח" (Elicitive Peacebuilding), אשר נוסחה לראשונה על ידי ג'ון פול לדרק (Lederach, 1995). על פי גישה זו, שלום בר-קיימא אינו יכול להתממש כ"תכתובת" חיצוני מצד מנהיגים או מומחים בלבד, אלא עליו לצמוח מתוך המשאבים התרבותיים והאנושיים המצויים בתוך הקהילה עצמה. לדרק מדגיש כי בניית שלום היא תהליך חברתי ארוך טווח הנשען על טרנספורמציה של מערכות יחסים, ולא רק על חתימת הסכמים רשמיים.

החוקר וולפגנג דיטריך (Dietrich, 2012) הוסיף לגישת "השלום הצומח" רובד מושגי ופילוסופי חשוב בטריולוגיה בת שלושה כרכים שכותרתה Many Peaces. דיטריך טען בספריו אלה כי אין מודל אוניברסלי יחיד של שלום, אלא מערך של "שלומים רבים", כלומר תפיסות שלום מגוונות, מקומיות ורב-ממדיות, המושפעות מן ההקשר התרבותי, הדתי וההיסטורי הייחודי של כל חברה. לפי גישה זו, השלום אינו מצב סטטי אלא דינמיקה חיה, המשתנה בהתאם לזהות השחקנים הפועלים בשטח. כמו כן, הוא הדגיש כי שלום אינו "מוצר" שמנחילים לדור הבא, אלא פוטנציאל שיש לגלותו מחדש.

דיטריך רואה בצעירים סוכנים מרכזיים ליישום גישתו לשלום, אותה הוא מכנה "טרנס-רציונלית", ואשר מושפעת לא רק מן ההיגיון אלא גם מחיבור רגשי ותרבותי. לדידו, הצעירים אינם רק "מקבלי שלום" פסיביים, אלא מי שמסוגלים, בשל גמישותם התרבותית והזהותית, להכיר בריבוי ה"שלומים" ולחלץ מתוך הקהילות שלהם פתרונות שאינם נשענים רק על תפיסות ביטחוניות מודרניות, אלא על חיבור רגשי ותרבותי עמוק למרחב. יכולת זו מטפחת בקרבם תחושת שייכות ושליחות, המייצרות חוסן פנימי עמוק ומחזקות את מחויבות הצעירים לאזור.

נדבר משלים להבנת תפקיד הצעירים במאה ה-21 נמצא בתיאוריית הרשתות (Network Theory). מנואל קסטלס מאפיין את העידן הנוכחי כ"חברה רשתית", שבה הכוח הפוליטי נודד ממבנים היררכיים ונוקשים לעבר רשתות גמישות ואופקיות (Castells, 2010). עבור הצעירים במזרח התיכון, הרשת איננה רק כלי טכנולוגי אלא תשתית לפעולה חוצת-גבולות. יכולתם למנף "קשרים חלשים", מושג שטבע מארק גרנובטר לתיאור קשרים עם גורמים מחוץ למעגלים החברתיים הקרובים, מאפשרת זרימה של ידע, חדשנות וסולידריות אזורית מחוץ למנגנוני השליטה המדינתיים המסורתיים (Granovetter, 1973).

שילוב זה שבין "שלום צומח" לבין פעולה רשתית מוצג בספרן של ברנטס, בולטן ומקאבוי-לוי, "צעירים ושלום בר-קיימא" (Berents, Bolten & McEvoy-Levy, 2024). המחברות מדגישות כי בניית שלום בר-קיימא מחייבת מעבר מ"הכלה פורמלית" בתוך מוסדות קיימים המפוקחים על ידי השלטון – תהליך שלעיתים קרובות עלול להגביל את היצירתיות של הדור הצעיר – לפעולה עצמאית המובלת על ידי הצעירים עצמם. לפי המחברות, הצעירים אינם רק "שותפים" פסיביים אלא שחקנים בעלי סוכנות ("Agency"), המהווים "יזמי נורמות" ("Norm Entrepreneurs"), ואף יכולים ליצור נורמות חדשות של תקשורת פוליטית פחות היררכית ויותר רשתית, המתרחשת מחוץ למוסדות וממוקדת באתגרים אזוריים וגלובליים משותפים.

בכך הן מאתגרות את הנרטיב הרואה בנוער "בעיה" או "אתגר", ומציעות במקומו מסגרת ביקורתית המבחינה בין השתתפות ממוסדת לבין בנייה קולקטיבית של שלום בשטח. המחקר אף מצביע על כך שהמדדים המסורתיים המשמשים להערכת הסכמי שלום אינם מסוגלים למדוד את השינוי העמוק והמתמשך שצעירים מחוללים דרך סולידריות חברתית ופעולה אזרחית יומיומית, המהוות את התשתית האמיתית לאזוריות יציבה. כך מתגלים הצעירים כקטליזטורים וכאדריכלי אינטגרציה אזורית, שביכולתם לעצב את עתיד המזרח התיכון, אם רק מדיניותיהם יאפשרו להם את מרחב הפעולה הנדרש.

ב. הכרה בין-לאומית גוברת והחלטת מועצת הביטחון של האו"ם 2250

ב-9 בדצמבר 2015 אומצה פה אחד החלטה 2250 של מועצת הביטחון של האו"ם בנושא "צעירים, שלום וביטחון" (UNSCR 2250). החלטה זו נחשבת להיסטורית, כיוון שזו הפעם הראשונה שבה מועצת הביטחון הקדישה החלטה שלמה לתפקיד החיובי והחיוני של צעירים ותנועות נוער בשמירה על השלום והביטחון העולמי, ובכך סימנה את מעברו של הדור הצעיר ממעמד של קבוצה המודרת ממוקדי הכוח למעמד של שותפה אסטרטגית בעיצוב מדיניות וביטחון. מגמה זו, המכונה "אג'נדת הצעירים, השלום והביטחון" (YPS),

(Youth, peace and security –), מבקשת לאתגר את התפיסה המסורתית הרואה בצעירים קבוצה פסיבית או, לחלופין, איום על היציבות שיש לנהל.

החלטה 2250 לא צמחה בחלל ריק, אלא הייתה פרי מאמץ דיפלומטי אסטרטגי שהתגבש בשיא המאבק האזורי נגד הקצנה ואלימות. אימוצה התרחש על רקע אכזבת הצעירים מתוצאות "האביב הערבי", עליית ארגון דאעש (ISIS) וניסיונותיו הנרחבים לגייס צעירים לשורותיו, וכן משבר הפליטים המחרף בסוריה ובעיראק. נקודת המפנה ההיסטורית נרשמה באפריל 2015, כאשר יורש העצר הירדני, הנסיך חוסיין בן עבדאללה – שהיה אז בן 20 בלבד – הפך לאדם הצעיר ביותר שניהל אי-פעם ישיבה של מועצת הביטחון. בנאומו המכונן, הניח הנסיך את התשתית לשינוי התפיסה העולמית כאשר טבע את הביטוי: "הצעירים הם הבטחה ולא סכנה" (United Nations, 2015). מנהיגותו האישית של דמות צעירה בלב המסד הבינלאומי העניקה תוקף מוסרי וייצוגי לדרישה לשלב את הדור הצעיר בתהליכי קבלת החלטות (Ministry of Foreign Affairs, 2021).

המהלך הירדני נמשך באוגוסט 2015, כאשר הממלכה אירחה בעמאן את "הפורום העולמי בנושא נוער, שלום וביטחון". בפורום זה גובשה "הצהרת עמאן", מסמך שנוסח על ידי אלפי צעירים מרחבי העולם ושימש בסיס רעיוני לטיטוט ההחלטה (ICIP, 2016). ירדן מילאה תפקיד משמעותי כיוזמת הטיטוט במועצת הביטחון, והצליחה לאחד סביבה קואליציה של ארגוני חברה אזרחית דוגמת UNOY (United Network of Young Peacebuilders) ומדינות חברות. מאמץ זה הגיע לשיאו עם אישור ההחלטה בדצמבר, תוך עיגון חמישה עמודי תווך אסטרטגיים – השתתפות, הגנה, מניעה, שותפויות ושקום – המגדירים את תפקיד הצעירים כסוכני שלום בריהשפעה (Berents & Geyer, 2022).

ג. "דיפלומטיית צעירים" כמגמה עולמית

לצד ההכרה המוסדית הגוברת, התפתחה בעשור האחרון מגמה חדשה המכונה דיפלומטיית צעירים (Youth Diplomacy), המגדירה מחדש את תפקידם של צעירים ביחסים בינלאומיים (UNDP, 2019). כדי להבין את עומק השינוי, יש לראות בדיפלומטיית הצעירים ענף מרכזי של "הדיפלומטיה הציבורית החדשה" (New Public Diplomacy), מושג המזוהה על ידי חוקרים כמו ג'אן מליסן (Melissen, 2005). בעוד שדיפלומטיה מסורתית התמקדה בתקשורת היררכית בין ממשלות (G2G), הדיפלומטיה הציבורית החדשה מדגישה את חשיבותן של רשתות תקשורת רב-ממדיות בין חברות ועמים (P2P). כך, דיפלומטיית הצעירים מהווה אמצעי של "עוצמה רכה", כשצעירים מתפקדים כדיפלומטים לא רשמיים. כפי שצינו אנדרו הודג'ס ופביאן גייר (Hodges & Geyer, 2018), מגמה זו כוללת מעורבות מכוונת ומאורגנת בשיח בינלאומי ובבניית שלום, החל ממשלחות רשמיות ועד ליוזמות אזרחיות חוצות גבולות בתחומי האקלים, החדשנות והתרבות, המאפשרות טיפוח הבנה הדדית ויצירת קשרים עמוקים בין חברות.

הכרה זו בתפקידם האקטיבי של הצעירים באה לידי ביטוי מובהק בדבריו של אבוירומאן, שכיהן כשר הצעירים הירדני בעת אימוץ החלטה 2250 במועצת האו"ם. אבוירומאן מנתח את הניסיון הירדני וטוען כי המעבר מתפיסת הצעירים כאיום ביטחוני לתפיסתם כשותפים אסטרטגיים הוא תנאי הכרחי ליציבות אזורית. לפי אבוירומאן, הכלת צעירים במוקדי קבלת ההחלטות אינה רק צעד דמוקרטי, אלא כלי למניעת הקצנה ובניית חוסן חברתי המבוסס על תחושת שליחות ואחריות משותפת לעתיד המרחב (Abu Rumman, 2021).

המושג "דיפלומטיית צעירים" אומץ בזירה הגלובלית ומשקף הכרה מוסדית בערכם המוסף של צעירים כגשר בין ערכים אזרחיים למדיניות חוץ. האיחוד האירופי, למשל, מיסד את המושג דרך "רשת דיפלומטיית הצעירים של האיחוד האירופי" (EU Youth Diplomacy Network), תוך קביעה רשמית כי "דיפלומטיית צעירים היא עמוד תווך מרכזי באסטרטגיה שלנו לבניית חברות חסינות וקידום ערכים אירופיים בעולם" (EEAS, 2021). באופן דומה, בפורום ה-G20, המושג משמש להענקת סמכות דה-פקטו לצעירים לעצב את סדר היום הכלכלי הגלובלי. כפי שהוצהר בפסגת איטליה, פלטפורמת ה-Y20 מאפשרת לדיפלומטיית צעירים להשפיע על ניהול הכלכלה העולמית ולהבטיח שקולו של הדור הבא ישולב בתהליכי קבלת ההחלטות (Y20, 2021). גם במסגרת ברית נאט"ו (NATO) מוזכר המושג כחלק מהצורך לחזק את החוסן הדמוקרטי; מזכ"ל הארגון הדגיש כי דיפלומטיית צעירים חיונית לברית, כיוון שהיא מגשרת על הפער בין אסטרטגיה צבאית לערכים אזרחיים (NATO, 2022).

במזרח התיכון, המושג אומץ כחלק מניסיונות המדינות להקדין "עוצמה רכה" ומודרניות. איחוד האמירויות הערביות הובילה מגמה זו עם השקת ה"תוכנית לדיפלומטיית צעירים" (Youth Diplomacy Program), שמטרתה להעצים דור של דיפלומטים צעירים שייצגו את ערכי הסובלנות והשותפות של המדינה בזירה העולמית (WAM, 2019). במקביל, "מרכז הצעירים הערבי" (Arab Youth Center) פועל למסד את המושג ברמה הפאן-ערבית דרך תוכניות מנהיגות השואפות להפוך את דיפלומטיית הצעירים לחלק מובנה ממדיניות החוץ באזור (AYC, 2021). גם בממלכת ירדן, חלוצת התחום, המושג משמש כעוגן אסטרטגי למניעת הקצנה ובניית שלום אזורי (Jordan MFA, 2021). שילוב זה של שפה ותפקיד ממחיש כיצד הדיפלומטיה הופכת מנחלתם הבלעדית של מומחים למרחב של שותפות בין-דורית.

השוני המהותי בין מודל זה לדיפלומטיה המסורתית טמון בזהות השחקנים ובאופי התקשורת. בעוד הדיפלומטיה הקלאסית מנוהלת בדרגים רשמיים והיררכיים, דיפלומטיה הצעירים היא רשתית וגמישה. היא נשענת על אוריינות דיגיטלית ועל ערכים גלובליים המאפשרים יצירת חיבורים אנושיים שעוקפים חסמים פוליטיים וביורוקרטיים נוקשים. כפי שטוען אוליבר ריצ'מונד (Richmond, 2019), ייחודיותה של דיפלומטיה זו טמונה ב"סוכנות חדשה" שאינה כבולה לנרטיבים של דורות קודמים, מה שמאפשר תקשורת ישירה, פרגמטית ובלתי אמצעית בין חברות.

הפוטנציאל הטמון במגמה זו הוא הפיכת הצעירים מ"קהל יעד" פסיבי לשגרירים אקטיביים של אינטגרציה אזורית. כפי שטוענים ריצ'מונד וויסוקה, מעורבות זו מסוגלת לשנות דינמיקות של סכסוך מתמשך דרך בניית אמון ברמת השטח ויצירת תשתית של שותפות אשר עמידה בפני טלטלות פוליטיות (Richmond & Visoka, 2019). אולם מימוש פוטנציאל זה נתקל בחסמים מבניים משמעותיים. קבאני מצביעה על פער עמוק במזרח התיכון בין "סוכנות הפרט" לבין "התשתית המוסדית": בעוד שהדור הצעיר מתאפיין באוריינות טכנולוגית וערכית גבוהה, המבנים הארגוניים והכלכליים באזור נותרו במידה רבה מיושנים ונוקשים. ללא תשתית ארגונית מאפשרת, הכוללת פתיחת מרחבים אזוריים ורפורמות מוסדיות, יוזמות הצעירים עלולות להישאר ספורדיות ומוגבלות בהשפעתן (Kabbani, 2019). תובנה זו מחזקת את הצורך בהבחנה בין היכולות האינהרנטיות של דור ה-Z לבין ההכרח בבניית רשתות מוסדיות תומכות שיאפשרו את מימוש הפוטנציאל לשינוי אזורי ברקיימא.

עם זאת, מימוש הפוטנציאל הטמון בדיפלומטיה הצעירים בזירה המזרח-תיכונית תלוי גם בכושרם של צעירים להסתגל ולהתמודד עם אתגרי המרחב.

ד. חוסן ומנהיגות אדפטיביים

היכולת של ארגוני צעירים במרחב MENA לשמר רציפות תפקודית במציאות של סכסוך ותנודתיות פוליטית נשענת על פיתוח **חוסן אדפטיבי** (Adaptive Resilience). הצורך במודל זה מתעצם לנוכח מאפייני המאה ה-21, המתוארת לעיתים כ"עולם ה-VUCA" – מושג שנטבע במכללת המלחמה של צבא ארה"ב (U.S. Army War College) לאחר סיום המלחמה הקרה כדי לתאר את המציאות הגלובלית החדשה של תנודתיות (Volatility), חוסר ודאות (Uncertainty), מורכבות (Complexity) ועמימות (Ambiguity). בעוד שבעבר שינויים מערכתיים ארכו דורות, בנט ולמואן (Bennett & Lemoine, 2014) מדגישים כי בעולם ה-VUCA המודרני, המהירות שבה מתרחשים שינויים טכנולוגיים וגיאופוליטיים מחייבת את סוכני השינוי לפתח יכולת תגובה והסתגלות מהירה כתנאי להישרדותם.

בניגוד לתפיסה הקלאסית של חוסן כ"חזרה למצב קודם" (Bounce back), מושג החוסן האדפטיבי מגדיר את יכולתה של מערכת ללמוד ולהשתנות מתוך תנאי הדחק עצמם (Heifetz, 1994). קומפורט, בויין ודמצי'אק (Comfort, Boin & Demchak, 2010) מרחיבים תפיסה זו וטוענים כי במערכות שלטוניות ובין-לאומיות הנתונות למשברים, החוסן נבנה דרך עיצוב מחדש של מבנים ארגוניים המאפשרים למידה מהירה. ווקר ואחרים (Walker et al., 2014) מוסיפים כי חוסן אדפטיבי במערכות מורכבות אינו מתבטא בעמידה פסיבית, אלא ביכולת להתאים את אסטרטגיית הפעולה לנסיבות משתנות תוך שמירה על תפקודי הליבה. עבור המנהיגות הצעירה באזור, חוסן זה בא לידי ביטוי בפרקטיקות של "פעילות שקטה" (Under the radar) או בשימוש יצירתי בטכנולוגיה לעקיפת חסמים פיזיים.

מודל זה של חוסן משולב בתיאוריית המנהיגות המסתגלת (Adaptive Leadership) של רונלד חפץ (Ronald Heifetz, 1994), המבחין בין "אתגרים טכניים", שלהם פתרונות ידועים המבוססים על סמכות קיימת, לבין אתגרים הסתגלתיים (Adaptive Challenges). אתגרים כאלה דורשים מהמנהיגות להוביל שינוי עמוק בערכים, באמונות ובהתנהגות של הגורמים המעורבים – תהליך הכרחי כאשר המציאות אינה מאפשרת עוד שימוש בכלים המוכרים. ג'וינר וג'וזפס (Joiner & Josephs, 2017) מחברים זאת למושג "גמישות מנהיגותית" (Leadership Agility), ומדגישים כי מנהיגי המאה ה-21 חייבים לפעול ברמות משתנות של גמישות כדי לצפות ולנהל שינויים בתוך סביבות VUCA.

מנהיגות הצעירים במזרח התיכון פועלת בזירה משתנה המחייבת יכולות הסתגלות; הארגונים אינם עוסקים רק בפתרון בעיות לוגיסטיות, אלא מובילים שינוי תפיסתי ביחס לזהות "האחר" וביחס לאפשרות של שותפות אזורית בלב הקונפליקט. ניווט בין אתגרי ה-VUCA מחייב אימוץ אסטרטגיות המאזנות בין חזון נועז לזהירות טקטית, תוך זיהוי הקווים האדומים החברתיים ופעולה זהירה בגבולותיהם (Heifetz, 1994). פיתוח חוסן ומנהיגות מסוג זה יכול לאפשר לארגונים להפוך לשחקנים עצמאיים, המסוגלים להבטיח את המשכיות העשייה ולכונן רשתות אמון יציבות לאורך זמן.

פרק 3

אקוסיסטם הצעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה

האתגר המרכזי של האזור איננו מחסור ביוזמה – אלא היעדר תשתית אזורית מתכללת שתאפשר ליוזמות להיתרגם להשפעה מערכתית.

“

”

אקוסיסטם הצעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה (MENA) מתאפיין במכלול מורכב של מאפיינים דמוגרפיים, כלכליים, פוליטיים וחברתיים. בהתאם לכך, פרק זה מתמקד בחמישה היבטים מרכזיים: (1) הדינמיקה הדמוגרפית והסוציו-אקונומית של אוכלוסיית הצעירים, לרבות השכלה ותעסוקה; (2) מיפוי השחקנים המרכזיים הפועלים באזור; (3) זירות הפעולה המרכזיות; (4) ניתוח כמותי של ארגוני צעירים; ו-(5) האתגרים המגבילים את מימוש הפוטנציאל של שיתופי פעולה אזוריים בין צעירים. שילוב היבטים אלה מאפשר לנתח את האקוסיסטם כמבנה אזורי רב-ממדי שקישוריותו מוגבלת, שבו ריבוי שחקנים וזירות פעולה אינו מתכנס לכדי אינטגרציה אזורית, אלא מתבטא בעיקר בפעילות נקודתית מוגבלת בהשפעתה.

א. אוכלוסיית הצעירים: דמוגרפיה, מגדר, השכלה ותעסוקה

הדינמיקה הדמוגרפית באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה מהווה נדבך מרכזי להבנת המומנטום האזורי. בעוד אירופה מתמודדת עם הזדקנות האוכלוסייה, המזרח התיכון וצפון אפריקה מתאפיינים בתופעה המכונה "תפיחה דמוגרפית" של אוכלוסיית הצעירים ("Youth Bulge"). מדובר במצב שבו שיעור הצעירים באוכלוסייה גבוה במיוחד ביחס לשאר קבוצות הגיל. מצד אחד, תופעה זו יוצרת פוטנציאל לצמיחה כלכלית וחברתית, אך מצד שני היא מפעילה לחץ משמעותי על שוק העבודה, מערכת החינוך והשירותים החברתיים.⁵ נכון לשנת 2023, מנתה אוכלוסיית הצעירים באזור, בני 15–29, כ-165 מיליון נפש – המהווים 25% מהאוכלוסייה הכוללת (World Bank, 2023).⁶ במדינות מסוימות השיעור אף גבוה יותר, כמו בסוריה, שבה הצעירים מהווים כ-33%, בסודאן כ-29% ובירדן כ-27% לעומת 17% בקפריסין. השונות בשיעור הצעירים בין מדינות האזור ממחישה כי המזרח התיכון וצפון אפריקה אינם מקשה אחת. שיעור הגידול השנתי של קבוצת הגיל 15–29 באזור נע סביב 1.5%–2% בעשור האחרון, לעומת כ-1% בלבד במדינות OECD. בעיראק ובסודאן, קצב הגידול אף עולה על 2.5% בשנה (UN DESA, 2022; World Bank, 2023).

מבחינה מגדרית, ההתפלגות האזורית המשוקללת עומדת על כ-52% צעירים גברים לעומת כ-48% צעירות, נתון המשקף את המצב בחלק ניכר ממדינות האזור. עם זאת, קיימת הטיה חדה לטובת גברים במדינות המפרץ, כאשר באיחוד האמירויות הערביות ובעומאן שיעור הנשים בקרב הצעירים עומד על כ-37% ואילו בקטר 29% בלבד (World Bank, 2023). הטיה זו אינה תוצאה של ריבוי טבעי אלא של מבנה שוק העבודה, המתבסס בעיקר על קליטת מהגרי עבודה שהם גברים צעירים.

מבחינת פיזור אוכלוסיית הצעירים, האזור נמצא בתהליכי עיור מואצים, כשמעל ל-65% מהצעירים חיים כיום באזורים עירוניים; במדינות כמו ירדן ולבנון שיעור זה חוצה את רף ה-80%. עם זאת, במדינות צפון אפריקה ובמדינות מפותחות יותר, חלק משמעותי מהצעירים עדיין מתגורר בפרפריה כפרית, שם הנגישות לשירותים ותשתיות נמוכה יותר (UN Habitat, 2020; World Bank, 2023). פער זה בין מרכז לפרפריה מעמיק את אי-השוויון בהזדמנויות ומשפיע על דפוסי מוביליות חברתית.

5 תופעת ה-"Youth Bulge" בדרך כלל מתייחסת לגילאי 15–29 באוכלוסייה.

6 נתונים אלה מתייחסים ל-25 המדינות הנכללות באוכלוסיית המחקר, המפורטות בפרק "הקדמה ומתודולוגיה".

טבלה מס' 1: שיעור הצעירים בגילאי 15–29 במזרח התיכון (World Bank)⁷

Num	Country Name	TOTAL YOUTH	Total Population	% of Youth
1	Syrian Arab Republic	8,137,612	24,672,760	33%
2	South Sudan	3,516,219	11,943,408	29%
3	Sudan	14,403,001	50,448,963	29%
4	Djibouti	329,137	1,168,722	28%
5	Iraq	12,879,944	46,042,015	28%
6	Yemen, Rep.	11,115,752	40,583,164	27%
7	West Bank and Gaza	1,445,714	5,289,152	27%
8	Mauritania	1,410,307	5,169,395	27%
9	Jordan	3,110,701	11,552,876	27%
10	United Arab Emirates	2,868,009	10,986,400	26%
11	Egypt, Arab Rep.	29,464,289	116,538,258	25%
12	Saudi Arabia	8,783,412	35,300,280	25%
13	Libya	1,831,458	7,381,023	25%
14	Lebanon	1,416,542	5,805,962	24%
15	Oman	1,275,152	5,281,538	24%
16	Morocco	8,984,472	38,081,173	24%
17	Turkiye	19,294,521	85,518,661	23%
18	Israel	2,225,923	9,974,400	22%
19	Bahrain	336,508	1,588,670	21%
20	Qatar	591,657	2,857,822	21%
21	Tunisia	2,524,902	12,277,109	21%
22	Algeria	9,604,830	46,814,308	21%
23	Iran, Islamic Rep.	18,344,032	91,567,738	20%
24	Kuwait	945,274	4,897,263	19%
25	Cyprus	232,938	1,358,282	17%
Total in MENA		165,072,306	673,099,342	25%

7 מקור הנתונים: (World Bank Group, World Development Indicators). נתונים אלו מבוססים, בין היתר, על עיבוד של נתוני United Nations Population Division, ונחשבים לסטנדרט המקובל בניתוחים השוואתיים רב-לאומיים.

מבחינת תעסוקה, שיעורי האבטלה בקרב צעירים באזור בני 15–24 נחשבים מהגבוהים בעולם, ובשנת 2023 נעו בין 20%–30%, בהשוואה ל-13% בלבד בעולם. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה נמוך יחסית, במיוחד בקרב נשים צעירות. אחד המדדים הבולטים לכך הוא שיעור הצעירים שאינם משולבים בתעסוקה, השכלה או הכשרה (NEET – Not in Education, Employment, or Training), העומד על כ-34% ברמה האזורית, ומגיע בקרב נשים צעירות לכ-44.2% (ILO, 2024). לצד זאת, שוק העבודה מאופיין בשיעור גבוה של תעסוקה בלתי-פורמלית, בריכוזיות במגזר הציבורי ובתלות במגזר שירותים בעלי פריון נמוך, מה שמגביל את היכולת לייצר משרות איכותיות בהיקף הנדרש ביחס לגידול הדמוגרפי. כמו כן, בעשורים האחרונים חלה עלייה משמעותית בנגישות להשכלה גבוהה, ובמדינות רבות אף נרשם יתרון לנשים בשיעורי ההשכלה. עם זאת, מגמה זו לא לוותה ביצירת היצע תעסוקתי תואם, מה שהוביל לפער מתמשך בין כישורים להזדמנויות ולתת-תעסוקה (ILO, 2024).

הפער בין השכלה לתעסוקה נגרם גם כתוצאה מהרכב תחומי הלימוד של צעירים באזור, המצביע על חוסר הלימה בין העדפות אקדמיות לצורכי שוק העבודה. לפי נתוני UNESCO, כ-30%–35% מהסטודנטים לומדים את תחומי המדעים (STEM – Science, Technology, Engineering, and Mathematics), בעוד שכ-40% בוחרים במדעי הרוח והחברה. במקביל, שיעור הלומדים במסלולי הכשרה מקצועית וטכנולוגית (TVET – Technical and Vocational Education and Training) נותר נמוך יחסית ונע סביב 10%–15% בלבד (UNESCO, 2021; OECD, 2018). כתוצאה מכך, חלק ניכר מהצעירים המשכילים מועסקים בתפקידים שאינם תואמים את הכשרתם, תופעה הפוגעת בפריון הכלכלי ובמוטיבציה האישית. בהתאם לכך, למעלה מ-60% מהצעירים באזור מדווחים על חוסר ביטחון תעסוקתי (ILO, 2024), המשקף מערכת שאינה מספקת אופק יציב לצמיחה או ליזמות. לפי סקר של ASDA/BCW, למעלה מ-50% מהצעירים מביעים רצון להגר או לעבוד מחוץ למדינתם. בלבנון, בתוניסיה ובמצרים אף נרשמה עלייה משמעותית בהגירה החוצה של צעירים משכילים בשנים האחרונות, מגמה הגורמת לבריחת מוחות ולפגיעה בפוטנציאל הצמיחה האזורי (UNDP, 2023; IOM, 2022).⁸

ב. שחקנים מרכזיים: מדינתיים, אזוריים, בין-לאומיים ואזרחיים

אקוסיסטם הצעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה מורכב ממגוון שחקנים הפועלים במקביל ובמעגלי השפעה שונים. לצורך הניתוח, ניתן לזהות ארבע רמות עיקריות המשקפות מבנה ממשל רב-שכבתי (multi-level governance), שבו אחריות, משאבים וסמכויות מפוזרים בין רמות שונות, אך אינם בהכרח מתואמים ביניהם. חלוקה זו משקפת רשת של יחסי גומלין והשפעה הדדית בין השחקנים.

הרמה המדינתית כוללת משרדי ממשלה ורשויות לאומיות האמונים על תחום הצעירים, המעידים על מרכזיות הסוגיה בסדר היום הציבורי. דוגמאות לכך ניתן למצוא בירדן (Ministry of Youth), במרוקו (Ministry of Youth, Culture and Communication), ובאיחוד האמירויות הערביות (General Authority of Youth and Sports Welfare). גופים אלה אחראים על עיצוב מדיניות, הקצאת משאבים וייזום תוכניות בתחומי מנהיגות צעירה, הכשרה מקצועית ומעורבות אזרחית. בנוסף, הם משמשים מתווכים בין המדינה, הקהילה והמערכת הבין-לאומית, ומספקים מסגרות פורמליות לפעילות ולשיתופי פעולה (ESCWA, 2020; UNDP, 2021).

הרמה האזורית והמינילטרלית כוללת הן מסגרות אזוריות רחבות והן קואליציות מינילטרליות ממוקדות.⁹ שחקנים אלו פועלים לקידום שיתופי פעולה פרקטיים, לעיתים תוך עקיפה חלקית של חסמים פוליטיים רחבים, ומאופיינים בגמישות מוסדית יחסית. דוגמאות לכך כוללות את מועצת שיתוף הפעולה של המפרץ (GCC – Gulf Cooperation Council) – מסגרת אזורית בין-מדינית המאחדת את מדינות המפרץ ופועלת לקידום אינטגרציה כלכלית, תיאום מדיניות ושיתופי פעולה אזוריים, ובכלל זה יוזמות בתחומי חינוך, תעסוקה והעצמת צעירים; איחוד הים התיכון (Union for the Mediterranean) – פלטפורמה בין-ממשלתית המחברת בין מדינות אירופה ודרום הים התיכון, המקדמת פרויקטים בתחומי פיתוח כלכלי, קיימות והון אנושי, תוך שימת דגש על שיתופי פעולה חוצי גבולות; ארגון ICESCO – ארגון בין-ממשלתי הפועל במסגרת העולם האסלאמי, המתמקד בקידום חינוך, מדע ותרבות, ומהווה פלטפורמה לפיתוח הון אנושי ויוזמות להעצמת צעירים;¹⁰ המרכז הערבי לצעירים (Arab Youth Center), שהוקם בשנת 2017 באבו־דאבי ופועל כרשת צעירים ממדינות ערביות. לצד זאת, "הסכמי אברהם" שנחתמו ב-2020 מהווים יוזמה מינילטרלית, ואף שהסכמים עצמם אינם מהווים מסגרת לפעילות של צעירים, הם יצרו סביבה מדינית המאפשרת ריבוי יוזמות אזרחיות ומינילטרליות

8 סקר ASDA/BCW Arab Youth Survey ממחקרי דעת הקהל המקיפים ביותר על צעירים בעולם הערבי, הנערך מדי שנה על ידי חברת ASDA/BCW, חלק מקבוצת Burson Cohn & Wolfe (BCW). הסקר מבוסס על אלפי ראיונות פנים-אל-פנים עם צעירים בגילאי 18–24 בכ-18 מדינות במזרח התיכון וצפון אפריקה.

9 אחד האזכורים המוקדמים למושג המינילטרליזם מופיע אצל Miles Kahler (1992), אשר הדגיש את יתרונותיהם של פורומים מצומצמים בקידום תיאום אפקטיבי. גישה זו נתפסת כיום כחלופה פרגמטית למולטילטרליזם רחב, במיוחד על רקע קיטוב פוליטי וקושי להגיע להסכמות רחבות.

10 בשמו המלא Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization. בשנת 2023 השיק הארגון את "שנת הצעירים" כחלק מאסטרטגיה רב-לאומית לשינוי מעמד הצעירים לכדי מובילים בתחומי הטכנולוגיה, היזמות הירוקה ובניית השלום. להרחבה ראו: Year of Youth: Launching a new era of youth empowerment and leadership (ICESCO, 2023).

חדשות, בהן צעירים יכולים ליטול חלק. עם זאת, אופיין הגמיש של מסגרות אלו, הפועלות לרוב אד-הוק, מוביל לכך שרבות מהיוזמות אינן מתגבשות לכדי תשתית אזורית מוסדית יציבה.

הרמה המולטילטרלית והבינלאומית כוללת שחקנים בין-מדינתיים המספקים תשתיות מחקריות ופיננסיות וכן מנגנונים לפעילות בתחום הצעירים. עם שחקנים אלה נכללים סוכנויות האו"ם (UNDP, UNICEF ו-UNESCO) וכן האיחוד האירופי, המקדמים תוכניות לפיתוח מנהיגות, חינוך וקיימות. כמו כן, מוסדות פיננסיים וארגונים בינלאומיים (כגון World Bank, Islamic Development Bank ו-ILO) מספקים ניתוחים כלכליים ומסייעים לממן יוזמות ופרורמות בתחומים הנוגעים לצעירים.¹¹ רמה זו ממלאת תפקיד מרכזי ביצירת סטנדרטים, ידע ומשאבים, אך לרוב פועלת "מלמעלה למטה", ולעיתים במרחק מההקשר המקומי. פער זה בין עיצוב מדיניות גלובלית לבין הטמעה מקומית מייצר לעיתים מתח בין השיח הנורמטיבי הגלובלי לבין יכולות ההתאמה והיישום בפועל בזירה המקומית.

הרמה האזורית ורשתות חוצות גבולות כוללת עמותות, ארגוני צעירים, יוזמות קהילתיות ומיזמים חברתיים, ומהווה את השכבה הדינמית והגמישה ביותר באקוסיסטם הצעירים. שחקנים אלו פועלים לעיתים במרחבים שבהם המדינה מתקשה לפעול, ומאפשרים מעורבות ישירה של צעירים בפיתוח פתרונות בתחומים חברתיים, חינוכיים וכלכליים. במסגרת רמה זו ניתן להבחין בשלוש תצורות מרכזיות: ראשית, ארגוני חברה אזורית ויוזמות צעירים מקומיות ואזוריות, הפועלים לקידום חינוך, יזמות ומעורבות חברתית, לעיתים בשיתוף עם גורמים ציבוריים ופרטיים. שנית, רשתות אזוריות כפלטפורמות (network-based platforms), המחברות בין צעירים ממדינות שונות סביב תחומי יזמות, תעסוקה והכשרה. דוגמה לכך היא רשת INJAZ Al-Arab, הפועלת ביותר מעשר מדינות ומקדמת חינוך ליזמות באמצעות חיבור בין מערכות חינוך, מגזר פרטי ומתנדבים. שלישית, רשתות מקצועיות חוצות-גבולות, הפועלות לעיתים מחוץ למסגרות פורמליות ומבוססות על השתייכות מקצועית או אקדמית. רשתות אלו מאפשרות עקיפה של חסמים מדינתיים וביסוס תשתיות לא-פורמליות לשיתוף פעולה אזורי. דוגמה לכך היא הפדרציה הבינלאומית של אגודות הסטודנטים לרפואה (IFMSA), המחברת סטודנטים לרפואה ברחבי העולם, ובכלל זה באזור מזרח הים התיכון.¹² בנוסף, ניתן לציין רשתות אזוריות כגון WeAreMENA, המאגדת ארגוני צעירים מהמזרח התיכון ומקדמת שיתופי פעולה בתחום החינוך והחברה.

חלוקה זו מדגישה כי אקוסיסטם הצעירים באזור אינו מבוסס על היררכיה מוסדית אחת, אלא על מערכת רב-שכבתית של יחסי תלות וגומלין, אינטראקציה וחפיפה בין רמות השחקנים, המעצבת דינמיקה אזורית מורכבת, רשתית ולא-ליניארית.

ג. זירות פעולה מרכזיות

בחלק זה יוצגו שש זירות מרכזיות שבהן פועלים צעירים וצעירות במזרח התיכון ובצפון אפריקה. בחירה זו היא חלקית ואינה מייצגת את כלל זירות הפעולה, אלא נועדה למטרות הניתוח ולהמחשת מורכבותו ועושרו של האקוסיסטם.

הזירה הראשונה היא **חינוך והכשרות מקצועיות**, המשמשת תשתית מרכזית להשתלבות צעירים בחברה ובכלכלה. תחום זה כולל פיתוח מיומנויות טכנולוגיות, הכשרה מקצועית והנגשת ההשכלה הגבוהה, והוא נבנה במידה רבה כתגובה לשיעורי אבטלה גבוהים בקרב צעירים באזור (ILO, 2022; OECD, 2018). לצד זאת, מוסדות חינוך והכשרה הפכו בשנים האחרונות גם למרחבים של יזמות אזורית ומעורבות קהילתית. כך למשל, במרוקו פועלות תוכניות של OCP Foundation בשיתוף UNICEF, המשלבות הכשרה מקצועית עם פיתוח מיומנויות יזמות חברתית בקרב צעירים בפרפריה, במיוחד באזורי דרום הממלכה. בירדן, תוכניות במסגרת Edu Syria Initiative¹³ פועלות לשילוב צעירים סורים וירדנים במסלולי הכשרה טכנולוגיים וקהילתיים, תוך דגש על חיזוק השתלבות חברתית לצד מיומנויות תעסוקה (UNICEF, 2019; UNDP, 2021).

הזירה השנייה היא **האקדמיה**, המהווה מרחב מרכזי ליצירת ידע, עיצוב זהות ותפיסות חברתיות. לצד תפקידה המסורתי כמנוע לשיתוף פעולה מדעי, מובילות וחדשנות, האקדמיה מתאפיינת כמרחב פתוח יחסית, הטומן בחובו פוטנציאל ייחודי לפיתוח שותפויות

11 בנק הפיתוח האסלאמי הפעיל את ה-Youth Development Strategy בין השנים 2020–2025, לשיפור הכישורים המקצועיים של צעירים במדינות האזור. הוא מממן תוכניות "חינוך לתעסוקה" ומשקיע במיזמי טכנולוגיה המנוהלים על ידי צעירים. להרחבה, ראו את דו"ח האסטרטגיה של הבנק האסלאמי לפיתוח: The IsDB youth development strategy (Islamic Development Bank, 2020).

12 ה-International Federation of Medical Students' Associations (IFMSA) היא פדרציה בינלאומית של אגודות סטודנטים לרפואה, הפועלת ביותר מ-130 מדינות ברחבי העולם. הארגון מארגן במבנה אזורי גלובלי הכולל את אזור Eastern Mediterranean Region, שבו משולבות מדינות המזרח התיכון וצפון אפריקה. להרחבה בנושא ראו: International Federation of Medical Students' Associations.

13 תוכנית מלגות חינוכית הומניטרית במימון האיחוד האירופי, הפועלת דרך אוניברסיטאות וארגונים בינלאומיים ומספקת מלגות ללימודים אקדמיים, הכשרה מקצועית ופיתוח מיומנויות תעסוקה. להרחבה, ראו: <https://edu-syria.eu/>

חוצות גבולות בין מוסדות, חוקרים וסטודנטים. דוגמאות לכך הן תוכנית Erasmus+, המאפשרת חילופי סטודנטים וחוקרים בין אוניברסיטאות במצרים, ישראל, בירדן, במרוקו ובתוניסיה לבין מוסדות באירופה, ובכך יוצרת מרחבי חשיפה המשפיעים על תפיסות עולם וזהויות אזוריות של צעירים. במקביל, מסגרות אקדמיות מזרח-תיכוניות כגון Arab Open University¹⁴ ו-Association of Arab Universities¹⁵, מתמקדות בעיקר בכנסים אקדמיים, בפורומים מקצועיים ובתהליכי הכרה הדדית בין מוסדות ותארים, ופחות בחילופי סטודנטים וחוקרים. חלק מהמסגרות אף מתגבשות סביב זהות אתנית או אזורית מצומצמת, ובכך מחמיצות את הפוטנציאל הגלום במגוון האזורי.

בה בעת, האקדמיה משמשת לעיתים צומת מפגש לנרטיבים מתנגשים ולמחלוקות ציבוריות בעלות אופי גלובלי. בהקשר זה, המלחמה שפרצה באוקטובר 2023 קיבלה ביטוי משמעותי במרחב האקדמי ברחבי העולם, ובקמפוסים בארצות הברית בפרט, דבר שהדגיש את האופן שבו קמפוסים יכולים להפוך לזירות של דיון ציבורי – אך גם של קיטוב ואף של ביטויי גזענות ושנאה בין קבוצות שונות (Brown, 2024). במובן זה, האקדמיה אינה מרחב ניטרלי, אלא זירה שתלויה במידה רבה באופן שבו היא מנוהלת ומעוצבת: כאשר היא נשמרת כמרחב בטוח ומוסדר לדיאלוג, היא יכולה לשמש פלטפורמה מרכזית ליצירת חיבורים, לבניית אמון ולהעמקת שותפויות אקדמיות חוצות גבולות; אולם כאשר תנאים אלה אינם מתקיימים, היא עלולה להפוך למרחב שבו מתחדדים שסעים, מתגברים נרטיבים מנוגדים ונשחקים יחסי האמון. על רקע זה, בולט במיוחד הצורך בחיזוק מסגרות אקדמיות אזוריות מכילות ודינמיות, אשר יקדמו מוביליות חוצות גבולות ויהפכו את הפוטנציאל של האקדמיה לשיתופי פעולה בני־קיימא.

הזירה השלישית היא **מעורבות אזרחית ופוליטית**. צעירים פועלים דרך מסגרות רשמיות, ארגונים חברתיים ותנועות נוער, במטרה לקדם זכויות, שקיפות, שירותים ציבוריים ובניית אמון בין קהילות (CIVICUS, 2020; Arab Barometer, 2021). בזירה זו ניתן לזהות מגוון מנגנוני התנסות המדמים תהליכי קבלת החלטות, המשמשים כמרחב ביניים בין המדינה לבין החברה האזרחית. כך למשל, בירדן פועל "Jordan Youth Parliament" כפלטפורמה המדמה הליכי חקיקה ומאפשרת לצעירים להשתתף בדיונים ציבוריים, לפתח מיומנויות ולהיחשף לתהליכי קבלת החלטות ברמה הלאומית; באיחוד האמירויות הערביות פועלות מועצות הנוער (Youth Councils) במסגרת UAE Federal Youth Authority, המשמשות מרחב לשילוב צעירים בתהליכי חשיבה אסטרטגית לאומית ובפיתוח מדיניות ציבורית; במישור האזרחי פועל הארגון האזורי לשלום, כלכלה וביטחון (The Regional Organization for Peace, Economics & Security – ROPES), המחבר בין מנהיגים מהאזור בדרג ביניים ומקדם תוכניות מנהיגות אזוריות; ובתוניסיה מתקיימות תוכניות Youth Policy Labs, לעידוד השתתפות צעירים בעיצוב מדיניות ציבורית מקומית. (Parliamentary Affairs Jordan, 2023; UAE Federal Youth Authority, 2024; Egypt Ministry of Youth and Sports, 2023; UNDP Tunisia, 2022).

הזירה הרביעית היא **אקטיביזם סביבתי**, שצובר תאוצה בשנים האחרונות כאחת הזירות הבולטות של פעולה חוצת גבולות. צעירים פועלים סביב סוגיות של שינויי אקלים, קיימות וניהול משאבים, הן ברמה המקומית והן כחלק מרשתות אזוריות וגלובליות (UNICEF, 2019; UNDP, 2021). כך למשל, רשת "Arab Youth Climate Movement" מאגדת פעילים צעירים מהמזרח התיכון ופועלת לקידום מדיניות אקלים אזורית ולחיבור בין יוזמות קיימות בכמה מדינות מהאזור, כאשר מרוקו, מצרים ולבנון מהוות מוקדים בולטים של פעילות צעירים בתחום זה (AYCM, n.d). דוגמה נוספת היא EcoPeace Middle East, ארגון אזורי שהוקם ב-1994, ומקדם שיתופי פעולה בסוגיות חוצות גבולות בדגש על מים, אנרגיה מתחדשת, חקלאות ופיתוח בר־קיימא. הרעיון העומד בבסיס פעילותו הוא שסוגיות סביבתיות הן גשר לדיאלוג ולשיח בין מדינות, ארגונים ואנשים, לצד התפיסה שמשבר האקלים מזמן לא רק סיכונים אלא גם הזדמנויות לשיתופי פעולה. לארגון משרדים בתל אביב, ברמאללה ובעמאן, והצוותים עובדים יחד להשגת המטרות המשותפות. הארגון מפעיל תוכניות חינוך לצעירים ולעובדי חינוך ומקיים מפגשים בין צעירים וצעירות ישראלים, ירדנים ופלסטינים.

הזירה החמישית היא **חדשנות ויזמות**, המשלבת בין מצוינות טכנולוגית לפיתוח מנהיגות צעירה. זירה זו משקפת אקוסיסטם דינמי וצומח, בעל פוטנציאל להפוך למנוע מרכזי של קישוריות ואינטגרציה אזורית. באזור המפרץ, תוכניות הדגל של Misk Foundation, הפועלת מריאד, מציעות לצעירים מחנות אימונים (Bootcamps) ומלגות יוקרתיות בשיתוף מוסדות אקדמיים עולמיים, בעוד שבאזור דאבי ארגון Hub71 מפעיל תוכניות תמריצים שמטרתן למשוך יזמים צעירים להקים חברות די־פי־טק באיחוד האמירויות הערביות. לצד זאת, תוכניות האצה אזוריות (אקסלרטורים) כדוגמת Flat6Labs במצרים ובירדן ופלטפורמות כמו Wamda בדובאי ובעמאן, מספקות מעטפת תמיכה משלב הרעיון ועד לגיוס הון ראשוני, תוך חיבור לרשת מנטורים אזורית. במקביל, ישנן תוכניות לקידום יזמות כבר בגילים 15–18, במטרה לצמצם פערים חברתיים וכלכליים. לדוגמה, רשת INJAZ Al-Arab, הפועלת ב־13 מדינות באזור,

14 Arab Open University היא אוניברסיטה אזורית הפועלת במספר מדינות במזרח התיכון ומבוססת על מודל של השכלה גבוהה פתוחה ורב־קמפוסית, המאפשרת גישה ללימודים אקדמיים גמישים במספר מדינות במקביל. להרחבה, ראו את האתר הרשמי: <https://www.arabou.edu.kw>

15 Association of Arab Universities הוא ארגון גג אזורי המאחד מוסדות להשכלה גבוהה ממדינות ערב, ופועל בעיקר לקידום שיתופי פעולה אקדמיים, תיאום בין אוניברסיטאות, הכרה הדדית של מוסדות ותארים וקיום כנסים ופורומים מקצועיים. להרחבה, ראו את האתר הרשמי: <https://www.aaru.edu.jo>

מפעילה בבתי ספר תוכניות המדמות הקמה של חברות. בישראל, מרכז פרס לשלום ולחדשנות (Peres Center for Peace and Innovation) מציב את החדשנות כפלטפורמה לבניית אמון, הכלה ושיתוף פעולה אזרחי במרחב הישראלי, הפלסטיני והאזורי. המרכז מפעיל יוזמות ותוכניות חוצות גבולות לצעירים בתחומי חדשנות, יזמות, מנהיגות אזרחית, ספורט, עיתונות ושיתופי פעולה בין צעירים מרקעים תרבותיים, דתיים ואתניים מגוונים. מטרתן של תוכניות אלו היא להרחיב נגישות להזדמנויות חינוכיות ותעסוקתיות, לטפח מנהיגות צעירה וליצור מרחבי מפגש המבוססים על תחומי עניין ואתגרים משותפים.

הזירה השישית היא **תרבות ויצירה**, הכוללת אמנות, מוזיקה, קולנוע ויוזמות תרבותיות וקהילתיות. מרחב זה מהווה מוקד לעיצוב זהות ולהבעה חברתית, במיוחד בערים, ובמקביל מתפקד כתשתית כלכלית מתפתחת עבור צעירים. בשנים האחרונות מתגבשות תעשיות תרבות המבוססות על יצירה, מדיה ותוכן דיגיטלי, ההופכות לחלק אינטגרלי מכלכלת התרבות במרחב. מגמה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בפורום סלאם, המתקיים בעשר ערים שונות במרוקו ומשלב הופעות חיות, תערוכות תרבות נודדת ופלטפורמות דיגיטליות. פעילות זו זוכה לחשיפה לאומית ובין-לאומית, ומאפשרת לצעירים ביטוי אישי לצד השתתפות בשיח תרבותי החוצה גבולות. סביב מרחב זה מתפתחת קהילת יוצרים ואנשי מקצוע, המעצבת תשתית מקצועית חדשנית בשדה התרבות (Alkhabar60, 2026). מעבר לכך, התרבות פועלת כמרחב שינוי ארוך טווח ובר-קיימא במיוחד במרחב המזרח-תיכוני. בניגוד לזירות פעולה ישירות יותר, כמו הזירה הפוליטית או האקטיביזם החברתי, היא מאפשרת שינוי תודעתי ורגשי שאינו מבוסס על עימות, אלא על תהליכים הדרגתיים של חשיפה והזדהות רגשית. שינוי זה מתרחש באמצעות יצירה וחלחול של דימויים ונרטיבים, המאפשרים עיבוד מחודש של תפיסות ואמונות חברתיות. בכך התרבות מהווה לא רק זירת ביטוי, אלא גם מרחב של טרנספורמציה חברתית הדרגתית ומתמשכת.

ד. ניתוח כמותני של ארגוני צעירים

בחלק זה מוצג ניתוח כמותני, המתבסס על מיפוי השוואתי אחד של 125 ארגוני צעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה. המיפוי כולל חמישה ארגונים מובילים מכל אחת מ-25 המדינות הנכללות במחקר. מניתוח הנתונים עולה כי הרוב המכריע של הארגונים, כ-77% (96 מתוך 125), הם ארגוני חברה אזרחית לא-ממשלתיים (NGOs), בעוד ש-12% קשורים לממשל ברמה כלשהי ו-3% פועלים במסגרת עסקים חברתיים. נתונים אלה מצביעים על התארגנות אזרחית רחבה הפועלת מחוץ למוסדות המדינה הרשמיים או לצידם, דבר המעיד על קיומה של חברה אזרחית פעילה ודינמית.

עוד עולה כי כ-60% מהארגונים (75 ארגונים) מובילים בפועל בידי צעירים (Youth-led), וכ-6% נוספים ישנה זרוע או מחלקה ייעודית העוסקת בצעירים. מבחינת קהל היעד, כ-64% מהארגונים פונים לצעירים באופן כללי, 13% מתמקדים בצעירים בסיכון או בקבוצות פגיעות, 10% במנהיגים צעירים ובאקטיביסטים, 6% בסטודנטים ו-4% ביזמים צעירים. התפלגות זו מלמדת כי האקוסיסטם אינו מתמקד רק באלטיות צעירות או במנהיגים מצטיינים, אלא פונה בראש ובראשונה לקהל רחב של צעירים, ובמקביל מטפח קבוצות יעד כמו צעירים בסיכון, מנהיגים צעירים, סטודנטים ויזמים.

מתוך כלל המיפוי, 46% מהארגונים סווגו כבעלי אוריינטציה מובהקת לשיתופי פעולה חוצי-גבולות, ו-10% נוספים ככאלה המקיימים פעילות כזו לעיתים. אולם בפועל, 67% מהארגונים פועלים ברמה הלאומית ורק כ-19% פועלים ברמה אזורית במזרח התיכון. כלומר, הפוטנציאל לשיתוף פעולה גבוה יותר מהיקף הפעילות האזורית בפועל.

מניתוח שאלון המיפוי המקוון והראיונות עולה שורת חסמים המקשים על מימוש פוטנציאל זה, ובראשם הגבלות תנועה, קשיי הנפקת אשרות (ויזות), מעקב דיגיטלי ורגישויות ביטחוניות. ארגונים מדווחים כי הסכסוכים האזוריים מונעים פעמים רבות תקשורת פנים-אל-פנים, מה שמחייב דיפלומטיה עדינה והגנה על שלומם של פעילים באמצעות "פעילות שקטה". לדוגמה, ארגון "אקופיס" (EcoPeace) הדגיש כי הסכסוך מגביל נסיעות ומונע מפגשים פיזיים בין עמיתים, מה שמאלץ מעבר לתקשורת דיגיטלית רציפה. כמו כן, ארגון "מימונה" (Mimouna) ממרוקו הצביע על החשיבות העליונה של היכולת להגן על ביטחונם של שותפים לדרך בסביבה הפוליטית הרגישה.

מבחינת תחומי המיקוד המרכזיים של ארגוני הצעירים, ניכרת העדפה להעצמה ולבניית יכולות על פני מתן שירותי רווחה. כך, 30% מהארגונים (37 מתוך 125) מתמקדים בתחום החינוך ופיתוח המיומנויות, הניצב בראש סדר העדיפויות. במקומות השני והשלישי ממוקמים תחום המעורבות הפוליטית (15%), ותחום בניית השלום, הדיאלוג והפיוס (14%). לעומת זאת, רק 9% מהארגונים, 11 במספר, מתמקדים במתן שירותי רווחה כתחום המיקוד המרכזי. נתונים אלו מצביעים על כך שארגוני הצעירים במרחב תופסים את הקניית ההשכלה, הכלים המעשיים והאוריינות האזרחית-פוליטית כתשתית חיונית להשתלבות בחברה ולקידום יציבות דמוקרטית באזור מרובה קונפליקטים. עם זאת, ייתכן שנתון זה משקף לא רק את סדרי העדיפויות של הארגונים עצמם, אלא גם העדפות של גופי מימון, הנוטים לתמוך בתחומי חינוך, מנהיגות, דיאלוג ופיתוח מיומנויות.

בהמשך לכך, ניתוח מקורות המימון מצביע על תלות משמעותית בגורמים ממסדיים: מתוך כלל מקורות המימון שזוהו, 37% מקורם במוסדות בין-לאומיים ו-33% בגופי שלטון מקומי. לעומת זאת, מקורות עצמאיים ופרטיים מופיעים בשיעור נמוך בהרבה: מימון עצמי

12%, פילנתרופיה פרטית 11%, ותמיכה תאגידית 6% בלבד.

ממצאי המיפוי מציינים תמונה של אקוסיסטם אזרחי צעיר, פעיל ורב־זרתי, המשמש חלוץ חברתי בתנאים של אי־ודאות ניכרת. אף שהוא מתמודד עם מגבלות תנועה, תלות מימונית וחסמים פוליטיים, הוא ממשיך לייצר ערוצי פעולה, ידע ושיתופי פעולה המבקשים לעצב מרחב אזרחי יציב, מכיל וסובלני יותר.

ה. אתגרים לשיתופי פעולה בין צעירים במזרח התיכון

על אף הפוטנציאל לשיתופי פעולה חוצי־גבולות בין צעירים, ישנם מספר אתגרים וחסמים המשפיעים על היכולת לממשו. חלק זה מציע ניתוח של אתגרים אלה דרך הבחנה בין חסמים מבניים רחבי היקף לבין חסמים תפעוליים.

ברמה המבנית, אחד האתגרים המרכזיים הוא **היעדר תחושת שייכות אזרחית** מגובשת. בניגוד לאזורים אחרים בעולם, המרחב המזרח־תיכוני אינו מאופיין בזהות אזרחית קולקטיבית יציבה. צעירים רבים נעים בין זהויות תת־לאומיות לבין זהות גלובלית־דיגיטלית, אך מתקשים לפתח זיקה אזרחית משמעותית (Barnett, 1998; Phillips, 2014). מערכות החינוך ממשיכות להדגיש נרטיבים לאומיים פוסט־קולוניאליים, ולעיתים אף "הזרה" של שכנים, בעוד ניסיונות עבר של אינטגרציה אזרחית תרמו לצינויות כלפי רעיונות של אחדות אזרחית. בהיעדר תחושת שייכות אזרחית משותפת, שיתופי פעולה נוטים להיות אינסטרומנטליים וקצרי טווח (Podeh, 2026).

חסם מבני נוסף נוגע **למגבלות תנועה ולהפרדה גיאופוליטית**. נהלי ויזה מחמירים ומסורבלים, חסמים פוליטיים ותשתיות תחבורה מוגבלות מצמצמים באופן משמעותי את אפשרות הניידות האזרחית, ולעיתים אף הופכים אותה לבלתי אפשרית עבור צעירים רבים. מגבלות אלו משקפות גם תהליכי "ביטחוניזציה", שבמסגרתם התארגנויות חוצות־גבולות נתפסות לעיתים כאיום על יציבות משטרים (Khatib, 2013), ובכך מצמצמות את האפשרות למפגש פיזי, המהווה תנאי יסוד לבניית אמון וליצירת רשתות אזרחיות יציבות. בהתאם לכך, למרות פוטנציאל חיבוריות אזרחי גבוה, המובילות בפועל נותרת מוגבלת, מה שתורם באופן ישיר לפרגמנטציה של אקוסיסטם הצעירים באזור.

המורכבות התרבותית, הלשונית, הדתית והאתנית של האזור מהווה אתגר נוסף לשיתופי פעולה חוצי־גבולות. המזרח התיכון וצפון אפריקה הם מרחב מורכב ורב־שכבתי, הכולל תתי־אזורים שונים – המפרץ, הלבנט וצפון אפריקה – שלכל אחד מהם היסטוריה, מבנה חברתי, תרבות פוליטית ודפוסי פעולה שונים. לצד היותו ערש לידתן של הדתות המונותאיסטיות המרכזיות, האזור מאופיין בריבוי שפות, להגים, קבוצות אתניות, קהילות דתיות, זהויות לאומיות וזיכרונות היסטוריים.

מורכבות זו מייצרת פוטנציאל משמעותי למפגש, ללמידה וליצירתיות אזרחית, אך גם פערי הבנה, רגישויות, סטריאוטיפים וחוסר אמון בין צעירים וארגונים ממדינות ומתתי־אזורים שונים. הפערים הלשוניים – בין ערבית ספרותית, להגים מקומיים, עברית, פרסית, טורקית, תמאזיעית, צרפתית, אנגלית ושפות נוספות – אינם רק אתגר תרגומי, אלא משקפים לעיתים גם היררכיות חברתיות, מורשות קולוניאליות, זהויות פוליטיות וחסמי השתתפות. בהיעדר אוריינות אזרחית מספקת, שיתופי פעולה חוצי־גבולות עלולים להיתקל בקשיי תרגום תרבותי, אי־הבנות, פערי ציפיות וקושי לבסס שפה משותפת. לכן, פיתוח יכולות של למידה בין־תרבותית, הכרת המרחב המזרח־תיכוני על גווניו ויכולת לפעול ברגישות בתוך מציאות רב־זהותית הם תנאי יסוד לבניית שיתופי פעולה אזרחיים בני־קיימא.

לצד זאת, מציאות ה־**"Waithood"** – דחיית המעבר לבגרות כלכלית וחברתית – מצמצמת את הפניות למעורבות אזרחית מתמשכת (Singerman, 2007; Dhillon & Yousef, 2009). אף שצעירים מפתחים אסטרטגיות הסתגלות יצירתיות, תנאי חיים בלתי יציבים מקשים על מחויבות ארוכת טווח ליוזמות אזרחיות. מגמה זו משתלבת עם תפיסות עתיד המעודדות הגירה: נתונים עדכניים מצביעים על שיעור גבוה של צעירים המבקשים לממש את עצמם מחוץ לאזור, תוך זיהוי הצלחה עם קריירה בינ־לאומית וניידות גלובלית (UNDP, 2023; Hanieh, 2015). תוצאה מרכזית היא בריחת מוחות, הפוגעת ברציפות הארגונית וביכולת לבנות רשתות אזרחיות יציבות. כפי שצוין קודם לכן, למעלה מ־50% מהצעירים מביעים רצון להגר או לעבוד מחוץ למדינתם (ASDA BCW, 2023). חיזוק הבסיס המוסדי והפיננסי של ארגוני חברה אזרחית עשוי לתת מענה חלקי לאתגר זה.

ברמה הארגונית, אחד האתגרים המרכזיים הוא **מחסור במשאבים** כלכליים יציבים – אתגר המעצב את גבולות הפעולה של יוזמות צעירים ואת היתכנותם של שיתופי פעולה אזרחיים. מחסור זה יוצר אצל היזמים תלות במימון ממשלתי, בסיוע בינ־לאומי ובמימון פילנתרופי. כך, גם כאשר קיימים משאבים משמעותיים, כגון השקעות מדינתיות בחינוך (כ־4%–6% מהתמ"ג, לפי World Bank, 2023) או מימון בינ־לאומי בהיקפים של עד 10% מתקציבי פיתוח (OECD, 2022), הם לרוב אינם מתורגמים לבניית תשתיות אזרחיות ארוכות טווח, אלא לתוכניות מוגבלות בזמן ובהיקף גיאוגרפי. המשמעות היא יצירת מערכת הזדמנויות לא רציפה ולא שוויונית: יוזמות ממוסדות מצליחות לרוב לגשת למימון ולהתרחב, בעוד שיוזמות הצומחות בפרפריה או יוזמות אזרחיות לא־מסחריות מתקשות להתקיים לאורך זמן בשל חסמים בירוקרטיים, חוסר נגישות לרשתות מימון והיעדר יציבות תקציבית. גם עליית ההון הפרטי והשקעות אימפקט, הכוללת השקעות של למעלה מ־3 מיליארד דולר באזור (MAGNITT, 2023), אינה מאזנת מגמה זו, שכן היא מרוכזת

במרכזים כלכליים ומכוונת בעיקר ליוזמות סקיל'אפ רווחיות. כתוצאה מכך, במקום אקוסיסטם אזורי רציף, מתהווה מרחב מקוטע של פרויקטים נקודתיים שהשפעתם מוגבלת, מה שמגביל באופן מהותי את היכולת של צעירים לפתח שיתופי פעולה חוצי-גבולות יציבים ולבנות רשת אזורית משותפת לאורך זמן.

חסם נוסף הוא **משבר האמון במוסדות**. ירידה באמון של צעירים במוסדות המדינה ובארגונים פורמליים מובילה להעדפת יוזמות אד-הוק על פני בניית מסגרות יציבות (ASDAA BCW, 2023). חשש ממעקב ומרגולציה מגבילה יוצר תרבות של חשדנות, הפוגעת ביכולת לפתח אמון בין שותפים אזוריים ואף מגבילה את השימוש במרחבים דיגיטליים ככלי לשיתוף פעולה.

פערי מיומנויות וכשירויות מהווים חסם נוסף בפני התפתחות שיתופי פעולה אזוריים בני-קיימא. פעילות חוצת-גבולות במזרח התיכון מחייבת מערך יכולות שאינו תמיד נרכש במסגרות חינוך, הכשרה או פעילות אזרחית מקומית: אוריינות גיאופוליטית ואזורית, תקשורת בין-תרבותית, ניהול דיאלוג רגיש, גישור ויישוב מחלוקות, ניהול שותפויות רב-צדדיות, גיוס משאבים, הערכת אימפקט, תקשורת דיגיטלית מאובטחת והתמודדות עם מצבי משבר. בהיעדר כשירויות אלה, יוזמות רבות נותרות תלויות במנהיגות אישית, בקשרים בלתי-פורמליים ובהתלהבות ראשונית, אשר מתקשות להפוך למסגרות פעולה יציבות ומתמשכות. לכן, פיתוח יכולות מקצועיות לדיפלומטיית צעירים ולניהול שיתופי פעולה אזוריים הוא תנאי מרכזי להפיכת יוזמות נקודתיות לאקוסיסטם אזרחי אזורי בר-קיימא. כמענה לכך, מוצע מודל כשירויות לדיפלומטיית צעירים ב**נספח ג'** למחקר זה.

בנוסף, **חסמים מגדריים וגילנות**¹⁶ ממשיכים להגביל את השתתפותן של נשים צעירות ואת השתתפותם של צעירים בכלל, הן בשל מגבלות פורמליות והן בשל נורמות חברתיות, המחייבות התאמות ארגוניות מורכבות לצורך הבטחת ייצוג שוויוני. לבסוף, תהליך של "התמסדות דורית" מוביל לכך שארגונים רבים עוברים מהובלת צעירים להובלה ותיקה יותר, תוך צמצום מקומם של צעירים והעדפת דפוסי פעולה שמרניים יותר (Berents, Bolten & McEvoy-Levy, 2024).

לסיכום, אקוסיסטם הצעירים במזרח התיכון מאופיין בפרגמנטציה מוסדית עמוקה, שבה ריבוי שחקנים, זירות ויוזמות אינו מתכנס לכדי רשת אזורית אינטגרטיבית, אלא יוצר מארג מקוטע של פעילות נקודתית, הנשען במידה רבה על מימון חיצוני ועל מסגרות זמניות. במצב זה, הפער בין הפוטנציאל הדמוגרפי של הדור הצעיר לבין יכולתו להפוך לכוח אזורי מאורגן ויציב נותר רחב, ומעיד כי האתגר המרכזי של האזור איננו מחסור ביוזמה – אלא היעדר תשתית אזורית מתכללת שתאפשר ליוזמות להיתרגם להשפעה מערכתית.

16 גילנות היא תפיסה מפלה או סטריאוטיפית כלפי בני אדם על בסיס גילם. בהקשר של צעירים, גילנות מתבטאת בנטייה לראות בהם קבוצה חסרת ניסיון, בלתי בשלה או מסוכנת, במקום להכיר ביכולתם לשמש שחקנים פעילים בעיצוב מדיניות, חדשנות ושיתופי פעולה אזוריים.

פרק 4

מבט פנימה

צעירים באיחוד האמירויות הערביות, במרוקו ובירדן

”

המנהיגות שלהן מאופיינת בגישה שאינה לעומתית, אלא כזו שמדגישה את המורשת המשותפת והגיוון התרבותי. אנחנו רואים שנשים מצליחות לייצר שותפויות אזוריות סביב נושאים של חופש דת ומצפון בצורה שבונה גשרים אמיתיים בין חברות.

“

אקוסיסטם הצעירים במזרח התיכון אינו אחיד, אלא מושפע מהפער שבין דמוגרפיה למשאבים, ונע בין ההתמודדות עם הגידול הדמוגרפי המואץ במדינות הלבנט והמגרב, כדוגמת ירדן ומרוקו, לבין הצורך לשמור על זהות לאומית מובחנת בצל הגירה מסיבית ולהצמיח דור מנהיגות חדש במדינות המפרץ, כפי שבא לידי ביטוי במקרה של איחוד האמירויות הערביות. בפרק זה נעמיק בשלושה מקרי בוחן אלה, המייצגים אזורים גיאוגרפיים ותרבותיים שונים, במטרה לבחון כיצד כל מדינה מתרגמת את אתגריה הייחודיים לאסטרטגיה לאומית. באמצעות ניתוח המבנה המוסדי, זיהוי השחקנים המרכזיים והתוכניות הבולטות בשטח, נעמוד על האופן שבו מדינות אלה רותמות את הדור הצעיר להבטחת חוסן הלאומי ועתידן הפוליטי והכלכלי.

1. איחוד האמירויות הערביות: צעירים במקום נפט

אנחנו חושבים ומתכננים היום ל-50 השנים הבאות, ומכילים את הדורות הבאים למציאות שונה. בעוד 50 שנה, כשנשלח את חבית הנפט האחרונה, אני מבטיח לכם, אם נשקיע היום נכון בצעירים שלנו – אנחנו לא נהיה עצובים, אנחנו נחגוג.

שייח' מוחמד בן זאיד אאל נהיאן, פסגת הממשל העולמית בדובאי, פברואר 2015

תחום הצעירים באיחוד האמירויות עבר תהליך מואץ של מיסוד, שבמסגרתו חלה תמורה באופן שבו נתפסים הצעירים: מקבוצת אוכלוסייה התלויה במדינה ושיש לדאוג לצרכיה, לסוכני שינוי מרכזיים בבניין האומה ועתידה. ניתן לחלק התפתחות זו לשלוש תקופות עיקריות, הממחישות את העמקת המחויבות השלטונית לנושא ואת שינוי תפיסת תפקידם של הצעירים בחברה. בשלב הראשון, מאז הקמת המדינה בשנת 1971, התמקד הממשל בפיתוח תשתיות בסיסיות של פנאי וספורט, תחת משרד ייעודי לענייני נוער. בשנות ה-80 וה-90 עבר התחום תהליך של מיסוד חינוכי, עם מיזוגו לתוך משרד החינוך, מתוך תפיסה שהצעירים הם בראש ובראשונה קהל יעד פדגוגי שיש להכינו להשתלבות חברתית וכלכלית (Federal Youth Authority, n.d).

נקודת המפנה המשמעותית חלה בפברואר 2016, עם מינויה של שאמה אל-מזרועי לתפקיד השרה לענייני צעירים, מהלך שסימן מעבר ברור למדיניות הרואה בצעירים שותפים פעילים בתהליכי קבלת החלטות ברמה הפדרלית. מגמה זו קיבלה חיזוק נוסף עם הקמת רשות הצעירים הפדרלית (FYA) בשנת 2018, ובהמשך עם מינויו של האסטרונאוט ד"ר סולטאן אל-ניידי לשר המדינה לענייני צעירים בשנת 2024 (UAE Government, n.d).

בליבת מדיניות הצעירים באמירויות ניצבת אג'נדת הצעירים הלאומית 2031, מסמך מדיניות מקיף המגדיר חמישה צירי פעולה אסטרטגיים. במישור הכלכלי, האג'נדה שואפת להפוך את הצעירים למנוע צמיחה לאומי באמצעות עידוד יזמות טכנולוגית, חדשנות והשתלבות במגזר הפרטי, תוך צמצום התלות במשרות ממשלתיות מסורתיות. במקביל, היא מדגישה את חשיבות שימור הזהות הלאומית והשפה הערבית כעוגן תרבותי, אל מול תהליכי גלובליזציה מואצים והשינוי הדרמטי שחל בהרכב האוכלוסייה באיחוד האמירויות בעשורים האחרונים כתוצאה מהגירה מואצת. לצד זאת, מושם דגש על מצוינות אקדמית ומקצועית בתחומי העתיד, כגון בינה מלאכותית, מדע יישומי וטכנולוגיות מתקדמות, וכן על פיתוח "דיפלומטיית צעירים", המציבה את בני ובנות הנוער האמירתיים כשגרירים של סובלנות, חדשנות ופתיחות בזירה הבינלאומית (Federal Youth Authority, n.d.; UAE Government, n.d).

ייחודו של המודל האמירתי טמון לא רק בניסוח חזון שאפתני, אלא ביצירת מנגנונים חקיקתיים, מוסדיים וטכנולוגיים המבטיחים את תרגום המדיניות לפעולה. בין מנגנונים אלה ניתן למנות שילוב נציגי צעירים במועצות מנהלים של מוסדות וחברות ממשלתיות, הקמת מועצות צעירים מקומיות ומגזריות, ושימוש במערכות נתונים מתקדמות לניטור שיטתי של צרכים, עמדות ואתגרים של הדור הצעיר, לרבות ברשתות החברתיות. שילוב זה של תכנון מרכזי מלמעלה (Top-down) עם מעורבות יזומה מלמטה (Bottom-up) יוצר חוזה חברתי חדש בין המדינה לצעירה. במודל זה, איחוד האמירויות אינה מסתפקת באספקת שירותים לצעירים, אלא בונה מערכת שבה הם שותפים בכירים בעיצוב החזון הלאומי ובחיזוק יציבותו ארוכת הטווח.

כך, לדוגמה, בדצמבר 2025, משרד החוץ האמירתי (MoFA), בשיתוף עם רשות הצעירים הפדרלית, השיקו את מועצת הצעירים של המשרד במטרה להעצים את העובדים הצעירים ולהפוך אותם לשותפים פעילים בתהליכי קבלת החלטות ובפיתוח מוסדי. המועצה, שהוקמה בשנת 2018 ומחוברת לאג'נדת הנוער הלאומית 2031, מאגדת צעירים מתחומים דיפלומטיים שונים ומאפשרת להם לתרום לעיצוב יוזמות, לחיזוק העבודה הדיפלומטית והקונסולרית, ולהכנת דור העתיד של הדיפלומטים האמירתיים (Ministry of Foreign Affairs, 2025).

עם זאת, לצד ההישגים המרשימים, ניתן להצביע גם על מורכבות מסוימת הגלומה במודל ה-Top-down. יש הסבורים כי העצמת צעירים במסגרת ריכוזית עשויה לעיתים לנתב את מעורבותם לכיוונים התואמים את סדר היום הממסדי, בעיקר בתחומי יזמות, חדשנות וכלכלה. מתח זה בין העצמה לבין פיקוח מעלה שאלות באשר למידת האוטונומיה של מועצות הצעירים ולמרחב העומד לרשותן לביטוי ביקורתי עצמאי.

בכל הנוגע לדיפלומטיית צעירים ולפעילות צעירים בזירה האזורית והבינלאומית, האוריינטציה האמיריתית נשענת על תפיסתם כ"שגירים של עוצמה רכה", שתפקידם להקרין לעולם נרטיב של מודרניזם, סובלנות וקדמה טכנולוגית. ברמה הבינלאומית, המדינה פועלת באופן שיטתי לשילוב נציגיה הצעירים בפורומים המשפיעים ביותר, דוגמת ועידות האקלים של האו"ם (COP) ופורום הכלכלה העולמי (WEF). שאיפה זו נועדה להציב את איחוד האמירויות כמרכז עולמי לקביעת סדר היום העתידי, תוך שימוש בתוכניות רשמיות כגון "נציגי הנוער של איחוד האמירויות הערביות לאו"ם" (UAE Youth Delegates to the UN). פעילות זו אינה נותרת במישור הייצוגי בלבד, אלא מתורגמת לבניית רשתות של "אזרחות גלובלית", המכשירות את הדור הצעיר לפעול בזירות רב-לאומיות תוך שליטה במיומנויות דיפלומטיות ומדעיות מתקדמות (Federal Youth Authority, n.d).

במישור האזורי, האמירויות פועלת דרך "מרכז הצעירים הערבי" (Arab Youth Center), גוף פאן-ערבי שמושב באבו דאבי, כדי לבסס אוריינטציה של הנהגה והשפעה כלל-ערבית. מטרתו המרכזית של המרכז היא להציב אלטרנטיבה של תקווה ויזמות מול מגמות אזוריות של הקצנה וחוסר יציבות. המדינה משקיעה משאבים ניכרים בייצוא המודל המקומי של מצוינות וחדשנות למדינות השכנות, תוך יצירת פלטפורמות לשיתוף ידע המחברות אלפי צעירים מרחבי המזרח התיכון תחת המותג האמירי (Arab Youth Center, 2023). בדרך זו, המדינה בונה "קהילת בוגרים" אזורית של מנהיגים צעירים שחונכו על ברכי היציבות והדינמיות הכלכלית של המפרץ, ובכך מחזקת את השפעתה המדינית ארוכת הטווח במרחב הערבי.

לבסוף, האוריינטציה האמיריתית מאופיינת בחיבור הדוק בין פעילות חוצת גבולות לבין תחום המדע והחלל. המשימות הבינלאומיות של המדינה, ובראשן המשימה למאדים ("Amal"), משמשות ככלי ליצירת בריתות אקדמיות וטכנולוגיות בין צעירים אמיריים לעמיתיהם במערב ובמזרח, ובכך הופכות את המדע לשפה משותפת המגשרת על פערים תרבותיים (UAE Space Agency, 2021). זהו מודל מוסדר וריכוזי מאוד, שבו כל פעילות חוצת גבולות מתואמת עם יעדי "אג'נדת הנוער הלאומית 2031", באופן המבטיח שמרצו של הדור הצעיר ישרת באופן עקבי את מיתוג המדינה כמעצמה אזורית מובילה בעיצוב המחר.

2. מרוקו: הצעירים כמפתח ליציבות וזרז לפיתוח ולצמיחה

הצעירים הם עושרנו האמיתי; הם המנוע למסלול הפיתוח שאנו שואפים אליו, והערובה ליציבותה של מרוקו בעתיד. לכן, הדאגה לצעירים אינה רק מחויבות מוסרית, אלא הכרח אסטרטגי המכתיב את הצורך בבניית מרוקו של המחר.

מלך מרוקו, מוחמד השישי, 20 באוגוסט 2012

עבור הממלכה המרוקאית, תחום הצעירים אינו רק סוגיה חברתית-כלכלית, אלא נדבך קריטי בביטחון הלאומי ובחוסנה של הממלכה. בלב תפיסה זו עומדת הזיקה הישירה שבין מוסד המלוכה לדור הצעיר; המלך מוחמד השישי מוצג בנרטיב הלאומי כ"אפוסטרופוס העליון" של הצעירים, ורואה בהם את הערבים להמשכיותה ויציבותה של השושלת והאומה. "יום הצעירים" (Fête de la Jeunesse), הנחגג מדי שנה ביום הולדתו של המלך, מהווה הצהרה פוליטית המדגישה כי עתיד הממלכה שזור במימוש הפוטנציאל של בניה ובנותיה. חזון זה קיבל ביטוי מזוקק בנאומו המכונן של המלך מוחמד השישי ב-20 באוגוסט 2012, בו הגדיר את הנוער כעמוד התווך של האומה.

חסות מלכותית זו מעניקה לנושא חסינות מפני תהפוכות פוליטיות, ובאה לידי ביטוי ביוזמות כגון תוכנית "אינטלאקה" (Intelaka)¹⁷ – יוזמה לאומית המספקת מימון וליווי ליזמים צעירים ונתפסת ככלם מול רדיקליזציה ותסכול חברתי (Desrues, 2017). עם זאת, מימוש חזון זה ניצב מול מציאות דמוגרפית מורכבת; נכון לשנת 2026, קבוצת הגיל שבין 15 ל-34 מונה למעלה מ-11 מיליון נפש ומהווה כ-33% מכלל האוכלוסייה (HCP, 2022). "תפיחה דמוגרפית" זו (Youth Bulge) יוצרת לחץ כבד על תשתיות המדינה, כאשר דור שלם מוצא עצמו בשלב ה-"Waithood" – תקופת מעבר ממושכת לעצמאות כלכלית המאופיינת בקושי מהותי בהשגת דיור ותעסוקה יציבה (World Bank, 2021). למרות הרחבת הנגישות להשכלה, הפער בין ההכשרה האקדמית לדרישות השוק נותר עמוק, עובדה המהווה את המניע המרכזי לאימוץ "מודל הפיתוח החדש" (CSMD, 2021), החותר לאינטגרציה חברתית ודיגיטלית מהירה למניעת ערעור היציבות הלאומית.

כדי לגשר על פערים אלו, מפעילה הממלכה אקוסיסטם המשלב בין סמכות מלכותית ליכולות ביצוע טכנוקרטיות. בבסיס המערך עומד משרד הנוער, התרבות והתקשורת, המנהל רשת ענפה של למעלה מ-640 מרכזי צעירים ו-400 מרכזים לנשים. תשתיות אלו הופכות בהדרגה למוקדי יזמות וטכנולוגיה, תוך השקת כלים דוגמת "כרטיס צעירים" ("Pass Jeunes") – אפליקציה חנימית המעניקה לצעירים בגילי 16-30 הטבות והנחות בתחומי תרבות, ספורט, תחבורה ושירותים נוספים, ואשר נועדה להרחיב את נגישותם של צעירים להזדמנויות ולמרחבים ציבוריים ברחבי מרוקו.

17 שם התוכנית בערבית הוא انطلاقة, והמשמעות בעברית היא יציאה לדרך, התנעה, זינוק, התחלה.

דינמיקה זו חושפת מודל ייחודי של טכנוקרטיה מלכותית כאלטרנטיבה לבירוקרטיה. הממלכה, למעשה, משתמשת בשחקנים כמו קבוצת ה-OCP ואוניברסיטת UM6P כ"איים של מצוינות", ובאמצעותם מקדמת שילוב טכנולוגיות מתקדמות וסטנדרטים גלובליים בתוך התשתיות הממשלתיות הקיימות (Boutieri, 2016). בניגוד למודל האמירי, שבו הממשלה עצמה פועלת כגוף טכנוקרטי יעיל ואחיד, מרוקו מייצרת "מסלולים עוקפים" דרך חברות הקרובות לבית המלוכה, כדי לספק שירותים מודרניים ולבנות מחדש את ארון דור ה-Z במוסדות המדינה.

בזירה הבינלאומית, מרוקו ממצבת את צעירה כסוכני השפעה וכגשר בין אפריקה, אגן הים התיכון והמרחב האטלנטי. תוכניות מנהיגות כדוגמת Atlantic Dialogues Emerging Leaders Program מטעם מכון המחקר המוביל The Policy Center for the New South רותמות צעירים לביסוס מעמדה של רבאט כצומת אינטלקטואלית של ה"דרום הגלובלי". כמו כן, רשתות וארגונים כדוגמת Youth for Climate Morocco מובילות את דיפלומטיית האקלים של הממלכה מול אירופה ומסייעות בקידום התוכנית הלאומית של מרוקו בתחום האנרגיה הירוקה. במעגל המזרח-תיכוני, מאז נחתמו הסכמי אברהם, הפכו הצעירים לסוכני "שלום חם", ומרוקו הפכה לאחד המקומות שבהם צעירים מרחבי המזרח התיכון מתקבלים בברכה באשר הם. לכן, אין זה מפתיע שהעיר מרקש נבחרה לאחרונה ל"בירת הנוער של העולם האסלאמי לשנת 2025" – הכרה רשמית בכוחם העולה של צעירי הממלכה (Sika, 2018).

עשייתם הבינלאומית של הצעירים מקבלת עומק ייחודי כשגירי אמונה, השואבים השראה מסמכותו הרוחנית של המלך כ"מנהיג המאמינים" ("Amir al-Mu'minin").¹⁸ הצעירים פועלים בנושאי הבטחה של תפיסת "דרך האמצע" (Al-Wasatiyya),¹⁹ המשמשת ככלי לדיפלומטיה דתית מתונה מול אידיאולוגיות קיצוניות. נדבך מרכזי בכך הוא מכון מוחמד השישי להכשרת איממים ומדריכות (The Mohammed VI Institute for the Training of Imams, Morchidines and Morchidates), המכשיר דור של מנהיגות דתית הדוברת את שפתו של דור ה-Z ומשלב בין נאמנות למסורת לבין מודרניזציה (Wainscott, 2017). דרך גופים כדוגמת "התאחדות חכמי הדת המוחמדית" (al-Rabita al-Muhammadiyah li-al-Ulama), הצעירים המרוקאים מקדמים אלטרנטיבה מוסרית וסובלנית במרחב האזורי כולו.

לסיכום, המודל המרוקאי מציב את הדור הצעיר כציר אסטרטגי וכאמצעי להבטחת הריבונות המרוקאית וכערובה ליציבותה ולשגשוגה. דרך גישור על פערים חברתיים, העצמה כלכלית וטיפול מנהיגות בעלת תודעה בינ-יבשתית וזיקה דתית מתונה, חותרת הממלכה להפוך את האתגר הדמוגרפי למנוע של צמיחה וחדשנות. בראייה צופה פני עתיד, הצלחתה של מרוקו לחבר את בניה ובנותיה לנרטיב הלאומי ולבסס את יחסי האמון בינם לבין מוסדות הממלכה היא שתקבע את יכולתה להוסיף ולשמש גשר יציב ומשפיע בין אפריקה, המזרח התיכון והעולם המערבי.

3. ירדן: "הצעירים הם הבטחה ולא סכנה"

"הצעירים הירדנים הם הנכס הגדול ביותר שלנו. הם אינם רק העתיד, הם ההווה של האומה הזו. עלינו לצייד אותם בכלים הדרושים כדי שיוכלו להוביל את ירדן לעידן חדש של מודרניזציה פוליטית, כלכלית ומנהלית."

המלך עבדאללה השני, מתוך נאום לאומה, 2022

עבור הממלכה ההאשמית של ירדן, תחום הצעירים הוא אתגר קיומי והזדמנות אסטרטגית כאחד. תפיסה זו נשענת על דוקטרינה היסטורית שטבע המלך חוסיין המנוח, ולפיה "האדם הוא הנכס היקר ביותר שלנו" (الإنسان أغلى ما نملك). בהיעדר משאבי טבע, אמירה זו הפכה לציר אסטרטגי עבור מדינה המתמודדת עם "תפיחה דמוגרפית" משמעותית, כאשר בני 12–30 מהווים כ-36% מהאוכלוסייה (Ministry of Youth, 2019). המודל הירדני פועל תחת אילוצים גיאופוליטיים ייחודיים ללבנט: תלות בסיוע חוץ וקליטה של גלי פליטים מתמשכים, המפעילים לחץ כבד על התשתיות הלאומיות. בתוך מציאות זו, הצעירים נתפסים כ"חלוצי המודרניזציה" שאמורים לחלץ את הממלכה מהקיפאון הכלכלי (Jordan Strategy Forum, 2023).

18 בערבית התואר הוא אמיר אל-מואמינין (أمير المؤمنين), ומשמעותו המעשית היא שלמלך מרוקו נתונה סמכות רוחנית ביחס לכלל המאמינים, ובהם מוסלמים, יהודים ונוצרים. בהקשר זה מתחדד גם ההבדל החשוב בין המרחב הדתי למרחב האמוני: הראשון מתייחס בעיקר להיבטים טקסיים, ואילו האחרון מתייחס להיבטים רוחניים ואמוניים, ולכן הוא משמש מרחב המאפשר מפגש בין מאמיני דתות שונות, כל עוד דתות אלו שותפות לעיקרון אחדות האל.

19 תפיסת הווסאטיה (בערבית: الوسطية) מבטאת את "דרך האמצע" באסלאם, גישה דתית וחברתית המדגישה מתונות, איזון, סובלנות והימנעות מקיצוניות. בהקשר המרוקאי, תפיסה זו מהווה יסוד מרכזי בדיפלומטיה הדתית של הממלכה ובמאמציה לקדם אסלאם מתון, למנוע רדיקליזציה ולבסס שיח של הכלה, יציבות וחיים משותפים בין מאמיני דתות שונות.

מבנה אקוסיסטם הצעירים בירדן נשען על חלוקה בין הדרג המדינתי לבין יוזמות בחסות המלוכה. בראש המערך הממשלתי עומד משרד הצעירים (Ministry of Youth), המנהל את האסטרטגיה הלאומית ומפעיל רשת של כ-200 מרכזי צעירים המיועדים לבניית יכולות ומעורבות אזרחית (Ministry of Youth, 2019). אולם, כוחו המרכזי של המודל הירדני טמון בזרועות הביצוע הלא-ממשלתיות הפועלות תחת חסות מלוכתית ישירה, ובכלל זה ראוי לציין שלוש קרנות מובילות:

- **קרן יורש העצר (Crown Prince Foundation – CPF):** הקרן הדינמית ביותר בזירה, המובלת אישית על ידי יורש העצר, הנסיך חוסיין. הקרן מתמקדת בחיבור דור ה-Z למקצועות העתיד דרך פרויקטים של חדשנות, ננו-ליוויים ויוזמות טכנולוגיות, במטרה לגשר על הפער שבין האקדמיה לשוק העבודה הגלובלי (Crown Prince Foundation, n.d).

- **קרן המלך עבדאללה השני לפיתוח (KAFD):** משמשת כזרוע אסטרטגית להשקעה בהון אנושי. הקרן מפעילה תוכניות נרחבות להכשרה מקצועית, מלגות ומצוינות, ומעודדת צעירים להשתלב במיזמים קהילתיים ופוליטיים כחלק מתהליך המודרניזציה של הממלכה.

- **קרן נהר הירדן (Jordan River Foundation – JRF):** בהובלת המלכה ראניה, קרן זו מתמקדת בהעצמה כלכלית וחברתית של צעירים ונשים בקהילות מוחלשות, תוך דגש על הגנה על ילדים ופיתוח יזמות חברתית ככלי ליציבות קהילתית.

בליבת האסטרטגיה הירדנית הנוכחית ניצב "חזון המודרניזציה הכלכלית" (Economic Modernization Vision), השואף לייצר מיליון מקומות עבודה חדשים בעשור הקרוב, תוך דגש על כלכלה דיגיטלית, יזמות והייטק (Government of Jordan, 2022). ייחודו של המודל הירדני הוא הניסיון לחבר בין העצמה כלכלית לרפורמה פוליטית; הממשל מקדם חקיקה המעודדת צעירים להצטרף למפלגות ולהשתלב בפרלמנט, מתוך הבנה שהיעדר אופק פוליטי הוא מתכון לתסיסה. עם זאת, מימוש חזון זה ניצב בפני חסמים מבניים, ובראשם פער מגדרי עמוק: בעוד שנשים צעירות בירדן הן מהמשכילות באזור, שיעור השתתפותן בשוק העבודה ובפוליטיקה נותר מהנמוכים בעולם ועמד בשנת 2023 על פחות מ-14% (World Bank, 2023).

בזירה הבינלאומית והאזורית, הממלכה מיצבה את עצמה כנושאת דגל שילובו של הדור הצעיר בביטחון ושלוש. הפיכתה של ירדן למובילה עולמית בתחום לא הייתה מקרית, אלא פרי של קמפיין דיפלומטי אסטרטגי שהחל בשיא המאבק נגד הרדיקליזציה של דאע"ש בשנת 2015. נקודת המפנה ההיסטורית נרשמה באפריל באותה שנה, כאשר יורש העצר, הנסיך חוסיין, הפך בגיל 20 לאדם הצעיר ביותר שניהל אי פעם ישיבה של מועצת הביטחון של האו"ם. בנאומו המכונן, שבו טבע את המשפט "הצעירים הם הבטחה ולא סכנה", הניח הנסיך את התשתית לשינוי התפיסה ביחס לצעירים במזרח התיכון ואף מעבר לו. מנהיגותו האישית קיבלה ביטוי מעשי חודשים ספורים לאחר מכן, כשירדן אירחה בעמאן את פורום הצעירים העולמי, שם גובשה "הצהרת עמאן" ששימשה כבסיס להחלטה 2250 של מועצת הביטחון (Ministry of Foreign Affairs, 2021). המהלך, שהובל על ידי ירדן כ"יוזמת הטייטה", מיתג את הממלכה כמעצמת עוצמה רכה וביסס את דמותו של הנסיך חוסיין כקול המנהיגותי של דור ה-Z בזירה הבינלאומית (United Nations, 2015).

גם כיום, החלטה זו מהווה את הבסיס לתפיסת דיפלומטיית הצעירים הירדנית, השואפת להכשיר משלחות של "שגרירי שלום" המקדמים בעולם נרטיב של מתינות וסובלנות. במישור האזורי, ירדן פועלת כמרכז (Hub) לשיח גלובלי בנושאי פליטים, אקלים וביטחון, תוך ניצול מיקומה הגיאוגרפי כגשר בין המערב למזרח התיכון ובניית רשתות של מנהיגות צעירה המהוות בלם מרכזי מפני חדירת אידיאולוגיות קיצוניות למרחב הלבנט. בדרך זו, הצעירים הירדנים אינם נתפסים רק כנכס פנימי, אלא כסוכני השפעה רב-לאומיים המקדמים את היציבות האזורית ואת מעמדה המדיני של הממלכה בזירה הגלובלית.

לסיכום, בעוד מרוקו וירדן מתמרנות בין מציאות של מחסור במשאבים לבין פוטנציאל אנושי אדיר, איחוד האמירויות הערביות מתעלת את משאביה הרבים כדי להצמיח את דור העתיד של הממשל האמירתי. במקרה המרוקאי, הצעירים מהווים זרז לפיתוח ואמצעי לקידום "גשרים בין־בשתיים", ואילו ירדן פועלת כדי לטפח דור של "אזרחים יזמים" – צעירים המסוגלים לייצר לעצמם הזדמנויות כלכליות תוך שמירה על נאמנות לממלכה וליציבותה בלב המזרח התיכון הדינמי. על אף הנסיבות השונות, נראה שכל שלוש המדינות רואות בצעירים את הנכס החשוב ביותר להבטחת חוסן ועתידן, ומתוות את הדרך מלמעלה למטה.

פרק 5

קולות מהשטח

ניתוח תמטי של ראיונות עם מובילי ארגוני צעירים באזור

השלוש בשטח אינו מתחיל בהכרח בהצהרה אידיאולוגית,
אלא בעשייה משותפת.

”

“

אנחנו לא רוצים רק לדבר על הסכסוך, אנחנו רוצים לשפר את הארגון שלנו ולבנות שותפויות אמת... זה לא רק עבודה - זו צמיחה של קהילה שלמה. -

ויסאם זיאדה, מייסדת ארגון Takadom (מזרח ירושלים)

הפרק שלפנינו מהווה הזדמנות ללמוד מניסיונם המצטבר של צעירות וצעירים שבחרו להפוך את המושג המופשט של שיתוף פעולה אזורי במזרח התיכון לעשיית שטח יומיומית. במרחב שבו גבולות פיזיים ונרטיבים של סכסוך נתפסים לעיתים כגזירת גורל, הארגונים הללו פועלים כחלוצים המפלסים נתיבים חדשים של שותפות וידידות חוצת-גבולות.

הממצאים המוצגים נסמכים על סדרת ראיונות עומק שתוקפו באמצעות שאלון מקוון מפורט, ואשר נערכו עם מנהיגיהם של עשרה ארגוני צעירים ממרוקו, מירדן, מתוניסיה, מישראל, מפלסטין ומאזרבייג'ן, לצד נציגי הפזורה הכורדית באירופה. הדיאלוג עמם אפשר זיקוק של השיעורים שנלמדו בדרך: מודלים שהוכחו כיעילים בהתמודדות עם חסמים ואתגרים, גילויים בלתי צפויים ותובנות בדבר הפוטנציאל הטמון בדור הצעיר לעיצוב עתיד האזור. תובנות אלו מוצגות באמצעות שש תמות מרכזיות המפורטות להלן.

תמה 1: משיח על קיום משותף לעשייה משותפת (co-creation)

התמה הראשונה העולה מן המחקר היא המעבר משיח על "שלום" או "סובלנות" כשאיפות מופשטות ליצירת מודלים פרקטיים של עשייה משותפת המוטמעים בחיי היומיום. הצעירים והארגונים הפועלים באזור מבינים כי כדי לייצר שינוי בר-קיימא, יש לתרגם את הרעיונות לפרקטיקות פעולה - בין אם מדובר בניהול משאבים חיוניים ובין אם מדובר בניהול חיי דת משותפים במרחב רב-תרבותי. גישה זו מנטרלת את הדיון הפוליטי הטעון לטובת יצירת מנגנונים יישומיים, היוצרים ערך מוחשי לכל הצדדים.

דוגמה בולטת לתרגום ערכים לפרקטיקה סביבתית-כלכלית ניתן למצוא בפעילותו של ארגון **EcoPeace**, הפועל לקידום שיתוף פעולה סביבתי במשולש הגבולות ישראל, ירדן ופלסטין. הארגון מקדם את פרויקט ה-"Green Blue Deal", מודל המבוסס על היתרונות היחסיים של כל מדינה: ירדן מייצרת אנרגיה סולארית, וישראל מספקת מים מותפלים. ג'וליאן הראל, מורה ומתאם התוכניות בארגון (ראיון #9) מסביר כי הדיאלוג סביב צרכים קיומיים מאפשר לצעירים לבנות אמון בצל סכסוך. בעוד שסוג זה של שיתוף פעולה אינו חף ממחלוקות פוליטיות, הוא ממחיש כיצד צרכים סביבתיים יכולים לייצר תלות הדדית מעשית:

אנחנו לא מדברים רק על שלום, אנחנו מדברים על מים ואנרגיה... הצעירים יכולים להפוך לנקודת חשיבה לשינוי. הם יוצרים שיתוף פעולה ישיר ופרקטי חוצה-גבולות... ומספקים מרחב בטוח למצוא תוצאות של Win-Win שמעבר לסכסוך. הטבע אינו מכיר בגבולות שנתנו לו. אם אתה רוצה לפתור את זיהום הים, אתה חייב שיתוף פעולה.

המעבר משיח למעשים בא לידי ביטוי גם בתחום הדתי בפעילות המכון לתיאולוגיה באזרבייג'ן (**AIT - Azerbaijan Institute of Theology**). במקום להסתפק בשיח על "דו-קיום", המכון מיישם מודל המכונה "אחדות אסלאמית" (Unity of Islam), שמטרתו לשבור את המחיצות המבניות בין הקהילות הסוניות והשיעיות. המודל כולל הכשרת אנשי דת (אימאמים) שלומדים את שני הזרמים במקביל ומיועדים לשרת את כלל המאמינים. בשטח, פרקטיקה זו מתבטאת ב"מסגדי אחדות", שבהם מאמינים משני הזרמים מתפללים יחד באותו המרחב; הובלת התפילה מתחלפת בין אימאם סוני לאימאם שיעי, כשאימאמים משני המסורות מתפללים יחד, כשהם עומדים זה לצד זה ללא הפרדה באותו המרחב. אגיל שירינוב (ראיון #1), רקטור המכון, מתאר כיצד הפיכת התיאוריה למעשה דתי יומיומי מקדמת הבנה עמוקה בין הצעירים:

הניסיון שלנו הוא מהייחודיים בעולם האסלאמי. אנחנו מכינים אימאמים גם למסגדים סוניים וגם למסגדים שיעיים ולא מבדילים ביניהם. אנחנו מלמדים את השיעים סונה ומלמדים את הסונים שיעה גם כן. למה? כדי שהם יוכלו להכיר אחד את השני. אם תכירו אחד את השני טוב יותר, אז תבינו אחד את השני טוב יותר... אנחנו שולחים את הסטודנטים שלנו לטורקיה ולקזחסטן כדי להכיר את החוויה שלהם ולראות איך ניתן לייצר למידה משותפת בשטח.

שילוב הדוגמאות ממחיש כי המעבר משיח רעיוני לפרקטיקה יישומית מעיד על התקדמות לעבר אינטגרציה אזורית ולהעמקת הקשרים. בין אם מדובר בביטחון מים ובין אם בניהול חיי דת, ארגוני הצעירים מאמצים מודל של עשייה שבו השותפות אינה רק יעד, אלא אמצעי ליצירת ערך משותף ותלות הדדית ברחבי המזרח התיכון.

תמה 2: ערעור תפיסת ה"אחר" באמצעות מורשת משותפת ומפגש בין-תרבותי

תמה זו בוחנת את האופן שבו צעירים במרחב MENA רותמים את העבר, את המורשת המשותפת ואת המפגש הבלתי אמצעי כדי

לפרק הבניות חברתיות ותקשורתיות של ה"אחר", המוצג לעיתים באור שלילי ואף עוין. הממצאים מצביעים על כך שערעור תפיסות אלה מתאפשר כאשר ההיסטוריה אינה מוצגת כגורם המפריד בין הקבוצות השונות, אלא כגשר המאפשר לצעירים למצוא את עצמם בתוך הסיפור של ה"אחר". צעירים במרחב MENA ומחוצה לו מגדירים מחדש את זהותם מעבר לגבולות הלאומיים הצרים, תוך קידום זהות רבת-תרבותית ככלי מעשי לשבירת מחיצות פסיכולוגיות ופוליטיות ולערעור נרטיבים היסטוריים המנציחים פירוד ומחלוקות.

שיתוף הפעולה בין **תנועת הנוער העובד והלומד** (נוע"ל), תנועה משותפת לצעירים יהודים וערבים מישראל, ל**ארגון מימונה**, הפועל לשימור המורשת היהודית במרוקו, ממחיש כיצד המורשת והמפגש הפיזי שלובים זה בזה. סלווה אבוכאשף, חברה בצוות הקנים הערביים בתנועה ורכזת הבוגרים בחברה הערבית (ראיון #6), מתארת את עוצמת החוויה של המשלחת המשותפת למרוקו. לדבריה, המפגש עם ה"חיים האמיתיים" והמורשת החיה מאפשר לצעירים להשתחרר מהדימויים הרווחים באמצעי התקשורת וברשתות החברתיות:

באוקטובר 2022 יצאנו עם משלחת של צעירים למרוקו. זו הייתה משלחת היכרות שדיברה על חיים משותפים, והיינו ערבים [ערבים ישראלים], דרוזים ויהודים יחד. היה מזעזע במובן החיובי ומרגש להסתובב ברבאט, במלאח (היישוב היהודי הישן), ולראות את החיים המשותפים שם ולקבל הרגשה שאפשר לחיות ביחד. גם כשהצעירים המרוקאים באו לארץ בדצמבר 2022 הם ראו את החיים האמיתיים, ולא את ה"עולם השחור" ששמעו עליו בטלוויזיה; זה פותח עיניים.

השימוש במורשת ככלי לחיבור מקבל עומק נוסף בפרויקטים המנגישים פרקים היסטוריים מורכבים מתוך נקודת מבט אזורית. הפרויקט "From Hate to Hope", שגם הוא פרי שיתוף פעולה של שני הארגונים, עוסק בלימודי השואה דרך נרטיבים צפוף אפריקאיים. ג'ורג' סטיבנס, מנהל פרויקטים בין-לאומיים בתנועה (ראיון #6) מסביר:

ב־2023 יצרנו פרויקט חדש להכשרת מורים ממרוקו ומנהלים, עובדי רשויות מקומיות, ובעלי תפקידים ממוזיאונים בנושא הוראת השואה מכיוון שלא מלמדים את הנושא הזה ברוב המדינות במזרח התיכון ובצפון אפריקה. [...] עבדנו על התאמת התכנים לאזור של צפון אפריקה וביטויי השואה במרחב המקומי. לאחר חצי שנה של הכשרה במרוקו יצאנו לסיור לימודי בפולין ובגרמניה. זו הייתה המשלחת הראשונה של אנשי חינוך מהעולם הערבי והמוסלמי לשם. המסע והחומרים היו בערבית ובמרוקאית (דאריג'ה). זה קרה בזמן המלחמה ודרש לבנות אמון רגשי וחברתי, והתרגום היה לא רק לשוני – אלא תרבותי, כדי שיהיה ביטוי למסורת ולמנהגים שלנו ושלהם וכך יתפתח כבוד הדדי. בסוף המסע קיבלנו משוב מאוד חיובי מהמשתתפים שהביעו רצון ללמד על זה, להרחיב את העשייה, ושה שינה להם את החיים ואת הפרספקטיבה. [...] זה חיזק את ההבנה שמפגשים טרנספורמטיביים לא יכולים להיות תיאורטיים בלבד, אלא חשוב גם הפן התרבותי-רגשי.

באופן דומה, ארגון **Yekmal**, הפועל בגרמניה בקרב הפזורה הכורדית ומהווה מרכז לצעירים שהגיעו מסוריה, טורקיה ועיראק, מדגים כיצד רב-לשוניות יכולה לשמש גשר בין זהויות ומקור לסולידריות אזרחית. הארגון מאפשר לצעירים שגדלו במערכות עוינות זו לזו להיפגש תחת קורת גג אחת. אראם אקיל, מנהל שותף בארגון (ראיון #4) מדגיש את הרבת-תרבותיות כנכס ולא כגורם מפריד, ואת הפתיחות של הצעירים:

Yekmal בכורדית פירושו 'בית אחד'... אנחנו משתמשים בשש שפות בארגון שלנו: כורדית, פרסית, ערבית, טורקית, אנגלית וגרמנית. הרבה קהילות מגיעות אלינו... אנחנו רוצים שצעירים יראו בזהות שלהם נכס. באזור MENA המבוגרים לא תמיד לוקחים את הנוער ברצינות, אבל כאן הם תורמים לפתיחות ובונים קשרים שחוצים את הסכסוכים המקוריים.

תהליך זה, המבוסס על היכרות עם המורשת והאנושיות של ה"אחר", מעודד לעיתים את הצעירים לאמץ תפיסה של "אזרחות גלובלית". סופיאן סעודי, נשיא ארגון **YES – Youth Empowering Society** במרוקו, משתף בחוויה אישית טרנספורמטיבית ומדגיש את הצורך ליצור לצעירים מרחב בטוח למפגש:

התפקיד שלנו הוא העלאת מודעות... לא רק מודעות לסביבה הקרובה שלהם, אלא למעמד שלהם כ"אזרחים גלובליים". מה שקורה במדינה אחרת יכול להשפיע עליך ולהפך. הדרך לעשות זאת היא לשבור את המחסומים המחשבתיים של "אני טוב ממך" או "אתה הוא הרשע". הדרך הטובה ביותר היא לשבת יחד וליצור סביבה בטוחה לצעירים להיפגש. אתן לך דוגמה אישית. ב־2012 השתתפתי לראשונה בכנס בין-לאומי. פגשתי שם מצרים, פלסטינים וגם ערבים אזרחי ישראל (ערביי 48). הייתי בהלם כשראיתי לראשונה דרכון ישראלי; הייתה לי רתיעה פנימית. אבל אז גיליתי שמדובר בבני אדם בדיוק כמוני.

לסיכום, שילוב הקולות הללו מעיד כי הצעירים רותמים את המורשת המשותפת כפלטפורמה ליצירת שפה אזורית חדשה. היכולת להמיר את הדימויים המקטבים של עולם בצבעי שחור ולבן בתפיסת מציאות מורכבת ואנושיות הדדית מאפשרת לפרק נרטיבים

היסטוריים וסטריאוטיפים פוליטיים, ולבסס סולידריות אזרחית ואזרחית וגלובלית, המערערת על חומות ההפרדה הפסיכולוגיות במרחב MENA.

תמה 3: חוסן אדפטיבי בצל סכסוך, חסמים מבניים והמחיר האישי

לצד ההזדמנויות לשיתוף פעולה, פעילות הצעירים במרחב MENA מוגבלת בשל חסמים אידיאולוגיים וביטחוניים, הנובעים מהיותו של האזור מרחב רווי סכסוכים ומתחים בין קבוצות שונות. תמה זו חושפת את המחיר האישי והארגוני הכבד שגובה העשייה בתוך מציאות של קונפליקט מתמשך, שבה יוזמות אזרחיות חוצות גבולות נתפסות לעיתים כחריגות או שנויות במחלוקת, ולעיתים אף כאיום על הלכידות הפנימית והביטחון הפיזי. הצעירים והארגונים נאלצים לנווט בזהירות רבה במרחב חברתי טעון, ולאמץ אסטרטגיות של "פעילות שקטה" ודיסקרטיות כדי להבטיח את שלומם של המשתתפים ואת המשכיות העשייה.

נתוני השאלון המקוון מאששים מציאות זו, כאשר "חוסר יציבות פוליטית" דורג כחסם המשמעותי ביותר, לצד "לחץ חברתי" וביקורת סביבתית. דוגמה למורכבות זו עולה מראיון עם ארגון הפועל בתחומי הרשות הפלסטינית ובגדה המערבית. המרואיין מתאר מצב שבו עצם הקשר עם "האחר" או אפילו עיסוק בנושאים של בניית שלום עלול לעורר התנגדות חברתית ואף מתקפות מהסביבה הקרובה, דבר המצריך ניהול סיכונים מתמיד והורדת פרופיל ציבורי. המרואיין (ראיון #5) משתף באחריות המלווה את עבודתו תחת לחץ הסביבה:

הם תקפו אותנו כחלק מקמפיין של התנגדות לשיתופי פעולה מהסוג הזה. זה הגיע למצב שבו ביקשתי להסיר את הלוגו של הארגון מהפרסומים עד שהרוחות יירגעו, כי אני מפחד עבור הקהילה שלי ועל האנשים שעובדים איתי. קיים פער רגשי עמוק – הצעירים כאן מרגישים שהעולם הפך אדיש לסבל שלהם, וזה הופך את מלאכת בניית הגשרים למורכבת ומסוכנת הרבה יותר.

בנוסף לחסמים החברתיים, הקונפליקטים האזרחיים מייצרים חסמים לוגיסטיים משמעותיים, קוטעים את הרציפות המרחבית ומקשים על הניידות ועל היכולת לייצר אינטראקציה אזרחית. מאמון חריסאת מארגון **URI – United Religions Initiative MENA** (ראיון #7) מתאר מציאות שבה גבולות סגורים ומתחים בין מדינות שכנות הופכים את המפגש הפיזי לכמעט בלתי אפשרי:

יש לנו אתגרים עצומים... למשל, משתתפים מתימן או מסוריה לא יכולים להגיע למפגשים אזרחיים בגלל הגבלות תנועה וסכסוכים בין המדינות. האתגר שלנו הוא לבנות חוסן לקבוצות הללו כדי שימשיכו לפעול מקומית גם כשאין להן אפשרות פיזית לפגוש את עמיתיהן במדינות השכנות. אנחנו חייבים לייצר מודלים של עבודה שלא תלויים רק במפגש הפיזי, שכרגע חסום בפנינו.

מציאות זו מחייבת את הארגונים לפעול בזהירות יתרה כדי לשמר אמון בתוך קהילותיהם. מרואיין אנונימי (ראיון #8) מסביר כי הדיסקרטיות והנסיגה מהמרחב הדיגיטלי אינן נובעות מחוסר שקיפות, אלא מהוות אסטרטגיית הישרדות הכרחית כדי למנוע הטרדות או מתקפות כלפי הפעילים בסביבתם הטבעית:

בנקודה מסוימת צריך לדעת לקחת צעד אחורה. אני עקשן מאוד כשזה נוגע לביטחון האנשים שלי. המשתתפים חוששים שמא יותקפו או שמשפחתם תוטד בשל המעורבות שלהם בפעילויות רגישות באזור כל כך מתוח. לכן עדיף להגן עליהם ולהתייחס למערכת היחסים איתם כחברית ואישית, ולא לנצל את הפעילות שלהם בשביל פרסום או 'לייקים' ברשתות החברתיות. צריך להבין לעומק את המציאות הגיאופוליטית ואת הטאבוים האזרחיים כדי לא לסכן אף אחד.

מציאות זו מעלה את השאלה כיצד מצליחים המנהיגים הצעירים לשמר את האמונה בשותפות בזמן משבר אזרחי. כאן בא לידי ביטוי תפקידה הקריטי של התשתית הארגונית, שאינה רק פלטפורמה לניהול פרויקטים, אלא עוגן של חוסן אדפטיבי המגן על הפרט ועל העשייה מפני טלטלות האזור. ג'ורג' **מהנוער העובד והלומד** בישראל (ראיון #6) מזקק תובנה זו בהסבירו כי בעתות משבר, המבנה הארגוני הופך למבצר של המשכיות:

חברויות אישיות הן חשובות, אבל בזמן מלחמה או משבר הן עלולות להתפרק תחת הלחץ. ארגונים, לעומת זאת, מייצרים יחסים שהם הרבה יותר בני-קיימא ויציבים. הם בונים תשתית, מפתחים מודלים חינוכיים ויודעים לשרוד זמנים קשים. ארגון נותן לצעיר את ה'גב' ואת המרחב הבטוח להמשיך להאמין בשותפות גם כשהכול מסביב בוער.

שילוב הקולות הללו מבהיר כי החיים והפעילות במרחב רווי אתגרים מעצבים מחדש את אופי הפעילות של ארגוני הצעירים. המעבר ל"פעילות שקטה", בניית רשתות המבוססות על אמון אישי, מציאת דרכים יצירתיות למפגשים שאינם פיזיים והימנעות מחשיפה דיגיטלית הם אסטרטגיות הסתגלות שבאמצעותן מצליחה המנהיגות הצעירה לשמר ערוצי קשר חיים ופעילים. היכולת להמשיך

בעשייה למרות הלחץ החברתי, המחסומים הפיזיים והמחיר האישי מעידה על חוסן אדפטיבי יוצא דופן של צעירים אלו כסוכני שינוי במציאות מורכבת.

תמה 4: מנהיגות נשית ככוח מניע לאינטגרציה אזורית

חוויותיהן של נשים וההזדמנויות למנהיגות העומדות בפניהן משתנות במידה ניכרת ברחבי האזור, וזאת בהתאם לגורמים כגון לאום, סוג המשטר, מבנה החברה, מעמד משפטי, רקע סוציאקונומי וקרבה לאזורי סכסוך. אולם, בהקשרים שנחקרו כאן, נושא המגדר עולה מן המחקר לא רק כסוגיה של שוויון זכויות, אלא כקול ייחודי, המתאפיין לעיתים קרובות בשילוב נקודות מבט של חמלה, הכלה ופרגמטיזם במסגרת העשייה האזורית. המנהיגות הנשית מאתגרת את המבנים הממסדיים המסורתיים והריכוזיים, ומציעה במקומם מודלים המבוססים על הקשבה, הכלה ופתרון בעיות בתוך הקהילה.

דוגמה בולטת להעצמה נשית ככלי ליציבות חברתית עולה מפעילות ארגון **YES (Youth Empowering Society)** במרוקו. הארגון מוביל את פרויקט "Hear My Voice", המעניק לנשים בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית כלים להשמעת קולן בשיח הציבורי ולמאבק בקיצוניות. סופיאן (ראיון #3) מסביר כי המנהיגות הנשית היא תנאי הכרחי לדמוקרטיזציה וליכולת של החברה להתנגד לתהליכי רדיקליזציה:

הארגון פועל להעצמת נשים מתוך הבנה שהן סוכנות שינוי מרכזיות. דרך פרויקט 'Hear My Voice', אנחנו מעניקים לנשים את הכלים להשמיע את קולן, להשתתף בתהליכים פוליטיים מקומיים ולהילחם בקיצוניות. מאז 2018 אנחנו פועלים בשטח כדי ללמד נשים על זכויותיהן, כי אנחנו מאמינים שחברה שבה לנשים יש קול היא חברה יציבה וחסינה יותר.

במקביל, ויסאם, מארגון **Takadom**, הפועל במזרח ירושלים ובגדה המערבית (ראיון #5), מקשרת באופן ישיר בין פיתוח מנהיגות נשית מקומית לבין היכולת להוביל פרויקטים של בניית שלום. היא מתארת כיצד משבר הקורונה שימש כנקודת מפנה, שבה נשים תפסו את עמדות ההנהגה בקהילה מתוך צורך פרגמטי, וכיצד כוח זה מתורגם כעת לשותפויות אזוריות:

התחלתי להבין שבתקופת הקורונה, הקבוצה שהושפעה ביותר הייתה נשים. הן הפכו למנהיגות של הבית והקהילה בזמן המשבר. עבורי, בניית שלום ותוכניות להעצמת נשים הן לא רק עבודה – זו צמיחה של קהילה שלמה. נשים תופסות את האינטגרציה האזורית כהזדמנות להחליף את הריכוזיות הגברית הישנה בגישות פרגמטיות המבוססות על שיתוף פעולה. אנחנו לא רוצות רק לדבר על הסכסוך, אנחנו רוצות לשפר את הארגון שלנו ולבנות שותפויות אמת.

דוגמה נוספת לחשיבותו של המבט המגדרי עולה מפעילותו של ארגון המתמקד בזכויות מיעוטים דתיים וחופש דת. הממצאים מצביעים על כך שנשים בתוך קהילות המיעוט הן לעיתים קרובות אלו שמובילות את הקו המפייס והמכיל ביותר, תוך שהן פועלות לחיבור בין קהילות מודרות (ראיון #10):

העבודה שלנו עם צעירים וסטודנטים מדגישה מאוד את תפקידן של נשים מקהילות המיעוט. הן נמצאות בחזית של בניית שלום ופיוס. המנהיגות שלהן מאופיינת בגישה שאינה לעומתית, אלא כזו שמדגישה את המורשת המשותפת והגיוון התרבותי. אנחנו רואים שנשים מצליחות לייצר שותפויות אזוריות סביב נושאים של חופש דת ומצפון בצורה שבונה גשרים אמיתיים בין חברות.

מניתוח חלק זה עולה כי נשים מנהיגות במזרח התיכון הן גורם משמעותי, התורם ללכידות החברתית ולאינטגרציה אזורית. דרך העצמה פוליטית, הובלה קהילתית בעתות משבר וקידום זכויות מיעוטים, נשים מציעות אלטרנטיבה למודלים מסורתיים של מנהיגות ומניעות אינטגרציה המבוססת על צרכים אנושיים, פתיחות, סובלנות ושיתוף פעולה חוצה-גבולות.

תמה 5: טכנולוגיה כאמצעי חוצה-גבולות להנגשה והפצת ידע

תמה זו מתמקדת בשימוש בכלים טכנולוגיים ודיגיטליים כדי לגשר על פערים היסטוריים וגיאוגרפיים, ולאפשר המשכיות של שיתוף פעולה גם כאשר המציאות הפוליטית אינה מאפשרת מפגש פיזי. הצעירים רותמים את החדשנות לא רק כאמצעי טכני, אלא ככלי חינוכי המייצר אקוסיסטם אזורי של שיתוף ידע.

דוגמה בולטת לכך עולה מפעילות ארגון **מימונה** במרוקו, המשתמש בטכנולוגיות מתקדמות כמו מציאות רבודה (AR) וסיוורים וירטואליים ב־360 מעלות כדי לשמר ולהנגיש את המורשת היהודית. עבור מנהיגי הארגון, הטכנולוגיה היא אמצעי מרכזי לחיבור הדור הצעיר למגוון התרבותי של ארצם באופן אקטיבי ומודרני. עבדו אל־כאוכבי, מנהל החינוך בארגון (ראיון #2), מסביר את הרציונל

"אנחנו משתמשים בטכנולוגיה, כמו צילום 360 ומציאות רבודה, כדי לשמר את המורשת ולבנות מחדש אתרים שאינם נגישים פיזית. זה לא רק עניין של היסטוריה, זה כלי חינוכי. אנחנו רוצים שצעירים יראו שהשקעה בזה היא לא רק עניין שטחי לאלוטות... אלא משהו שמייצב את המדינה. הטכנולוגיה עוזרת לנו להפוך את רעיון הדוקטור למשהו שהצעירים לוקחים בו חלק פעיל דרך פרויקטים של שימור ותיקון."

בנוסף, הטכנולוגיה משמשת כאמצעי להפצה ולהנגשה של ידע, כפי שעולה מהראיון עם ארגון המפעיל פלטפורמת למידה מקוונת המאפשרת לצעירים מכל רחבי האזור לצרוך תכנים בנושאי זהות ובניית שלום, ובכך מייצר תשתית לימודית שאינה תלויה במעבר גבולות פיזי (ראיון #8):

יש לנו פלטפורמת למידה מקוונת עם קורסים על זהות, בניית שלום וקיום משותף. זה מאפשר לנו להגיע לצעירים ולסטודנטים באוניברסיטאות, ולספק להם תכנים שקשה להשיג במקומות אחרים. הטכנולוגיה היא כלי קריטי להעברת המסרים שלנו ולבניית יכולות אצל הצעירים באזור MENA, במיוחד כשהתנועה הפיזית מוגבלת.

הטכנולוגיה, אם כן, אינה רק כלי הנגשה, אלא התשתית המאפשרת למנהיגות הצעירה של המזרח התיכון להמשיך ולהשפיע גם כאשר היא פועלת מחוץ לגבולות הגיאוגרפיים של האזור, כפי שיוצג בתמה הבאה. עם זאת, חשוב לציין כי במזרח התיכון קיים "פער דיגיטלי", וצעירים באזורי פריפריה, במחנות פליטים או מלחמה עשויים שלא להפיק תועלת שווה ממגמה זו.

תמה 6: הפזורה כמרחב השפעה בטוח ו"ארגז חול" ליוזמות

תמה זו חושפת היפוך של המודל הקלאסי לשינוי חברתי – במקום שתהליכי פיוס ואינטגרציה יצמחו מתוך המרחב הגיאוגרפי של מדינת האם ויתפשטו החוצה, הם נבנים לעיתים מחוץ לאזור – בערים כמו ברלין, פריז או לונדון – ומשם זולגים בחזרה אל אזור MENA. הפזורה מתפקדת כמעין "ארגז חול" (Sandbox), שבו חופש הפעולה הפוליטי והביטחוני מאפשר לצעירים לייצר מודלים של עבודה משותפת שקשה, ולעיתים בלתי אפשרי, ליישם במדינות המקור בשל מגבלות פוליטיות או חברתיות. כאן חשוב לציין שגם צעירים בני התפוצות באירופה, באמריקה וברחבי העולם מתמודדים עם אפליה, קשיים בירוקרטיים הקשורים בוויזות, אישורי שהייה ולעיתים גם לחץ קהילתי. ואולם, היכולת לפעול באופן חיצוני לגבולות הגאוגרפיים של אזור MENA מאפשרת גמישות מסוימת.

הדוגמה המובהקת ביותר למגמה זו עולה מפעילותו של ארגון **Yekmal**, הפועל בגרמניה ומשמש מרכז לצעירים שהיגרו מסוריה, עיראק וטורקיה. המפגש במרחב האירופי מאפשר לצעירים הללו לפרק את המטענים הלאומיים ולבנות סולידריות אזרחית חדשה, אותה הם מעבירים בחזרה למשפחתם וקהילותיהם במדינת האם. אראם (ראיון #4) מדגיש את חופש הפעולה היחסי שמעניקה השהות מחוץ לאזור MENA:

במדינות המקור באזור MENA, הפוליטיקה נשלטת על ידי מנהיגים ותיקים והיררכיות נוקשות שלא משאירות מקום לצעירים. כאן בגרמניה, בארגון שלנו, אנחנו מצליחים להושיב יחד צעירים שגדלו תחת נרטיבים של אויבות – כורדים וערבים מסוריה או מטרוריה. המרחב הזה בגרמניה מאפשר לנו לבנות מודל של 'בית אחד' (יקמאל), שבו הם לא רק חיים יחד, אלא לומדים לייצר מנהיגות משותפת. את הכלים האלה, של רב-לשוניות וכבוד הדדי, הם מעבירים הלאה דרך הרשתות החברתיות למשפחות ולחברים שנשארו מאחור, ובכך הם זורעים זרעים של שינוי תפיסתי בתוך האזור עצמו.

תפקיד הפזורה כגשר המייצא יוזמות ורעיונות ומחולל שינוי במזרח התיכון עולה גם מפעילותם של ארגונים אזוריים כמו **United Religions Initiative (URI)**. מאמון חריסאת (ראיון #7) מציין כי לעיתים קרובות, הצעירים שנחשפו למודלים של שיתוף פעולה בזמן שהותם בחו"ל או במפגשים בין-לאומיים הם אלו שחוזרים ומקימים את "חוגי שיתוף הפעולה" במדינותיהם:

אנחנו רואים שהקשרים החזקים ביותר נוצרים לפעמים דווקא כשהצעירים נמצאים מחוץ למדינות שלהם. בחו"ל, החסמים הפיזיים והפוליטיים נעלמים. הם מגלים שהבעיות של צעיר מתימן דומות לאלו של צעיר מירדן. המפגש במרחב ניטרלי של הפזורה מאפשר להם לייצר רשתות של מנהיגות שהן חסינות יותר לסכסוכים המקומיים. כשהם שומרים על קשר עם השטח ב-MENA, הם הופכים למתווכים של רעיונות חדשים ושל מודלים לאינטגרציה שקשה היה לדמיין בתוך המציאות המקוטבת של האזור.

תמה זו מצביעה על כך שהפזורה היא רכיב קריטי בביטחונם ובחוסנם של ארגוני הצעירים. היא מאפשרת להם לעקוף גבולות סגורים ופיקוח הדוק, ולהפוך את הניסיון שנרכש מחוץ לגבולות המזרח התיכון למקור השראה עבור הקהילות במדינות האם, ובלבד שכוחם

של הצעירים מתועל ליצירת שינוי חיובי. הפזורה אינה רק מקלט עבור פליטים ומהגרים, אלא מרחב השפעה אסטרטגי וגשר בין המזרח התיכון לבין העולם שמעבר לו.

שש התמות מבטאות את האופן שבו צעירי האזור מקדמים אזוריות מזרח־תיכונית "מלמטה למעלה", בזכות כושר הסתגלות וחוסן המאפשרים להם לנוע בגמישות בין עשייה מקומית, רשתות דיגיטליות ומרחבי הפזורה של המזרח התיכון. המנהיגות הצעירה מצליחה להמיר פילוג ועוינות לעשייה משותפת חוצת־גבולות (Co-creation), תוך רתימת מנהיגות נשית, מורשת משותפת וזהות גלובלית כעוגנים של שינוי. בכך, הצעירים אינם רק קהל יעד, אלא אדריכלים ושותפים אסטרטגיים לעיצוב עתיד המזרח התיכון.

מסקנות והמלצות

In my youth I longed for the unknown, and for the unknown I am still longing.

– Gibran Khalil Gibran, Youth and Age

מחקר זה ביקש לבחון את תפקידם של צעירים וארגוני צעירים בתהליכי אזוריות במזרח התיכון ובצפון אפריקה, במציאות אזורית המאופיינת בקישוריות גוברת מצד אחד, ובפיצול פוליטי, כלכלי וחברתי מתמשך מצד שני. ממצאי המחקר מצביעים על כך שלא ניתן לגשר על הפער בין קישוריות פיזית לבין אינטגרציה חברתית רק באמצעות הסכמים מדינתיים או מסילות רכבת, כבישים וצינורות גז. הוא מחייב תשתית אזורית רחבה, גמישה ובת־קיימא, שבמסגרתה ארגוני צעירים יכולים למלא תפקיד מרכזי כמחוללי עשייה ושיתופי פעולה חוצי־גבולות.

במובן זה, צעירים אינם רק קהל יעד למדיניות אזורית סביב דמוגרפיה, תעסוקה ויציבות פנים, אלא שחקנים פעילים בעיצוב "אזוריות אזורית" הצומחת מלמטה למעלה. הם פועלים במרחב שבין המקומי, האזורי והגלובלי, בין צרכים פנימיים להזדמנויות מן החוץ, ובין חזון מדיני מופשט לבין פרקטיקה יומיומית של עשייה משותפת חוצת־גבולות.

א. מסקנות מרכזיות

- 1. מתפיסת הצעירים כנטל דמוגרפי לנכס אסטרטגי:** ממצאי המחקר מצביעים על שינוי פרדיגמטי באופן שבו נתפס תפקידם של צעירים באזור. במקום לראות בהם בעיה, אתגר דמוגרפי ולעיתים אף איום ליציבות הפנים וקבוצה העשויה להיות טרף קל לגורמים קיצוניים, מתחזקת התפיסה הרואה בהם נכס אסטרטגי וכשותפים פעילים בעיצוב עתיד האזור. צעירים וארגוני צעירים אינם עוד מושא פסיבי למדיניות, אלא מעצבי נורמות, בוני רשתות ומחוללי אמון, המסוגלים ליצור תשתית קשרים חברתיים חוצי־גבולות הפונה אל העתיד.
- 2. פיתוח שיתופי פעולה דרך עשייה משותפת (Co-creation):** אחת התובנות המרכזיות שעלו מן המחקר היא הצורך לעבור מפעילות המתמקדת בדיאלוג ובשיח, העשויים לעיתים לסוב סביב מושגים טעונים כגון "שלום" ו"נורמליזציה", אל פרקטיקות של יצירה משותפת מבוססת־פרויקטים. ארגוני צעירים נוטים לבסס שיתופי פעולה סביב אתגרים קונקרטיים כגון מים, אקלים, אנרגיה מתחדשת, תעסוקה, יזמות ואוריינות דיגיטלית. במובן זה, נראה ש"השלום" בשטח אינו מתחיל בהכרח בהצהרה אידיאולוגית, אלא בעשייה משותפת, שבמסגרתה כל צד תורם ליצירה משותפת של ערך, אמון ותלות הדדית חיובית. עם זאת, חשוב לציין שמתחים ומחלוקות הנובעים מהקשרים פוליטיים אזוריים אינם בהכרח נעלמים, וחשוב שהארגונים הפועלים יהיו בעלי הכשירויות הנדרשות להתמודד עמם, כמפורט בנספח ג'.
- 3. יחידת הארגון כמפתח לקידום תהליכי אזוריות:** המחקר מראה כי יחידת הפעולה המרכזית בתהליכי האינטגרציה האזורית המתהווים אינה הפרט (רמת המיקרו), אלא הארגון והרשת (רמת הביניים). התשתית הארגונית מספקת לפעילים "גב" ומרחב בטוח שמאפשרים להם להמשיך להאמין בשותפות "גם כשהכול מסביב בוער". הארגונים הם שמספקים את התשתית המוסדית, מפתחים מודלים חינוכיים, ומייצרים מערכות יחסים יציבות ובנות־קיימא שמתורגמות לחוסן אדפטיבי מול אי־יציבות.
- 4. חוסן אדפטיבי בתקופות משבר:** במציאות אזורית המאופיינת באי־ודאות, מתיחות וסיכונים פוליטיים וביטחוניים, ארגוני צעירים מפתחים דפוסים של חוסן אדפטיבי. הם לומדים לפעול בזהירות, לשנות שפה, להתאים פורמטים ולשמר קשרים גם כאשר המרחב הציבורי הופך לעוין. תובנה מרכזית בהקשר זה היא חשיבותה של "פעילות שקטה" – עבודה מקצועית, דיסקרטית ומתמשכת המאפשרת לשיתופי פעולה לשרוד גם בתקופות שבהן הצהרות פומביות אינן אפשריות ו/או עלולות לסכן את המשתתפים.
- 5. קהילות הפזורה כחממות לאזוריות אזוריות:** קהילות פזורה מזרח־תיכוניות באירופה ובמרחבים אחרים התגלו במחקר כמרחבים חשובים ליצירת קשרים אזוריים חוצי־גבולות. במקרים מסוימים, דווקא מחוץ לאזור, צעירים ממדינות המצויות ביחסי עוינות מצליחים להיפגש, לפתח שפה משותפת ולבחון מודלים חדשים של שיתוף פעולה. במובן זה, הפזורה משמשת מעין "ארגז חול" (Sandbox) לאזוריות אזורית – מרחב בטוח יחסית שבו ניתן להתנסות במודלים של אמון, סולידריות ופעולה משותפת, לקראת העברתם האפשרית אל המרחב המזרח־תיכוני.
- 6. מנהיגות נשית כזרז לאינטגרציה אזורית:** ממצאי המחקר מדגישים את תפקידה הייחודי של מנהיגות נשית צעירה בקידום

שיתופי פעולה אזוריים. נשים מובילות במרחב האזרחי נוטות לפתח מודלים של הכלה, תיווך, פיוס ופתרון בעיות קהילתיות, ולעיתים מצליחות לפעול במרחבים שבהם שיח פוליטי פורמלי נותר חסום. מעורבותן אינה רק סוגיה של ייצוג, אלא רכיב מהותי בבניית תהליכים אזוריים רגישים, מגוונים ובנייקיימא.

7. **חיבוריות אזורית כמענה לאתגרים פנימיים:** המחקר מצביע על כך שהפנייה אל המרחב האזרחי אינה באה על חשבון ההתמודדות עם אתגרים מקומיים, אלא עשויה להוות חלק מן המענה להם. עבור צעירים רבים, שיתופי פעולה אזוריים פותחים אופקים של תעסוקה, יזמות, למידה, משמעות ושייכות. במובן זה, חיבורים "מבחוץ" יכולים לסייע בהתמודדות עם אתגרים "מבפנים", באמצעות יצירת מרחבי פעולה חדשים מעבר לגבולות המדינה.

ב. המלצות אופרטיביות

1. **חיזוק ארגונים ורשתות צעירים אזוריות כמכפיל כוח להשפעה:** יש לתעדף השקעה בבניית יכולות מוסדיות של ארגוני צעירים ורשתות אזוריות, לרבות חיזוק מנגנוני ניהול, תכנון אסטרטגי, שימור ידע, פיתוח צוותים, מדידה והערכה, ותיאום בין ארגונים. השקעה זו מאפשרת להפוך סוכנות אישית לכוח מוסדי מתמשך, ולבסס רציפות תפקודית, חוסן ארגוני ויכולת עמידה גם כאשר מנהיגים בודדים מתחלפים או כאשר המרחב הפוליטי נעשה תנודתי יותר. כמו כן, על קרנות, תורמים ומוסדות בין לאומיים לעבור ממימון של פרויקטים קצרי-טווח להשקעה בתשתיות ארגוניות ארוכות-טווח (Core Funding). כדי שארגוני צעירים יוכלו לפעול כגורמי חוסן אזוריים, הם זקוקים לא רק לתקציבי פעילות, אלא גם לתמיכה בבניית צוותים, ניהול ידע, תכנון אסטרטגי, מדידה והערכה ופיתוח יכולות מוסדיות.

2. **קידום יוזמות של עשייה סביב אתגרים משותפים (Co-creation):** יש לתמוך ביוזמות המייצרות ערך מעשי סביב אתגרים משותפים כגון אקלים, מים, אנרגיה, תעסוקה, טכנולוגיה וחינוך. פרויקטים מסוג זה מאפשרים לבנות אמון דרך עשייה, להפחית התנגדויות פוליטיות, וליצור תחושת תועלת הדדית בקרב המשתתפים. במקום להתחיל משיח אידיאולוגי, יש להתחיל באיתור מענה לבעיה משותפת. פעילות כזו בטווח הארוך יכולה להוביל ליצירת תשתית חזקה יותר לפיוס בין עמי האזור.

3. **פיתוח כשירויות לדיפלומטיית צעירים וניהול פרויקטים חוצי-גבולות:** על מוסדות חינוך, ארגוני חברה אזרחית ושותפים בין-לאומיים לפתח תוכניות הכשרה ייעודיות לדיפלומטיית צעירים. תוכניות אלו צריכות לכלול מיומנויות של גישור חוצה-תרבויות, ניהול רשתות, עבודה דיגטלית אזורית, הובלת פרויקטים בין-לאומיים, יכולת עבודה עם שחקנים ממשלתיים, אזרחיים ועסקיים שונים, התמודדות עם קונפליקטים וסביבות עבודה מורכבות מבחינה פוליטית, ותקשורת בין-קהילתית. כשירויות אלו אינן רק "רכות", אלא תשתית מקצועית להשתלבות צעירים בכלכלה ובחברה אזרחית מתפתחת.

4. **יצירת מרחבים בטוחים לפעילות אזרחית:** על תורמים, מוסדות בין-לאומיים ובעלי עניין אחרים להכיר בכך שלא כל שיתוף פעולה יכול או צריך להיות פומבי. בתקופות של מתיחות, יש חשיבות רבה למרחבים מקצועיים, דיסקרטיים ובטוחים, המאפשרים לצעירים לשמור על קשרי עבודה מבלי לחשוף אותם לסיכון חברתי, פוליטי או ביטחוני. "פעילות שקטה" אינה חולשה, אלא לעיתים תנאי הכרחי להמשכיות.

5. **השקעה בקהילות הפזורה כגשרים אזוריים:** יש להכיר בקהילות הפזורה המזרח-תיכוניות כמשאב אסטרטגי לבניית אזוריות אזרחית. ארגוני צעירים, סטודנטים, מהגרים ופליטים החיים באירופה ובמרחבים נוספים יכולים לשמש גשרים בין חברות, לפתח מודלים של סולידריות אזרחית, וליצור מרחבי ניסוי בטוחים לשיתופי פעולה אזוריים. מומלץ להקצות משאבים ייעודיים לתוכניות פזורה, במיוחד בתחומי מנהיגות, יזמות, תרבות ודיאלוג.

6. **שילוב קבוע של צעירים בפורומים אזוריים:** על ממשלות, מוסדות אזוריים, כנסים בין-לאומיים ומסגרות המשך להסכמים מדיניים לשלב נציגות קבועה של ארגוני צעירים וצעירים בכלל. שילוב זה צריך להיות מהותי ולא סמלי בלבד: צעירים צריכים להשתתף בעיצוב סדר היום, בהצגת צרכים מהשטח, ובהובלת יוזמות המשך. ללא שכבה אזרחית צעירה, הסכמים מדיניים יתקשו לחלחל אל החברה ולייצר השפעה ארוכת טווח.

7. **תמיכה במנהיגות נשית צעירה:** יש לפתח רשתות אזוריות לנשים צעירות המובילות יוזמות בתחומי פיוס, קהילה, חינוך, יזמות ומניעת רדיקליזציה. תמיכה זו צריכה לכלול מימון, הכשרה, ליווי מקצועי, נראות בין-לאומית ומנגנוני הגנה מפני חסמים חברתיים ופוליטיים. מנהיגות נשית היא אחד ממנועי האזוריות האזרחית המרכזיים.

8. **פיתוח מרחבים דיגיטליים אזוריים ליזמות ולתעסוקה:** יש לעודד הקמה של פלטפורמות דיגיטליות אזוריות המאפשרות לצעירים לפתח שיתופי פעולה מקצועיים גם כאשר גבולות פיזיים, מגבלות ויזה או מתחים פוליטיים מקשים על מפגש ישיר.

פלטפורמות מסוג זה יכולות לתמוך ביזמות, עבודה מרחוק, הכשרה מקצועית, חילופי ידע וחונכות (מנטורינג) חוצת-גבולות.

9. **שימוש במורשת משותפת ככלי לבניית אמון:** מומלץ לתמוך בפרויקטים חינוכיים ותרבותיים העוסקים במורשת משותפת, היסטוריה אזורית, זיכרון קהילתי וקשרים בין-דתיים. שימוש בכלים דיגיטליים וטכנולוגיות מתקדמות, כגון מציאות רבודה ומציאות מדומה (AR/VR), יכול לסייע בהנגשת סיפורים היסטוריים מורכבים, בפירוק סטריאוטיפים וביצירת תחושת שייכות אזורית רחבה יותר.

10. **אימוץ גישות מינילטרליות וגמישות:** בשל המורכבות הפוליטית של המזרח התיכון, יש לתעדף קואליציות קטנות וגמישות של מדינות, ערים, ארגונים וקהילות סביב אינטרסים מוגדרים. גישות מינילטרליות מאפשרות להתקדם גם כאשר מסגרות מולטילטרליות רחבות מתקשות לפעול, ומספקות מרחב מעשי ליצירת שיתופי פעולה ממוקדים, מהירים ובני-ישוב.

עם זאת, המחקר מראה גם כי צעירים וארגוני צעירים פועלים בתוך מציאות אזורית מורכבת, המאופיינת בסכסוכים מתמשכים, גבולות סגורים, מגבלות תנועה, פערי משאבים, חשדנות ציבורית, פוליטיזציה של שיתופי פעולה, חסמים מגדריים וחוסר אמון במוסדות. במצבי משבר, ובמיוחד מאז המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023, חלק מן הארגונים נאלצים לפעול בפרופיל נמוך, לצמצם חשיפה ציבורית, לפעול בדיסקרטיות ולעיתים להעביר את עיקר הפעילות למרחבים דיגיטליים או לא-פורמליים. לכן, אין לראות בצעירים ובארגוני צעירים תחליף למדיניות אזורית, למוסדות או להסדרים מדיניים, אלא כשכבת פעולה משלימה והכרחית, המסוגלת לשמר ערוצי קשר אזוריים גם כאשר הערוצים הפורמליים נחלשים.

לסיכום, ממצאי המחקר מצביעים על כך שהאזרחיות החדשה במזרח התיכון אינה מעוצבת רק בידי הדרג המדיני, אלא גם באמצעות רשתות אזרחיות, יוזמות מקצועיות, מרחבים דיגיטליים ושיתופי פעולה חוצי-גבולות המובלים בידי צעירים. ארגוני צעירים פועלים כמתווכים בין המקומי לאזורי, בין צרכים פנימיים להזדמנויות חיצוניות, ובין חזון פוליטי מופשט לבין עשייה יומיומית. במובן זה, השקעה בארגונים אלה אינה רק השקעה בדור הצעיר – חשובה והכרחית ככל שתהיה – אלא גם השקעה בתשתית האזרחית הדרושה ליציבות, חוסן ושגשוג אזורי בטווח הארוך. אם המאה ה־20 במזרח התיכון עוצבה בעיקר על ידי מדינות, צבאות ואידיאולוגיות, הרי שהמאה ה־21 עשויה להיות מושפעת יותר ויותר מרשתות, מקישוריות ומשחקנים אזרחיים חוצי-גבולות. בתוך מציאות זו, צעירים וארגוני צעירים אינם רק שחקנים פסיביים המגיבים לשינוי האזורי, אלא שותפים פעילים ואף אסטרטגים בעיצובו.

צוות המחקר

המחקר נוהל ונכתב על ידי חברת הייעוץ האסטרטגי **MIGDALOR Consulting**

עינת היא מומחית למרוקו ולשיתופי פעולה במזרח התיכון ומייסדת שותפה של ViaCity, המרכז לדיפלומטיה עירונית. מזה 15 שנים, היא פועלת בתווך שבין ישראל ומרוקו לחיזוק הקשרים, הדיאלוג בין המדינות ולשימור המורשת היהודית בממלכה. עינת הייתה חברה בצוות ההקמה של הנציגות הישראלית ברבאט מטעם משרד החוץ והובילה את תחום הקשרים הכלכליים והאקדמיים. היא כיהנה כיועצת אסטרטגית למשרד לשיתוף פעולה אזורי, וכיום מלווה גורמים מהמגזר הציבורי, הפרטי והאזרחי בפיתוח קשרים במזרח התיכון. כהוקרה על תרומתה הייחודית לקידום הבנה הדדית עמוקה בין העמים, זכתה לאחרונה בפרס "בחירת הלב" מטעם משרד התרבות המרוקאי ובפרס אבירת מרכז פרס לשלום ולחדשנות. עינת היא חוקרת במכון מיתווים למדיניות חוץ אזורית וחברת הקואליציה לביטחון אזורי. בוגרת קרן אייסקף לצמצום פערים בחברה הישראלית והתוכנית למנהיגות בתרבות יהודית מטעם מכון מנדל.

עינת לוי

ניהול המחקר וכתובתו

עאישה היא דוקטור במדעי החברה, הפועלת בנקודת המפגש שבין מחקר, ניהול פרויקטים ועיצוב תהליכי למידה, בעיקר במסגרת האומות המאוחדות. ניסיונה משתרע על פני מגוון תחומים ואזורים בעולם, בהם מדגסקר, האיטי ואזור הים התיכון, שם פיתחה גישה מקצועית המבוססת על הבנה מעמיקה של הקשר מקומי, יכולת הסתגלות ורגישות לדינמיקות פוליטיות ותרבותיות.

עאישה רואה בעבודת המחקר והתוכניות מרחב ללמידה הדדית, שבו ההקשבה עומדת במרכז, והידע נוצר במשותף ולא מועבר באופן חד-כיווני. לאורך השנים היא חידדה את יכולתה לתרגם רעיונות מורכבים לגישות ברורות ושימוש, תוך שילוב בין חשיבה אנליטית מעמיקה לבין עבודה שיתופית במסגרות בינלאומיות.

ד"ר עאישה קנידירי

חוקרת

טהא הוא איש מקצוע בתחום ענייני האיחוד האירופי והיחסים הבינלאומיים, בעל ניסיון מקצועי בלוקסמבורג ובבריסל. טהא היה מעורב במספר פרויקטים אזוריים לבניית שותפויות במסגרת עבודתו כאנליסט ב Migdalor Consulting שם התחזקה מחויבותו לשיתוף פעולה כאבן יסוד בבניית שלום.

מעבר לניסיונו המוסדי, טהא פעיל בקידום דיאלוג בין-דתי ובשימור המורשת היהודית-מרוקאית במרוקו. לטהא תואר בלימודי פוליטיקה וממשל אירופי מה- College of Europe בברזל. ותואר שני שנה א' בלימודים דיפלומטיים באוניברסיטת מוחמד החמישי במרוקו, וכן תואר ראשון ביחסים בינלאומיים באוניברסיטת Mohammed VI Polytechnic.

טהא בנג'אלון

אנליסט

נספחים

נספח א' – רשימת מרואיינים והארגונים המשתתפים במחקר

1. Agil Shirinov, Rector of the Azerbaijan Institute of Theology (AIT), Azerbaijan.
2. Abdelhak El Kaokabi from the Mimouna Association, Morocco.
3. Soufiyan Saaoudi from YES – Youth Empowering Society, Morocco.
4. Aram Aqil, Co-Lead at Yekmal, Kurdish Diaspora, Germany.
5. Wissam Ziada from Taqadoum, East Jerusalem / Palestinian Authority.
6. George Stevens, International Projects Director and Salwa Abu-Kachef, Director of Arab Society at The Working and Learning Youth Movement (NOAL), Israel.
7. Mamoun Khreisat, Regional Coordinator at URI – United Religions Initiative MENA, Jordan.
8. Anonymous Interviewee.
9. Julian Harel, Teacher and Programs Coordinator at EcoPeace Middle East, Israel, Jordan and Palestine.
10. Anonymous Interviewee.

נספח ב' – טבלת קריטריונים למיפוי ארגוני צעירים

Criteria	Data Type	Description
OrgID	Unique ID	Unique identifier for each organization.
OrganizationName	Text	Full legal name of the organization.
Country	Text (Dropdown)	Country of primary operation.
City	Text	City of primary operation.
OrgType	Text (Dropdown)	Classification by structure/funding.
GeoScope	Text (Dropdown)	Geographical scope/level of operation.
PrimaryFocusArea	Text (Dropdown)	Main area of activity.
Target Audience	Text (Dropdown)	Specific youth demographic served.
OrgMission	Long Text	Brief statement of the organization's mission/vision.
YearFounded	Number	Year the organization was established.
AgeFocus	Yes/No	Is the organization's activity primarily focused on youth aged 18-40? (Yes/No).
YouthLed	Text (Dropdown)	Is the organization youth-led (majority leadership by youth) or does it have a defined youth arm? (Youth-Led / Defined Youth Arm / No).
ActivitiesIn6Months	Number	
StaffCount	Number	Approximate number of staff (including core volunteers).
Website	URL	Link to the organization's website.
SocialMediaLinks	URL	Links to key social media profiles (e.g., Facebook, LinkedIn).
DirectorName	Text	Director's name.
OrgEmail	Text	Primary organizational email.
FundingSources	Text (Multi-select dropdown)	Main sources of funding.
IsCrossBorderInclined?	Text (Dropdown)	Is the organization explicitly interested in or already engaged in cross-border collaborations?
AbrahamAccordsRelevant?	Yes/No	Is the organization's activity or interest specifically related or influenced by the Abraham Accords?

נספח ג' – מודל הכשירויות לדיפלומטיית צעירים במזרח התיכון

קידום שיתופי פעולה חוציגבולות במזרח התיכון אינו נשען רק על חזון ונכונות לדיאלוג, אלא גם על מערך של ידע, מיומנויות וכשירויות אישיות וארגוניות. במרחב המאופיין במורכבות פוליטית, ריבוי זהויות, רגישויות תרבותיות ותנאי איזודאות, צעירים וארגוני צעירים נדרשים ליכולות ייחודיות המאפשרות להם לבנות אמון, לתווך בין קבוצות ולתחזק שותפויות אזוריות לאורך זמן.

מודל הכשירויות המוצג בנספח זה מציע מסגרת להבנת היכולות הנדרשות לפיתוח דיפלומטיית צעירים במזרח התיכון ובצפון אפריקה (MENA). הוא נשען על ממצאי המחקר, על ראיונות העומק, על סקירת הספרות, וכן על ניסיון שטח מצטבר שנבנה לאורך שנים של עבודה עם ארגוני חברה אזרחית, יוזמות חינוכיות, מוסדות ושותפים אזוריים. ניסיון זה משמש רובד משלים למחקר האמפירי, ומסייע בזיהוי דפוסים חוזרים, פערי יכולות וכשירויות חיוניות.

המודל משלב בין שלוש רמות: ידע והבנה של המרחב האזורי; מיומנויות אישיות ובינאישיות; ויכולות ארגוניות המאפשרות להפוך יוזמות נקודתיות למסגרות פעולה מתמשכות. הוא אינו מציע נוסחה אחידה, אלא בסיס עבודה גמיש לפיתוח הכשרות, חיזוק ארגונים ובניית שיתופי פעולה אזוריים בניקיימא.

Skill Cluster	Knowledge	Personal Skills	Organizational Competencies
1. Regional and Inter-national Geopolitical Literacy	- Modern political history of the region. - International and regional institutions (Arab League, African Union, United Nations). - Relevant governance systems, law, and regional and local norms. - Familiarity with conflict-ing historical narratives.	- Integrating local actors and their perspectives into regional discourse. - Identifying windows of opportunity, local needs and sensitive areas in the political landscape.	- Analyzing the impact of regional dynamics on local processes. - Applying complex thinking and an overarching understanding of governing systems. - Decision-making in complex political environments in MENA.
2. Inter-cultural Communication and Trust-Building	- Fundamental concepts in cultural differences. - Customs, traditions and cultures in the MENA region. - History of intergroup relations in the Middle East. - Awareness of stereotypes and intergroup encounters.	- Curiosity, active listening and creating a safe space for dialogue. - Managing culturally sensitive dialogue and maintaining awareness of personal biases. - Translating between narratives and bridging language and practice gaps.	- Gradual trust-building and maintaining cross-border relationships over time. - Developing protocols for managing formal multicultural encounters. - Implementing work procedures that ensure cultural sensitivity and privacy in the organization's publications and documents.

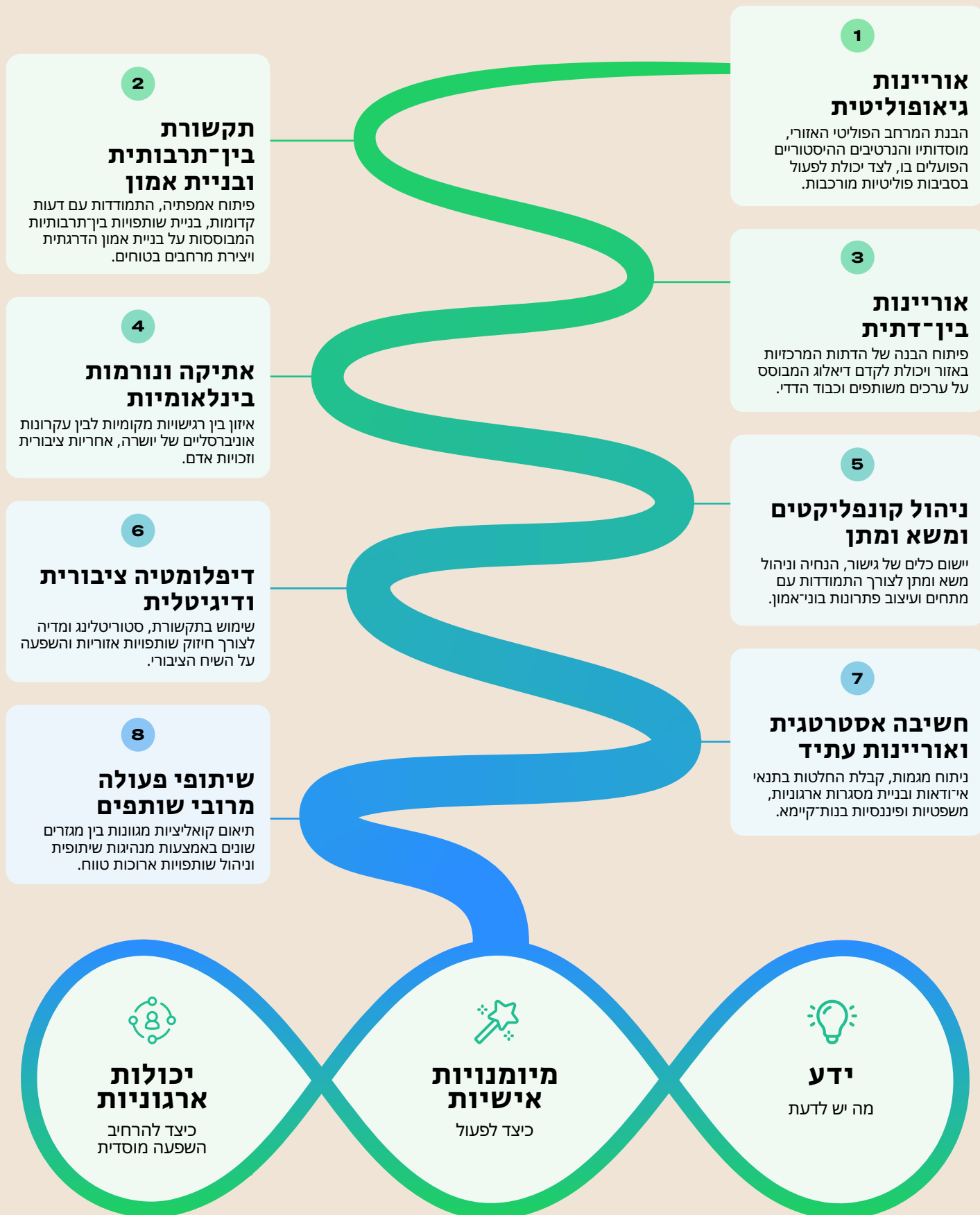
3. Interfaith Literacy	• Foundations of regional religions: Islam, Judaism, Christianity, and other religions. • Interfaith diplomacy, faith-based reconciliation models, and the roles of religious and community leadership in promoting reconciliation, peace, regionalism, and de-radicalization processes. • History of interfaith relations, including periods of conflict and coexistence.	• Facilitating dialogue in interfaith groups with sensitivity and theological proficiency. • Translating between religious narratives and bridging language and symbolism gaps.	• Identifying shared values and creating a foundation for interfaith cooperation. • Building relationships with religious leaders and communities, and integrating them into civil and regional initiatives. • Taking into account concrete diverse religious needs while planning activities: dietary restrictions, holidays, etc.
4. Ethics and International Norms	• Internationally agreed-upon human rights (UN Charter, Universal Declaration of Human Rights) and respect for privacy. • Codes of public and organizational ethics in MENA, including understanding differences in operating environments by country. • Accountability, compassion and solidarity. • Principles of integrity, fairness, and equality in partnerships.	• Value-based decision-making • Managing balance between privacy & transparency. • The ability to set boundaries, maintain integrity, and lead by personal example.	• Value-based decision-making • Managing balance between privacy & transparency. • The ability to set boundaries, maintain integrity, and lead by personal example.
5. Conflict Management and Negotiation	• Conflict management models. • Psychological barriers in conflict. • Mediation tools. • Multilateral diplomacy and escalation/de-escalation.	• Analyzing interests versus positions and creating potential agreements. • Identifying escalation triggers and techniques for de-escalating tensions.	• Leading mediation processes and facilitating multi-sided meetings (facilitation). • Developing win-win strategies and the ability to mediate among multiple actors. • Ability to compromise within organizational red lines.

6. Public Diplomacy and Digital Communication	• Understanding social media and its political influence. • Strategic storytelling. • Core concepts in public diplomacy. • Crisis communication management models. • Understanding of privacy and reputational concerns in communicating joint programming. • Knowledge of diplomatic structures (MFAs, embassies), visa requirements, etc.	• Formulating effective messages for diverse and changing audiences. • Situational awareness. • Creating common narratives when possible, envisioning future possibilities to promote trust and cooperation. • Ability to assertively yet gently represent positions	• Responsible and effective use of media to expand regional reach. • Understanding and utilizing the power of joint messaging and presentation. • Creating inter-organizational agreement on media & social media content. • Managing communication during a crisis and de-escalating tensions in the public arena. • Understanding when it is better to say nothing. • Mobilizing diplomatic partners to benefit the activity.
7. Strategic Thinking, Innovation, and Future Literacy	• Theory of social change and social innovation. • Budget management and resource development. • Tools for future thinking (scenarios, backcasting, horizon scanning). • Analysis of global trends.	• Developing creative solutions for regional challenges and linking disciplines. • Decision-making under conditions of uncertainty and integrating information from changing trends.	• Formulating a vision and long-term planning capabilities. • Managing foresight processes and generating future possibilities (scenarios). • Creating right frameworks (legal, financial) for successful regional collaborations • Building the right team and ensuring high level of personal investment.
8. Multi-Partner Collaborations	• Familiarity with stakeholder types, philanthropy, networks, forums, and other key actors in the Middle Eastern ecosystem. • Structure and characteristics of civil societies in the Middle East and North Africa. • Models for cross-sector collaboration. • Organizational skills (planning, evaluation, resource mobilization and fundraising).	• Inter-sectoral code-switching: the ability to adapt language and logic to bridge gaps between corporate, governmental, and civil-society mindsets. • Facilitative leadership: the ability to manage ego, share credit, and empower multiple autonomous partners ("Leading from behind"). • Tolerance for ambiguity; personal resilience and steadiness when navigating complex, evolving, and uncertain coalition dynamics.	• Building coalitions and maintaining inter-organizational relationships. • Coordination across sectors – public, private, and civil society. • Ability to define roles, boundaries, and joint working mechanisms. • Planning and implementing multi-partner projects and resource mobilization. • Ensuring the smooth functioning of all program aspects – programmatic, legal, financial, organizational, communications, etc.

מודל כשירויות לפיתוח דיפלומטיית צעירים במזרח התיכון וצפון אפריקה

מטרת העל

שיתופי פעולה חוצי-גבולות במרחב ה-MENA מחייבים צעירים וארגונים לפתח ידע, מיומנויות ויכולות מוסדיות ייחודיות, על מנת לבנות אמון ולקיים שותפויות יציבות במציאות של אי-ודאות פוליטית מתמשכת. בהתבסס על מחקר אזורי וניסיון מעשי מהשטח, מודל הכשירויות מציע מסגרת יישומית הבנויה על שמונה ממדים, תוך שילוב בין ידע, מיומנויות וכשירויות:

רשימת מקורות

מקורות לפרק הקדמה ומתודולוגיה

- Arab Social Media Report. (2017). Youth and Social Media in the Arab World. Dubai: Mohammed Bin Rashid School of Government.
- Bickman, L., & Rog, D. J. (Eds.). (1998). Handbook of Applied Social Research Methods. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). Designing and Conducting Mixed Methods Research (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Del Sarto, R. A. (2017). Contentious Borders: The Middle East and North Africa Post-2011. Oxford: Oxford University Press.
- Fawcett, L. (2019). International Relations of the Middle East (5th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Goodman, L. A. (1961). "Snowball Sampling." The Annals of Mathematical Statistics, 32(1), 148-170.
- International Labour Organization (ILO). (2024). Global Employment Trends for Youth 2024: Decent Work, Brighter Futures. Geneva: ILO.
- Kabbani, N. (2019). Youth Employment in the Middle East and North Africa: Revisiting and Reframing the Challenge. Brookings Institution.
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics. Ithaca: Cornell University Press.
- OECD. (2018). Youth in the MENA Region: How to Bring Them In. Paris: OECD Publishing.
- Patton, M. Q. (2002). Qualitative Research and Evaluation Methods (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Powell, W. W., & DiMaggio, P. J. (Eds.). (1991). The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago: University of Chicago Press.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2022). World Population Prospects 2022. New York: United Nations.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2021). Arab Human Development Report 2021: Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. New York: UNDP.
- World Bank. (2010). Regional Economic Integration in the Middle East and North Africa: Beyond Trade Reform. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2021). Regional Integration in the Middle East and North Africa: A Call to Action. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2023). Jobs Undone: Reshaping the Role of Governments toward Markets and Workers in the Middle East and North Africa. Washington, DC: World Bank.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (n.d.). Youth. United Nations.

מקורות לפרק 1

- Abraham Accords Peace Institute. (2023). Annual Strategic Report 2023. Abraham Accords Peace Institute.
- Acharya, A. (2012). "Comparative Regionalism: A Field Whose Time Has Come?" The International Spectator, 47(1), 3-15.

- Arab League. (1945). Charter of the League of Arab States. Cairo.
- Asseri, A. A., & Ahmad, I. (2023). "Regionalism in the Arab World: Progress, Prospects, and Lessons." IPRI Journal, 23(1), 1–23.
- Atlantic Council. (2025). IMEC: The Strategic Implications of the India–Middle East–Europe Economic Corridor. Atlantic Council.
- Behr, T., & Jokela, J. (2011). Regionalism & Global Governance: The Emerging Agenda. Notre Europe.
- Bilgin, P. (2005). Regional Security in the Middle East: A Critical Perspective. London: Routledge.
- Del Sarto, R. A. (2017). Contentious Borders: The Middle East and North Africa Post-2011. Oxford: Oxford University Press.
- East Mediterranean Gas Forum (EMGF). (n.d.). Overview. East Mediterranean Gas Forum.
- European Commission. (2021). Joint Communication to the European Parliament and the Council: Renewed Partnership with the Southern Neighbourhood – A New Agenda for the Mediterranean. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2025). Pact for the Mediterranean. Brussels: European Commission.
- European External Action Service (EEAS). (n.d.). The Union for the Mediterranean and the EU. European Union External Action.
- Fawcett, L. (2019). International Relations of the Middle East (5th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Gulf Cooperation Council Secretariat. (2022). The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf: Achievements and Joint Action. Riyadh: GCC Secretariat.
- Hertog, S. (2020). "The Political Economy of the Gulf Monarchies." In The Oxford Handbook of the International Relations of the Middle East. Oxford: Oxford University Press.
- Hettne, B. (2005). "Beyond New Regionalism." New Political Economy, 10(4), 543–571.
- Hettne, B., & Söderbaum, F. (2000). "Theorising the Rise of Regionness." New Political Economy, 5(3), 457–472.
- International Energy Agency (IEA). (2023). Renewables 2023: Analysis and Forecast to 2028. Paris: IEA.
- International Renewable Energy Agency (IRENA). (2024). Renewable Energy Market Analysis: GCC. Abu Dhabi: IRENA.
- Khanna, P. (2016). Connectography: Mapping the Future of Global Civilization. New York: Random House.
- Kingdom of Saudi Arabia. (2016). Vision 2030. Riyadh: Kingdom of Saudi Arabia.
- Ministry of External Affairs, Government of India. (2023). Memorandum of Understanding on the Principles of an India–Middle East–Europe Economic Corridor. New Delhi: Government of India.
- Podeh, E. (2022). "The Many Faces of Normalization: Models of Arab-Israeli Relations." Strategic Assessment, 25(1), 55–78.
- Singer, J. (2021). "The Abraham Accords: Normalization Agreements Signed by Israel with the UAE, Bahrain, Sudan, and Morocco." International Legal Materials, 60(3), 448–463.
- Söderbaum, F. (2016). Rethinking Regionalism. London: Palgrave Macmillan.
- U.S. Department of State. (2020). The Abraham Accords Declaration. Washington, DC: U.S. Department of State.
- World Bank. (2022). Economic Update for the Middle East and North Africa: Overcoming the Legacy of Low Growth. Washington, DC: World Bank.
- World Intellectual Property Organization (WIPO). (1989). Treaty Instituting the Arab Maghreb Union. Marrakesh, 17 February 1989.
- اتحاد المغرب العربي. (1989). معاهدة إنشاء اتحاد المغرب العربي (معاهدة مراكش). مراكش، المغرب.
- الأمانة العامة لمجلس التعاون لدول الخليج العربية. (2022). التقرير السنوي للأمانة العامة حول مسيرة العمل الخليجي المشترك. الرياض،

- جامعة الدول العربية. (1945). ميثاق جامعة الدول العربية. القاهرة، مصر.
- حكومة المملكة العربية السعودية. (2016). رؤية المملكة العربية السعودية 2030. الرياض، المملكة العربية السعودية.

מקורות לפרק 2

- Abu Rumman, M. (2021). The Politics of Youth in Jordan: From Marginalization to Participation. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Arab Youth Center. (n.d.). Young Arab Diplomatic Leaders Program. Arab Youth Center.
- Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). "What VUCA Really Means for You." Harvard Business Review, 92(1/2), 27.
- Berents, H. (2022). "Power, Partnership, and Youth as Norm Entrepreneurs: Getting to UN Security Council Resolution 2250 on Youth, Peace, and Security." Global Studies Quarterly, 2(3), ksac038.
- Berents, H., Bolten, C. E., & McEvoy-Levy, S. (Eds.). (2024). Youth and Sustainable Peacebuilding. Manchester: Manchester University Press.
- Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Comfort, L. K., Boin, A., & Demchak, C. C. (Eds.). (2010). Designing Resilience: Preparing for Extreme Events. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Dietrich, W. (2012). Interpretations of Peace in History and Culture. London: Palgrave Macmillan.
- Granovetter, M. S. (1973). "The Strength of Weak Ties." American Journal of Sociology, 78(6), 1360–1380.
- Heifetz, R. A. (1994). Leadership Without Easy Answers. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heifetz, R. A., Grashow, A., & Linsky, M. (2009). The Practice of Adaptive Leadership: Tools and Tactics for Changing Your Organization and the World. Boston: Harvard Business Press.
- International Catalan Institute for Peace (ICIP). (2016). The Amman Youth Declaration: A Roadmap for Youth, Peace and Security. Barcelona: ICIP.
- Joiner, B., & Josephs, S. (2007). Leadership Agility: Five Levels of Mastery for Anticipating and Initiating Change. San Francisco: Jossey-Bass.
- Jordan Ministry of Foreign Affairs. (2021). Jordan's Role in UN Security Council Resolution 2250. Amman: Ministry of Foreign Affairs.
- Kabbani, N. (2019). Youth Employment in the Middle East and North Africa: Revisiting and Reframing the Challenge. Brookings Doha Center.
- Lederach, J. P. (1995). Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Melissen, J. (Ed.). (2005). The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations. London: Palgrave Macmillan.
- NATO. (2022). Secretary General's Address at the NATO Youth Summit. NATO.
- Richmond, O. P. (2019). Peace Formation and Political Order in Conflict-Affected Societies. Oxford: Oxford University Press.
- Richmond, O. P., & Visoka, G. (Eds.). (2022). The Oxford Handbook of Peacebuilding, Statebuilding, and Peace Formation. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP. (2019). Youth Global Programme for Sustainable Development and Peace. United Nations Development Programme.
- United Arab Emirates Ministry of Foreign Affairs. (2021). "Arab Youth Centre Launches Young Arab Diplomatic Leaders Programme." UAE Ministry of Foreign Affairs.
- United Nations. (2015, April 23). "Crown Prince of Jordan Chairs Security Council Open Debate on Role of

Youth." UN News.

- United Nations Security Council. (2015). Resolution 2250: Youth, Peace and Security. S/RES/2250.
- Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., & Kinzig, A. (2004). "Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems." Ecology and Society, 9(2), Article 5.
- Y20 Italy. (2021). Y20 2021 Final Communiqué. G20 Italy.

מקורות לפרק 3

- פודה, א'. (2026). "על פרשת דרכים: ישראל במזרח התיכון בעקבות הסכמי אברהם ומלחמת שבעה באוקטובר". בתוך א' פודה וא' וינקלר (עורכים), ישראל בסביבה משתנה: אתגרים והזדמנויות (עמ' 21-50). ירושלים: כרמל/ידיעות.
- Alkhabar60. (2026, January 2). ملتقى السلام للفنون المعاصرة.. رافعة اقتصادية محلية وفرص حقيقية لشباب سيدي قاسم. <https://alkhabar60.ma/?p=5182>
- Arab Barometer. (2021). Youth and Politics in the Middle East and North Africa. Arab Barometer Network. <https://www.arabbarometer.org/topics/youth/>
- Arab Youth Center. (n.d.). About the Arab Youth Center. <https://arabyouthcenter.org/en/>
- Arab Youth Climate Movement (AYCM). (n.d.). About and Regional Activities. <https://arab-ycm.org>
- ASDAA BCW. (2023). 15th Annual ASDAA BCW Arab Youth Survey. <https://www.arabyouthsurvey.com/>
- Barnett, M. N. (1998). Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order. New York: Columbia University Press.
- Berents, H., Bolten, C. E., & McEvoy-Levy, S. (Eds.). (2024). Youth and Sustainable Peacebuilding. Manchester: Manchester University Press.
- Brown, N. J. (2024). The Polarization of U.S. Campus Protests. Carnegie Endowment for International Peace.
- CIVICUS. (2020). State of Civil Society Report 2020. <https://www.civicus.org/index.php/state-of-civil-society-report-2020>
- Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (GCC). (n.d.). Youth Affairs Department. <https://www.gcc-sg.org/>
- Dhillon, N., & Yousef, T. (2009). Generation in Waiting: The Unfulfilled Promise of Young People in the Middle East. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- EcoPeace Middle East. (n.d.). About EcoPeace Middle East. <https://ecopeaceme.org/>
- Egypt Ministry of Youth and Sports. (2023). Egypt's Strategy for Youth and Sports 2022-2027 [Arabic]. <https://www.emys.gov.eg/>
- ESCWA. (2020). Youth Development Challenges in the Arab Region. United Nations Economic and Social Commission for Western Asia. <https://www.unescwa.org/publications/youth-development-challenges-arab-region>
- European Commission. (n.d.). Erasmus+ International Credit Mobility. European Commission.
- Flat6Labs. (n.d.). About Flat6Labs. <https://www.flat6labs.com/>
- Hanieh, A. (2015). Capitalism and Class in the Gulf Arab States. London: Palgrave Macmillan.
- Hub71. (n.d.). About Hub71. <https://hub71.com/>
- ICESCO. (2023). Year of Youth: Launching a New Era of Youth Empowerment and Leadership. <https://icesco.org/en/year-of-youth/>
- INJAZ Al-Arab. (n.d.). About INJAZ Al-Arab. <https://injazalarab.org/>
- International Federation of Medical Students' Associations (IFMSA). (n.d.). About IFMSA. <https://ifmsa.org/>
- International Labour Organization (ILO). (2022). Global Employment Trends for Youth 2022: Investing in Transforming Futures for Young People. <https://www.ilo.org/publications/global-employment-trends-youth-2022>

- International Labour Organization (ILO). (2024). Global Employment Trends for Youth 2024: Regional Brief – Middle East and North Africa. <https://www.ilo.org/publications/global-employment-trends-youth-2024>
- International Organization for Migration (IOM). (2022). World Migration Report 2022. <https://worldmigrationreport.iom.int/>
- Islamic Development Bank (IsDB). (2020). The IsDB Youth Development Strategy. <https://www.isdb.org/>
- Jordan Ministry of Political and Parliamentary Affairs. (2023). Empowering Youth Participation in Political Life [Arabic]. <https://www.moppa.gov.jo/>
- Khatib, L. (2013). Image Politics in the Middle East: The Role of the Visual in Political Struggle. London: I.B. Tauris.
- Lynch, M. (2012). The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East. New York: PublicAffairs.
- MAGNiTT. (2023). 2022 MENA Venture Investment Report. <https://magnitt.com/research/2022-mena-venture-investment-report-50853>
- Misk Foundation. (n.d.). Misk Programs. <https://misk.org.sa/>
- OECD. (2018). Youth Inclusion and Social Cohesion in the Middle East and North Africa. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264292000-en>
- OECD. (2022). Development Aid at a Glance: Statistics by Region – MENA. <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/>
- Peres Center for Peace and Innovation. (n.d.). Starting-Up Together. Peres Center for Peace and Innovation.
- Phillips, C. (2014). "The Arabism of the Arab Uprisings." Critical Middle Eastern Studies, 23(3), 249–262.
- Singerman, D. (2007). "The Economic Imperatives of Marriage: Emerging Practices and Identities among Youth in the Middle East." Middle East Youth Initiative Working Paper No. 6. Brookings Institution.
- UAE Federal Youth Authority. (2024). Youth Councils and National Empowerment [Arabic]. <https://fya.gov.ae/ar/>
- UN DESA. (2022). World Population Prospects 2022. United Nations Department of Economic and Social Affairs. <https://population.un.org/wpp/>
- UNDP. (2016). Arab Human Development Report 2016: Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. United Nations Development Programme.
- UNDP. (2022). Arab Human Development Report 2022: Expanding Opportunities for an Inclusive and Resilient Recovery in the Post-Covid Era. United Nations Development Programme.
- UNDP. (2023). Arab Human Development Report 2023: Leaving No One Behind in a Context of Rising Risk. United Nations Development Programme.
- UNESCO. (2021). UNESCO Science Report: The Race Against Time for Smarter Development. Paris: UNESCO Publishing.
- UNESCO. (2024). Addressing Hate Speech through Education. Paris: UNESCO.
- UN-Habitat. (2020). Arab Strategy for Housing and Sustainable Urban Development 2030. <https://unhabitat.org/arab-strategy-for-housing-and-sustainable-urban-development-2030>
- UNICEF. (2019). Generation 2030 Africa 2.0: Prioritizing Investments in Children to Reap the Demographic Dividend. UNICEF.
- Union for the Mediterranean (UfM). (n.d.). Human Development and Youth. Union for the Mediterranean.
- Wamda. (n.d.). About Wamda. <https://www.wamda.com/>
- WeAreMENA. (n.d.). About WeAreMENA. WeAreMENA.
- World Bank. (2020). Youth Employment in the Middle East and North Africa: Structural Challenges and Policy Responses. World Bank Group.

- World Bank. (2023). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

מקורות לפרק 4

- Arab Youth Center. (n.d.). Impact Reports. Abu Dhabi: Arab Youth Center.
- Boutieri, C. (2016). Learning in Morocco: Language Politics and the Margins of Education. Bloomington: Indiana University Press.
- Commission Spéciale sur le Modèle de Développement (CSMD). (2021). Le Nouveau Modèle de Développement: Rapport Général. Rabat: Kingdom of Morocco.
- Crown Prince Foundation (CPF). (n.d.). Our Impact: Empowering Jordan's Youth. Amman: Crown Prince Foundation.
- Desrues, T. (2017). "Moroccan Youth and the Forming of a New Political Generation." The Journal of North African Studies, 22(1), 83–107.
- Federal Youth Authority (FYA). (n.d.). About FYA. Government of the United Arab Emirates.
- Federal Youth Authority (FYA). (2024). National Youth Agenda 2031. Government of the United Arab Emirates.
- Government of Jordan. (2022). Economic Modernization Vision: Unleashing Potential. Amman: Government of Jordan.
- Haut Commissariat au Plan (HCP). (2022). La jeunesse marocaine en chiffres. Rabat: HCP.
- Jordan Ministry of Foreign Affairs and Expatriates. (2021). Jordan's Role in UN Security Council Resolution 2250. Amman: Ministry of Foreign Affairs and Expatriates.
- Jordan Ministry of Youth. (2019). National Youth Strategy 2019–2025: Our Decisions... Our Future. Amman: Ministry of Youth.
- Jordan River Foundation. (n.d.). About Jordan River Foundation. Amman: Jordan River Foundation.
- King Abdullah II Fund for Development (KAFD). (n.d.). About KAFD. Amman: KAFD.
- Kingdom of Morocco. (2025, June 30). Marrakech to Host Nearly 200 Young Delegates for OIC Youth Capital Program. Morocco.ma.
- Ministry of Foreign Affairs, United Arab Emirates. (2025, December 26). MoFA Announces Members of Newly Formed Youth Council and Organises Its First Youth Retreat. UAE Ministry of Foreign Affairs.
- Mohammed VI, King of Morocco. (2012, August 20). Speech to the Nation on the Occasion of the 59th Anniversary of the Revolution of the King and the People. Rabat: Kingdom of Morocco.
- Policy Center for the New South. (n.d.). Atlantic Dialogues Emerging Leaders Program. Rabat: Policy Center for the New South.
- Sika, N. (2018). Youth Activism and Contentious Politics in Egypt and Morocco. Cambridge: Cambridge University Press.
- UAE Cabinet. (2024, May 15). UAE Cabinet Approves National Youth Agenda 2031. Government of the United Arab Emirates.
- UAE Space Agency. (n.d.). Emirates Mars Mission. Abu Dhabi: UAE Space Agency.
- United Nations. (2015, April 23). "Crown Prince of Jordan Chairs Security Council Open Debate on Role of Youth." UN News.
- United Nations Security Council. (2015). Resolution 2250: Maintenance of International Peace and Security (Youth, Peace and Security). S/RES/2250.
- Wainwright, A. M. (2017). Bureaucratizing Islam: Morocco and the War on Terror. Cambridge: Cambridge University Press.
- World Bank. (2021). Morocco Economic Monitor: Toward a New Social Contract. Washington, DC: World

Bank.

- World Bank. (2022). Jordan Economic Monitor: Overcoming the Crisis and Seizing Opportunities for Youth Employment. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2023). Increasing Women's Economic Participation is Key to Jordan's Long-Term Growth and Development. World Bank Press Release, 19 December 2023.
- Youth for Climate Morocco. (n.d.). About Youth for Climate Morocco.

Connecting organizations
to build our region's future

www.wearemena.com

office@wearemena.org